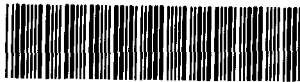
ZSADÁNYI OSZKÁR

MINDENKI SZOLGÁJA

FELJEGYZÉSEK AZ OROSZORSZÁGI ÉS UKRAJNAI MUNKASZOLGÁLATOSOK KÁLVÁRIÁJÁRÓL

Ajánlom ezt a könyvet a névtelen orosz parasztnak, aki a német megszállás kifosztottságában és nyomorában is kenyeret és jószót adott a hozzá bekopogtató éhező, rongyos és époly szerencsétlen munkaszolgálatosnak.

A SZERZŐ

Felelős kiadó: Molnár György — Forrás-nyomda nyomása, Budapest
Felelős vezető: Kralovetz Nándor

Ez a könyv nem regény. Több annál: egy fekete, szomorú és beteg korszak krónikája.

Olvasó, aki szenzációkat, mulattató sorokat vársz e lapoktól, vigyázz és sietve hajítsd messzire e könyvet, melynek minden sora, minden betűje olyan komor, sötét, mint amilyen komor és sötét volt ennek a háborúnak minden egyes napja.

„Mindenki szolgája" címet adtam ennek a könyvnek, mert mindenki szolgája voltunk mi hetvenésnéhányezren, akik hosszú esztendőkön át jártuk az orosz és ukrán rónák havas és sáros útait. Hetvenésnéhányezren mentünk ki rideg és könyörtelen parancsszóra céltalan céllal és hatvanésnéhányezren maradtak ott hőstelen hősi halált halva.

Hatvanésnéhányezer bűntelen magyar állampolgár, tizenkilenc és negyvenkét esztendős ifjak és családapák, éhség, tetű, golyó és konok, gyilkos gyűlölet által diktált rosszakarat áldozatai lettek.

Aki e sorokat rója, nem más, mint egyszerű, szürke közkatonája ennek a halálra ítélt és halálba kergetett munkaszolgálatos hadseregnek. Aki együtt rótta a sokezer és nehezen fogyó kilométereket, állta a kegyetlen verést és még annál is kegyetlenebb éhséget. Húsát marcangolták a tetvek, amelyek majdnem olyan könyörtelenek voltak, mint az aranycsillagos kultúremberek, s még csak annyit mond: sok volt a könny és sok volt a vér és nagyon kevés a kenyér.

Hatvanésnéhányezren nem tértek vissza az orosz és ukrán hómezőkről, hatvanésnéhányezren, színejava a magyar zsidóság fiatalságának. Ott fekszenek jeltelen tömegsírokban, néma, összeszorított ajakkal, mely többé nem kérdi már senkitől: miért és kiért?

A „Mindenki szolgája" krónikása azok közé a kevesek közé tartozik, akiknek sikerült valamikép hazavergődni, akiknek sikerült kiutat találni a százezer halál útvesztői között, sikerült egy rést találnia abba az országba, amelyet harminchét esztendőn át úgy tanult szeretni és ismerni, mint hazáját és amelyet három éven át néhány megkótyagosodott és megfizetett németbérenc meg akart tagadni tőle, hogy hazátlan, kivert, bolygó zsidóvá pofozza vissza.

Huszonhat hónap minden szennye és száz ökölcsapása is kevés volt azonban ehhez. Mert e huszonhat hónap alatt is tudta a fekete krónika szürke krónikása: a magyar néphez, a magyar nemzethez semmi köze a nácik zsoldjában álló zsidógyilkosoknak, magyar hazát német márkáért százszor is eladó és a piros-fehér-zöld júdásálarca mögé bújt bitang hazaárulóknak.

Vádirat akar lenni ez a könyv az emberi gonoszság és elvakult butaság ellen, vádirat a fajelmélet őrültsége ellen, amely válogatás nélkül milliókat dobott a mindent megsemmisítő halálba. Vádirat a gyilkosok és uszító fenegyerekek ellen. Vádirat, amely csak egyszerű, száraz tényeket sorol fel és mégis többet mond, mint a legvadabb uszítás.

És még egyet igyekszik a könyv írója elérni. Kiáltsák e sorok magyar és zsidó, keresztény és buddhista felé: döntsük le a véres germán isteneket, számoljunk le egyszersmindenkorra a nemzeteket megosztó fajelmélet tébolyával, törjük össze a fasiszta fegyvereket s próbáljunk végre élni, legalább olyan emberien, mint az állatok.

Hatvanésnéhányezren hőstelen hős bajtársaim, ti olyan harcban estetek el, amely nem a ti harcotok volt. De ha halálotokkal sikerült megölni az üvöltő fasiszta militarizmust, a masírozó, csecsemőket és asszonyokat gyilkoló Harmadik Birodalmat, a munkást kiuzsorázó és most harcba küldő Hazafit, a bérgarasokért háborúra uszító Tollat, akkor halálotok mégsem volt teljesen meddő és értelmetlen halál.

Kiev... Konotop... Darnica... Dorosics... Kamka... Kovel... Don... Sztárádug... Bresztlitovszk... Gomel és ti, többi orosz, ukrán és lengyel város és falu, folyó és mező, őrizzétek jól a halott magyar munkaszolgálatos tízezrek álmát. Takarjátok jól be a halott bajtársak tetemeit, hisz az életükben annyit fáztak, didergtek a hideg orosz szelektől. Ne féljetek, nem ellenséget takar az orosz föld. Akik ott feküsznek, nem ellenségként mentek ki hozzátok, mint ahogy nem ellenségként fogadták őket a mindenükből kifosztott és a német hódítók által állati nyomorba taszított névtelen orosz parasztok sem, akik tárt ajtóval és barátsággal, sovány falatjaikat megosztva ölelték magukhoz a munkaszolgálatosokat, mert megérezték, hogy a közös sors, a közös szenvedés ledöntötte köztük a nyelv- és országhatárokat.

Hatvanésnéhányezren, Ti Halott Bajtársak! Mi, akik véletlen folytán hazabotorkáltunk, szent esküvel fogadjuk:

Nem felejtünk!

Pestszenterzsébet, a bujdosás napjaiban.

Zsadányi Oszkár

Valahogy így kezdődött

Soha nem voltam Hős. És még sok más sem voltam.

Így nem voltam Hazafi sem, bár egyszer régmúlt ifjúkoromban tizenhárom havi itáliai tartózkodás után úgy futottam el Firenzéből, otthagyva Vasari oszlopsorait, Michelangelo Dávidját és Rembrandt önarcképét, mint Szent Pál az oláhokat. Mert egy májusi estén az Arno partján eszembe jutott a pesti Dunapart.

Nem voltam politikus sem, bár éreztem, hogy valamikép nem jól van az, ahogy ebben az öreg Európában a javak elosztódnak. De valahogyan túlságosan kényelmesen, nagyon is polgáriasan éltem és igyekeztem nem belemélyedni az ügyekbe és mint a többi százezer kispolgár igyekszik olykor kopogtató lelkiismeretét megnyugtatni néhány alamizsnapengővel, én a nyomorgókról írott színes riportokkal akartam elaltatni ezt az érzést.

Így éltem harminchét esztendős koromig.

És még egyet nem tudtam.

Azt, hogy zsidó vagyok...

Ó igen, emlékeztem egy egykori kisfiúra, akit Pfeiffer Izsák dr., a pécsi főrabbi nagy igyekezettel, de kevés eredménnyel igyekezett a héber tudományok komor útvesztőiben eligazítani, de aztán megismertem Petőfit, dadogó alázattal rajongtam Adyért, magam is magyar verseket írtam és mindinkább eltávolodtam a régi vallástól. És egy hószikrázta decemberi napon ott álltam a pécsi belvárosi templom hűvös, áhítatot gerjesztő oltára előtt és azt hittem: most már nem csak magyar, hanem keresztény is vagyok.

Azt hittem, hogy most már mindent megtettem, hogy legalább olyan hűséges és megbízható polgára legyek ennek az országnak, mint a budakörnyéki és tolnai svábok, a soproni „ponzichterek" és az erdélyi szászok, akik hosszú évszázadokon át sem érdemesítették arra ezt az országot, mely kenyeret és egyenrangú jogokat biztosított számukra, hogy legalább a nyelvét megtanulják.

Ezt hittem harminchét esztendős koromig.

Akkor rájöttem, hogy tévedtem.

Nem magyarok, hanem egy idegen, maszlagos hatalom ördögi konkolyhintői írták elő a divide et impera nevében, hogy ebben az országban ki a jó magyar: áz a zsidó-e, aki ugyan héberül imádkozik, de aki nagyobb írónak tartja az antiszemita Szabó Dezsőt, mint a zsidó irodalom bármelyik, előtte alig ismert alakját, vagy az a sváb-e, aki Magyarországot csak a Harmadik Birodalom életterének tekintette...

1942 október 27-ére hívtak be Szentendrére.

SAS — olvashattam a kézibélyegzővel nyomott három rejtélyes betűt a behívójegy balsarkában. Vajjon mit jelenthet? A pesti humor szerint: „Siess, apukám, siess!"

A behívót október 25-én kaptam kézhez. Ez a nap is úgy kezdődött, mint a többi.

Amikor felkeltem, még nem tudtam, hogy a háború, mely már fél Európát lángba borította, ezen a napon kis Thököly-úti lakásunkba is bekopog.

Délelőtt tizenegy óra lehetett, amikor feleségem betelefonált az irodába:

— Fiam, behívtak munkaszolgálatra.

Úgy emlékszem, mintha ma lett volna. Épp egy nekrológot diktáltam szegény Hunyadi Sándorról és amikor letettem a telefonkagylót, gépiesen odaszóltam a kisasszonynak:

— Hol is hagytuk abba?...

Igen, hol is hagytuk abba? Hol hagytuk abba a szép, gondtalan, kissé könnyelmű, kissé felelőtlen, de ép ezért szép, ép ezért soha vissza nem térő békebeli, ahogy Krúdy Gyula mondaná: „boldogult úrfi"-életünket.

Aztán ment minden úgy, ahogy az ilyenkor történni szokott.

Bevásárlás.

Viharkabát. „Soha nem szakad el. Garantált, műrostmentes anyag."

Egy hétig sem tartott.

Bakancs... „Meg tetszik látni, ez túléli a háborút."

Nem élte túl...

Meleg szvetter. Életem első hosszú alsója. Hósapka. Jégharisnya. Haskötő, akárcsak egy vidéki primadonnának.

Konzervek. Termosz és a többi és a többi.

Búcsú.

Sírás.

Feleség sír. Anya sír.

Gyerek nem sír, gyerek nincs, nem is kell. Minek? Pedig hogy

szerettünk volna egy gyereket! Akármilyen kicsit. Egy egészen icipicit. De most? Most!?

Indulás. Hajnal. Villamos.

A hátizsák nehéz, a bakancs szokatlanul töri a lábat.

Az emberek kíváncsiak, résztvevők és mert emberek, tolakodók.

— Be tetszik rukkolni?

Ó hogyne, tetszik. Hiszen csak az arcomra kell nézni, hogy mennyire tetszik.

HÉV. Átszállás. Egy plakát virít a szemembe:

„HÉVVEL a szabadba."

Uristen, de nagy állat lehetett, aki ezt a plakátot tervezte.

Vonatfütty. Indulás.

Budai partok. Csónakházak. Római fürdő. Cégtáblák, Arankalak, Ilonka-lak. Kis piros és kékszínű vikendházak békés sziluettjei fájdítják szívemet.

Budapest búcsúzik kiebrudalt, muszájból hűtlenné vált fiától.

Katonák masíroznak. Énekelnek.

„Egy, kettő, három, négy... Szép élet a katonaélet..."

Igen, szép. Gyönyörű!

„Egy, kettő, három, négy..."

Megérkezés...

— Te is bevonulsz, bajtárs? — kérdi tőlem egy ormótlan hátizsákkal álcázott valaki.

Bajtárs! A szó szíven talált, melegséggel töltött el. Hát még sem lesz olyan rossz. Nem leszek egyedül. Bajtárs is vagyok, nemcsak munkaszolgálatos.

És mentünk együtt. Két hatalmas hátizsák, két apró emberke.

Kieg! A gyengébbek kedvéért: „kiegészítő".

Tizedes áll a kapuban. Kis, alacsony, feketebajuszú ember. Civilben suszternek, vagy asztalossegédnek nézned.

— Jó napot! — próbálkozom.

Nem köszön vissza.

— Álljon a többiek közé! — mordul rám.

Egy biztos: a barátságosság szobrát nem róla mintázták.

Várakozás.

A hátizsák lekerül sajgó vállamról. Tapogatódzó ismerkedés.

Sorakozó.

— Ájjanak be, emberek! Ájjanak be, amíg szépen mondom... — bődül el egy hang.

Soha életemben még nem sorakoztam, de mivel egy háromcsillagos valaki olyan szépen kért, valahogy én is beálltam a többiek közé.

Indulás.

Orvosi vizit.

— Egészséges? — hangzik el a főhadnagyorvos gépies kérdése, de ezt oly únott, semmitmondó arccal teszi fel egymásután a jelentkezőknek, mint akit a válasz egyáltalán nem érdekel.

Mint ahogy nem is érdekli.

Mondhat az előtte álló újonc bármit, tarthat kezében gyűrött orvosi bizonylatokat, kiütközhetnek arcán a tébécé áruló jelei, állhat úgy, mint dr. R., aki maga a gyermekparalízis tökéletes kórképe, amint ezt az únottképű főhadnagyorvos nem is olyan rég az egyetemen tanulta. Őt nem érdekli senki és semmi. A válasz mindig ugyanaz.

— Alkalmas.

Talán igaza is van. Miért csak az épek, az egészségesek dögöljenek meg? Pusztuljon a férgese is. Amúgy is szemére vetették Darwinnak, hogy elméletére pontosan rácáfol a háború. Mert nem az alkalmatlannak minősített gyengék, hanem az alkalmasnak talált erősek pusztulnak el. A doktor úr, úgy látszik, esküdt darwinista.

Igaz, mondhatná valaki: ez a főhadnagy nemcsak tiszt, hanem orvos is. Orvos, aki egyszer esküt tett kötelességeire.

De 1942-t írtunk, amikor nem voltak divatban a hivatásra tett eskük. Hiszen esküt tett a törvényhozó és meghozta a világ legszégyenletesebb, legbárgyúbb törvényét, az ú. n. egyensúlytörvényt, esküt tett a pap is és nem emelte fel szavát az emberüldözés és kínzás ellen.

Az emberek egyre fogytak, az alkalmasok egyre szaporodtak. Egyszerre delet harangoztak.

Az irodából egymásután sietnek ki a tisztek, altisztek, honvédek. Velünk a kutya sem törődik. Sőt, csakis a kutya, mert közben előkerülnek a hátizsákból az otthoni falatok és az udvar lebzselő kutyája sóvárogva várja a félig lerágott csontokat.

Végre egy szakaszvezető észrevesz bennünket.

— Emberek, két óráig nincs hivatal, igyanak addig valamit egy kocsmában, — szól jóindulatúan.

Egy mérnök bajtársammal elindulunk a Zöldhordó nevű vendéglő felé.

— Menj csak előre, én is rögtön jövök, csak megpróbálok hazatelefonálni, — fordul felém a mérnök.

Így egyedül mentem be a kis szentendrei vendéglőbe.

— Forró teát kérek duplarummal, — szóltam a pincérnek és mivel a nyirkoshideg novemberi levegő belénk csípett, már előre jóleső melegség öntött el a forró, rumos tea gondolatára.

Közben civil sapkámat a fogasra akasztottam és leültem a tarkaabroszos asztal mellé.

A belső szoba ajtaja kinyílt.

Magas, sovány, fiatal hadnagy lépett ki és asztalomhoz jött.

— Maga munkaszolgálatos? — kérdezte tőlem.

Felugrottam és feszes vigyázzállásban feleltem.

— Még nem, de a behívó már a zsebemben van.

— Ki engedte meg, hogy idejöjjön? — folytatta a kérdezősködést.

— Egy szakaszvezető küldött el a Kieg udvarából azzal, hogy két óráig nincs hivatal, — feleltem.

A hadnagy végigmért és szó nélkül visszament a belső szobába.

A teát még nem hozták, de éreztem, hogy kezd melegem lenni.

Néhány másodperc múlva ismét kinyílt a belső szoba ajtaja.

— Jöjjön be! — kiáltott ki a hadnagy.

Mitsem sejtve beléptem.

Bent a sarokban egy főhadnagy ült, mint később megtudtam, a 109/25. század parancsnoka, a nevére már nem emlékszem.

— Piszkos, koszos zsidó, hogy merted betenni ide a lábad? — ordított rám és teljes erejéből mellbevágott.

Az ütéstől megtántorodva, még mindig ott állottam.

— Takarodj, mert keresztüllőlek! — üvöltött tovább a főhadnagy és én megszégyenülten, sajgó mellel és sárbataposott tegnapi önérzetemmel otthagytam a két tisztet és a teát duplarummal.

Közben a mérnök is odaért a Zöldhordó elé.

— Nem érdemes bemenni, gyere vissza az udvarba, — hívtam el és útközben elmondtam neki kis epizódomat.

A mérnök, ismert fővárosi gépgyár vezető főmérnöke, felhorkant:

— Borzalmas! És mondd: ez most mindig így lesz?

— Igen, barátom, ez most mindig így lesz, amíg kiszolgáltatottak vagyunk, — feleltem. — Mert hidd el, nem nagy bátorság kell ahhoz, hogy vigyázzállásban, a szabályoktól béklyókba vert embert egy aranycsillagos megüssön.

Velünk nem kell elszámolni

Ekkor még csak egyet tudtam, hogy jó lenne ölni, gyilkolni. Kezdtem előrelátni, megérezni az eljövendő ütések, pofonok és rúgások keserűségét s ezt mind vigyázzállásban, összeszorított

szájjal kell tűrni és közben csak arra gondolni, hogy „lesz még egyszer ünnep a világon".

Délután fél négy lehetett, amikor elvették irataimat, behívómat és egy honvéd rám szólt:

— No, menjünk a püspökistállóba.

A püspökistálló, mint kiderült, a szentendrei püspökség egyik tehénistállója volt, ahol azokat a munkaszolgálatosokat helyezték el ideiglenesen, akik még nem voltak beosztva századukhoz.

Itt már vagy tizen voltak.

Ismeretlen emberek, legnagyobbrészt megkeresztelkedettek, akik dühös elkeseredéssel, vagy mindenbe beletörődő apátiával néztek bizonytalan sorsuk elé.

Ismerősre akadtam. A Parisette-kávéház népszerű szaxofonos-dobosára.

Ez a mindig szmokingos, derűsarcú fiú most komikusan ható bricseszben, olyan arccal állt a trágyaszagú tehénistállóban, mint Ádám, akit kiüldöztek a Paradicsomból.

— Megölöm magam, agyonlövöm magam! — hajtogatta egyre és minduntalan elővette automatapisztolyát.

Már nekikészültem, hogy erélyes rábeszéléssel észretérítsem, de egy ismeretlen valaki az első szónál közbeszólt.

— Kár a dumáért, úgysem lesz öngyilkos! Te meg, marha, tedd el azt a micsodát, mert ha megtalálják nálad, csak bajod lehet, — fordult a hisztériás jazzdobos felé.

Közben beszélgettünk, ismerkedtünk. Az emberek kezdték levetni inkognitójukat. Szóbajött a tegnapi civilélet, ki voltam én, előkerültek a fényképek: feleség, gyermek képe s a tíz ismeretlen emberből kezdett kialakulni az első tapogatódzó közösség.

Egy honvéd vigyázott ránk, felvidéki rendes fiú, akinek tótos beszéde mögül kivillant becsületes, érző szíve. Kissnek hívták. Később velünk jött Kievbe, Konotopba, mindig az a derék ember maradt, mint akinek ott Szentendrén megismertük. Megérdemli, hogy hálával gondoljunk rá, hisz oly kevesen voltak, akik nem üvöltöttek együtt a farkascsordával.

Alig egy órát töltöttünk a püspökistállóban, amikor küldönc jött.

— Dr. Gazdag és Zsadányi, a 26-os századhoz menjenek le! — hangzott a parancs.

Szőke, magas, markánsarcú ember jött hozzám:

— Dr. Gazdag Gyula, — mutatkozott be.

Fogtuk holminkat, a nehéz hátizsák ismét hátamra került és elindultunk a 26-os század felé.

Az úton megtudtam új társamtól, hogy Ujpesten postatiszt, volt zászlós és gyerekkora óta keresztény, sőt édesanyja, nevelőapja és felesége is „őskeresztények".

Ezt egy kis elkeseredéssel, de olyan hangsúllyal mondta, mint aki figyelmeztet arra, hogy „vigyázz, én mégsem vagyok zsidó". Különösen azt hangsúlyozta, hogy zászlós volt.

— Es mondd, doktor, — fordultam hozzá, — nem mindegy ez most már? Hisz ez mind már a multé, a te és az én kereszténységem és a te zászlósi rangod.

Gazdag dr. csak ennyit válaszolt:

— En keresztény maradok a zsidó században is és igyekszem méltó lenni ahhoz a tiszti ranghoz, amit hiába vettek el tőlem.

Ránézek és úgy érzem: jobb, ha nem felelek.

Beérve a század udvarába, az ú. n. szentendrei művésztelepre, az első kép, ami szemembe ötlött a folyosón, egy törökülésben gubbaszkodó ember volt.

— Te mit csinálsz? — kérdeztem tőle.

Nem válaszol, csak szemével int, hogy ne beszéljek.

Jobban megnézem és akkor látom a félhomályban, hogy össze van kötözve és lábai közt egy lapát van keresztüldugva.

— Guzsbakötés, — világosít fel Gazdag dr.

Megborzongok. Egy biztos: nem valami barátságos helyre kerültem.

Közben előkerül egy tizedes. Lejelentkezünk nála. Kapunk bakancsot és ami a legfontosabb: fejenként két darab sárga karszalagot.

— Irják alá az átvételt és úgy vigyázzanak ezekre, hogy enélkül nem szerelhetnek le, — figyelmeztetett a tizedes, akiről később megtudtam, hogy Szegedi Istvánnak hívják és az Operaház kardalosa.

Saljapintól le egész Szücs Lászlóig rengeteg operaénekes hangját élveztem már életemben, de olyan kellemetlen hangot, mint Szegedi tizedesé, még soha nem hallottam. Igaz, hogy Szegedi tizedes itt nem énekelt, hanem csak ordított.

Miután megkaptuk a kincstári felszereléseket és fejembe nyomtak egy katonasapkát, régebben bevonult bajtársaim figyelmeztettek, hogy jó lesz fekvőhely után nézni.

Egy vöröskeresztes szalagos fiú int, hogy kövessem, majd ő szorít helyet.

Vértes Bódognak hívják, orvosszigorló, ő a század egyetlen orvosa. Bemegyünk az egyik szobába.

Nemhiába, hogy művésztelepen vagyunk, festői kép fogad. Ember ember hátán szorong, hátizsákok, kenyértarisznyák függnek a falbavert szögeken, pokrócok, paplanok a földön és

mindehhez harminc-negyven ember beszédének kaotikus hangzavara.

A fogadtatás nem a legbarátságosabb.

— Meg vagy bolondulva, doktor? — kiáltják az orvos felé. — Idehozol még egy embert, amikor moccanni sem tudunk!

— Ne törődjetek vele! Egy ember már nem számít, — nyugtatta meg a doktor a boldog fekvőhelytulajdonosokat. Letettem hátizsákomat, pokrócomat leterítettem a padlóra és két perc múlva egy kissé szorosan, egy kicsit összepréselve, magam is ott feküdtem Vértes mellett. Szomszédaimtól érdeklődtem, hogy mi a helyzet a századnál. A felvilágosítások nem nagyon vidítottak fel.

A fiúk elmondták, hogy a századparancsnok Szászvári György, rideg szavú, zsidógyűlölő, helyettese Demény zászlós, akinek személyéből szintén kevés jó ígérkezik. Egyébként a munka, amit eddig végeztek, nem túlságosan nehéz, de ennél nagyobb baj van:

— A század a napokban, de lehet, hogy már hétfőn vagoníroz.

— Hová? — kérdezem.

— Oroszország! — felelik egyszerre többen is.

Oroszország! Ez a szó hirtelen szívenütött. Lelki szemem előtt felrémlett minden, amit eddig erről, az európai ember előtt mindig kissé rejtélyes országról hallottam, olvastam és csontjaimban, velőmben szinte éreztem a dermesztő orosz telet.

— Biztos? — érdeklődtem.

— Igen, biztos, — felelték. — A magyar pénzt már átváltották német márkára és orosz rubelre, persze mindenki csak néhány pengőt vihet magával, sőt az alezredes az eskütételnél már célzott is beszédében erre.

— Mit mondott?

Vértes, az orvosszigorló világosít fel:

— Ó, nagyon kedves dolgokat. Figyelmeztette az századparancsnokot, hogy zsidók vagyunk, a magyar nemzet ellenségei és nagyon szigorúan bánjon velünk. Még arra is tett célzásokat, hogy nem baj, ha minél kevesebbet hoz vissza, velünk nem kell elszámolnia.

Érdeklődöm, hogy hívják ezt a kedves, emberbarát alezredest, megtudom, hogy a neve Domokos és egyébként époly szadista vadállat, mint nagykátai kollégája, a hírhedt Murai Lipót.

Egy biztos, ezt a nevet is jól megjegyzem magamnak.

Közben a gyertyák csonkig égnek és lassan sötétség borul a szobára. A beszélgetések is elakadnak, horkolás és szuszogások zaja váltja fel.

„Oktató urak"

— Ébresztő!

Reggel hat órakor ez a kiáltás verte fel a művésztelep lakóit és ezzel megkezdődött számomra is az első munkaszolgálatos nap.

Gyors, kissé kapkodó öltözés, friss, kissé túlhideg kútvízzel való mosakodás és indulás a reggeliért.

Lent a Dunaparton volt a konyha.

A csajkát gépiesen a kondérhoz tartottam, amikor megszólalt egy hang:

— Jó reggelt, szerkesztő úr, a szokott reggelit?

Felnézek. Lőwy Bélát, a Newyork-kávéház kitűnő pincérét látom a kondér előtt, aki vagy tizenöt éve épúgy odatartozott a körúti kávéházhoz, akárcsak magam. A különbség köztünk talán mindössze annyi volt, hogy ő kiszolgáló, én meg vendég voltam. Itt a munkatáborban ez a kis különbség is elenyészett azzal az örvendetes ténnyel szemben, hogy a kétszáz ismeretlen ember közt végre akad egy ismerős is.

— Szervusz, Béla! — köszöntöm.

— Szervusz! — szorítja meg kezem és érzem, hogy már nem vagyok teljesen egyedül.

Közben fogom a csajkát és kiállok a sorból, hogy megigyam a feketét.

Amióta kiléptem az iskolapadból, két dolgot műveltem lankadatlan szorgalommal. Az egyik: életem nagy regénye megírásának másnapra való halogatását, a másik: a feketézést. Ezt viszont olyan előszeretettel kultiváltam, hogy egy jó feketekávéért képes voltam Budára is átmenni.

Amint leittam az első kortyot, mindjárt észrevettem, hogy ezért a feketének csúfolt kotyvalékért bizony kár volt Szentendrére kijönni.

Ránéztem Bélára, az expincérre, aki olyan arccal tekintett vissza, mint Dreyfus, mikor a filmben egyre azt hajtogatta:

— Ártatlan vagyok! Ártatlan vagyok!

Itt a Dunaparton a kora reggeli napfényben aztán alkalmam volt megtekinteni az egész századot.

Jöttek egymásután az ismeretlen és később ismerős, ó, jaj, mennyire ismerős alakok!

Nevek cikáztak fülemben.

— Halmi, Drucker, Goldstein, Lefkovics, megint Lefkovics, sőt ismét Lefkovics.

— Uristen, hát sohasem fogynak ki ezek a Lefkovicsok? — sóhajtok, amikor már négyedszer hallom ezt a nevet.

És peregnek a többi nevek.

— Halász, Kendi — igen, őt már ismerem, ő volt a tegnapi guzsbakötött. — Schwarcz, Kassovitz...

Kassovitz! Igen, ez is ismerős név, persze a rajzoló, akinek ügyes filmreklámjai elől oly sokszor kiszöktem a dohányzóba...

Kétszáz és egynéhány ember, kétszáz és egynéhány név. Ma még semmitmondó, ismeretlen nevek, ismeretlen arcok, holnap és azután még sokáig bajtársak.

— Most mi lesz? — érdeklődöm szomszédomtól és igyekszem nem nagy sikerrel az előttem haladó lépéseit felvenni.

— Munkaelosztás, — feleli társam.

A művésztelepen aztán megtudom, hogy engem is beosztottak egy csoportba.

Beállok és engedelmesen megyek a többiek után. Jó jelnek veszem, hogy a tegnapi, jóindulatú Kiss honvéd jön velünk. Hová megyünk, mi lesz a munka? — nem érdekel. Oly mindegy.

Tíz percnyi menetelés után kiderül, hogy egy kertészhez megyünk kalarábét szedni és tisztítani.

Mindenesetre ez a kalarábészedés, ami valószínűleg nagyfontosságú, hadimunka, hogy emiatt családos, adófizető polgárokat kiragadjanak otthonuk, hozzátartozóik és munkájuk köréből, egyre jó: közben nagyszerűen lehet beszélgetni.

Én is ezt tettem.

Új bajtársaimtól sok mindent megtudtam aznap kalarábészedés és tisztítás közben.

Megtudtam, hogy másnap, vasárnap beszélő lesz. Kijöhetnek a hozzátartozók, valószínűleg utoljára, mert most már majdnem biztos, hogy hétfőn indulunk Oroszországba.

Ez a hír, amit már tegnap este is hallottam, ismét megrázott. Most a fényes napsütésben is érezni lehetett november apó csípős hidegét és arra a kilátásra, hogy néhány nap múlva már Oroszország területén leszünk, valahogy előre fáztam és dideregtem az eljövendő orosz hidegektől.

És megtudtam a századról sok egyebet is.

Itt hallottam először, hogy a hozzánk beosztott honvédeket „oktató úr"-nak kell szólítani.

Igen, „oktató úr" volt a négy, vagy még annyi elemit sem végzett honvéd a mérnök, az orvos, az újságíró előtt.

Két esztendő alatt, ott a munkatáborban sok mindent megtanultam és sok mindenre rájöttem. Egyre azonban sohasem. Arra, hogy mire is oktat bennünket ez a sok „oktató úr". Mert a két év alatt tőlük legfeljebb csak a következőket lehetett tanulni: káromkodni, lopni és részegeskedni.

És itt egyet előljáróban mindjárt le kell szögeznem. Amikor a munkásszázadokhoz beosztott honvédekről, az ú. n. „keretlegénységről" így nyilatkozom, ezzel nem a magyar honvédségen esik sérelem. A harcoló, vagy műszaki csapatoknál szolgálatot teljesítő honvéd és a munkásszázadoknál szolgáló „keret" közt rengeteg különbség volt. Ide, hozzánk legnagyobbrészt a büntetett előéletűeket, vagy egyéb okok miatt megbízhatatlanokat osztották be, akiket valami különleges kiképzésben részesítettek. Ez a kiképzés főleg abban állott, hogy milyen eszközökkel lehet még jobban megsanyargatni, elviselhetetlenné tenni a munkaszolgálatosok amúgy is keserves életét. Erre képezték ki az „oktató urakat" és ezt a leckét alaposan meg is tanulták.

A kalarábétisztítás közben hallottam először arról is, hogy itt a századnál is nagy bajok vannak. A tisztek és a legénység nagy része korrupt kis csirkefogó, akik beosztásukat csak könnyű pénzkereső alkalomnak tekintik.

Itt beszélték először nyiltan, hogy a konyhán tíz szakács van, mert néhányszáz pengőért be lehetett jutni a jobb falatokat jelentő konyhába, ami mentesít a kivonulástól és az átfagyástól. A tíz szakács mellett hat vételező is sürgött-forgott. Beosztásuk csak annyi volt, hogy ők mentek el öt vagy tíz naponként a század élelmezését felvenni. Természetesen itt is a jobbmódúak kerültek a kiválasztottak közé.

— Most képzeld, barátom, — szólt az egyik bajtársam, — tíz szakács, hat vételező és tizenhét honvéd mellett mi marad nekünk a kosztból?

Nem válaszoltam. A hátizsákom tele volt élelmiszerrel, a civilkoszt ízét még ott éreztem az ínyemen, valahogy nem túlságosan érdekelt ez a probléma.

— Tíz szakács? Nem mondom, egy kicsit sok, de ha nekik kedvük telik benne, hadd teljék, — gondoltam magamban és egy csepp irigységet sem éreztem a szerencsések iránt. A konyhaszagot sosem kedveltem és a főző férfiak láttára mindig valami nemi eltévelyedés jutott eszembe.

Étkezés után valaki figyelmeztetett, hogy kérjek dögcédulát a tizedestől. Azoknak a kedvéért, akik nem tudnák, megmagyarázom, tulajdonképpen mit neveznek a katonaságnál „dögcédulának". Ez nem más, mint egy azonossági cédula, melyen rajta van az illető katona neve, beosztása, polgári állása és legközelebbi hozzátartozójának pontos címe. Arra az esetre, ha az illető honvéd egy hősi halál nevű ragályos betegségben felfordulna, tudják, hogy kit kell értesíteni.

Odamegyek Szegedi tizedeshez és előadom kérésemet a dögcédulát illetően.

A [illegible] úr homloka elborul. Szemlátomást nem tetszik neki a kérdésem, ami munkát jelent számára. Elvégre nagy szó egy ilyen nagy úrnak felállni, odalépni a tőle két lépésnyire álló polchoz, kiemelni egy cédulát, kitölteni, vagy odaadni nekem kitöltés végett, amikor az egészet sokkal egyszerűbben el lehet intézni.

— Minek az neked! Ha ott döglesz Oroszországban, nem mindegy neked, hogy értesítik-e erről a hozzátartozóidat vagy sem? — kiált rám.

Ránézek, aztán szó nélkül tisztelgek és lelépek.

Mit is mondanék ennek a kedves, jó embernek.

Az első és utolsó beszélő

Vasárnap reggel szokatlanul frissen és izgatottan öltöztek a fiúk. Mindenki igyekezett rendbehozni magát. Előkerültek az önborotvakészletek és Lőwy Gyula, a század borbélya alig győzte a hajvágásokat, borotválásokat. Mindenki a délutáni látogatásra készülődött.

Munkaszolgálatosoknál, akár a többi raboknál, a látogatás mindig ünnepszámba megy. Ez a mai látogatás különös jelentőséggel bírt, hiszen, ha a hírek igaznak bizonyulnak, holnap indulunk a frontra és ki tudja, mikor, vagy egyáltalán látjuk-e még egyszer hozzátartozóinkat... Délelőtt tíz órára sorakozót rendelt el a zászlós.

Már feszes sorban állunk, amikor Demény zászlós kezében cigarettával elénk áll. Gyujtót keres. Az első sorban ott álló Schwarcz Frigyes, egyébként ismert artista, kiugrik és öngyujtójával tüzet ad.

A zászlós rágyújt és így szól:

— Köszönöm. Most pedig vágjon le huszonöt feküdjöt.

Az artista, kezében az öngyujtóval, mint a csodálkozás élő szobra áll.

— Nem hallotta? — sürgeti a zászlós.

Schwarcz Frigyes észbekap, gyorsan zsebrevágja az öngyujtót és szabályosan vágja a feküdjöket.

— Egy, kettő, három, öt... huszonöt!

Utána vigyázzba merevedik és jelenti:

— Zászlós úr, alázatosan jelentem, a parancsot végrehajtottam.

A zászlós bólint.

— Tudja, hogy miért kellett ezt csinálnia?

— Alázatosan jelentem: nem.

— Mert engedély nélkül kilépett a sorból. Végeztem.

Ebből a kis epizódból egyet mindenesetre tanultam. Udvariassággal a munkatáborban nem sokra lehet menni.

A zászlós ezután fegyelmező gyakorlatokat tartatott velünk. Megtanultunk tisztelegni, a jobbra- és balra-átot és közben, hogy érdekesebb legyen az ügy, néhányszor feküdtünk is a jó anyaföldön.

Fegyelmező után mindenki a délutáni látogatásra készült és türelmetlenül várta az órák múlását.

Végre elérkezett a délután két óra.

Az első látogatók feltűnnek a kapunál.

Még nem engedik be őket.

Egyszerre megjelenik a zászlós. Valami utasítást ad a szolgálatvezető szakaszvezetőnek, aki besiet a honvédekhez.

Egy perc múlva megjelenik öt honvéd, szuronyos puskával a vállán.

A zászlós most már nagykegyesen kiadja az engedélyt:

— Kezdődhet a beszélő.

A szuronyos puskák láttára ökölbe szorul a kezünk. Ez pokoli ötlet volt a zászlóstól. Szuronyos katonákat kirendelni az utolsó beszélőre, akárcsak a fegyházban a fegyencek mellé. Szegény hozzátartozók, hadd legyenek megnyugtatva, hogy milyen jól őrködnek felettünk.

De most nincs idő a bosszankodásra. Egy perc és örvendező kiáltozások hangzanak.

— Apukám!... Kisfiam!... Életem!...

Egy perc és én is magamhoz ölelem feleségemet.

Uristen, ez az utolsó alkalom, hogy elbúcsúzzak a feleségemtől. Mit mondjak neki? Mennyi mindent kellene vele megbeszélni! És mégis, vagy ép ezért alig szólunk egymáshoz, csak simogatjuk egymás arcát, fogjuk egymás kezét és ha beszélünk is, apró, csip-csup ügyek kerülnek szóba.

Karórámra pillantok. Vészesen telik az idő. Most meg kellene mondanom, hogy holnap utazunk, de hogy kezdjek hozzá.

Feleségem, mintha kitalálná gondolatomat, megelőz.

— Igaz, hogy holnap utaztok Oroszországba?

Ránézek, látom, hogy a könnyek mindjárt kibuggyannak szeméből és gyorsan felelek:

— Hát ezt a szamárságot meg hol hallottad? Lehet, hogy holnap megyünk, de nem Oroszországba, hanem Erdélybe.

Feleségemet azonban nem tudom hazugságommal félrevezetni, mert az asszonyok hatodik érzékkel vannak megáldva, vagy megátkozva. Mindent megéreznek előre. Most is így volt.

Tehát abbahagyom a hazudozást és inkább arról kezdek beszélni, hogy úgysem tart soká az egész, néhány hónap és leszerelünk, aztán minden jó lesz megint, folytatjuk életünket, mint eddig.

Az asszony könnyein keresztül rám mosolyog:

— Jól van, fiam, hazudj csak tovább... Hiszen, ha nem is igaz, jól esik hallgatni...

Furcsa az élet. Nem is olyan rég együtt hallgattuk a Vígszínházban, amikor Somlay kéri Fényes Alizt, hogy hazudjon csak tovább. Most pedig itt feleségem mondja nekem ugyanezt.

És hazudnék még sok áldott hazugságot, de megszólal egy sztentori hang:

— Három óra! A beszélőnek vége!

Megdöbbenve nézem az órám. Tényleg, két perc múlva három.

Feleségem ijedten kapkod.

— Hiszen még alig beszéltem veled, még át sem adtam, amit hoztam — és sietve veszi elő az utolsó hazai csomagot.

Igyekszem megnyugtatni:

— Ne félj, fiam, még hagynak biztosan néhány percet.

De az előbbi hang ismét megszólal:

— A beszélőnek vége. Akit öt perc múlva még az udvaron találunk, azt szuronnyal kergetjük ki.

Megfordulok, hogy lássam, ki az a nagy vitéz, aki asszonyokat és gyermekeket, akik utolsó ölelésre jöttek férjükhöz, édesatyjukhoz, szuronnyal fenyeget.

Demény zászlós volt.

Sietve megcsókoltam feleségemet, aki görcsösen kapaszkodik belém.

Megkeményítem magam és tuszkolom ki szegényt. Egy napja ismerem ezt a zászlóst, de már tudom, hogy ő nemcsak mondja, hanem el is rendelné a szuronyrohamot az asszonyok és gyermekek ellen.

Pedig állítólag ennek a zászlósnak is volt édesanyja, sőt felesége is van.

Nem irígylem őket. Rossz lehet nekik.

Nézem a feleségem, amint lassú, fáradt léptekkel vánszorog ki a kapun, azon a kapun, ami talán örökre választ el két embert, akit egykoron halk papi zsolozsma hangja esketett össze egy életre...

1942 november 16-án indultunk el az európai ember számára örökké rejtélyes és titkokkal teli Oroszországba.

Ezen a napon már kora reggel megjelent a körletben Demény zászlós. Magához hivatta Csiszár szolgálatvezető szakaszvezetőt

és néhány perc múlva már mi is tudtuk, hogy ezúttal mit talált ki szórakoztatásunkra a fáradhatatlan zászlós. Elrendelte, hogy mindenki köteles kopaszra vágatni a haját. November közepén, oroszországi út előtt.

A zászlós ugyan azzal okolta a parancsot, hogy a fronton sok a tetű és a kopasz fejet könnyebben lehet tisztán tartani, de mi úgy éreztük, hogy ezzel a kopaszra nyírt fejjel most külsőleg is hasonlókká lettünk a fegyencekhez.

Sok különbség nem is volt közöttünk. Talán csak annyi, hogy a fegyenc tudta, mennyire van elítélve, számolhatta a napokat, mikor szabadul. Minékünk ez sem adatott meg.

A délelőtt eltelt a kényszerhajvágással és ahogy nőtt a kopaszok száma, mind furcsábbnak tűntünk egymás előtt. Zavartan, szégyenkezve és végül bosszús nevetéssel néztünk a tükörbe, mind megannyi Sámson, akit megfosztottak a hajzatától. Csak az volt a baj, hogy nálunk Delila szerepét Demény zászlós játszotta és ő még mint férfi sem volt leányálomnak nevezhető.

Délután két órára az egész századot teljes szereléssel sorakoztatták.

Az őszi eső halkan, de kitartóan elkezd szemezni. Mi rendületlenül állunk és rendületlenül ázunk. Már mindenünk vizes, a sapkánk, a „vízhatatlan" viharkabát, a nadrágunk, még az ingünk is.

És az eső kitartóan tovább esik.

Közben hírek érkeznek, hogy néhányan a hozzátartozók közül kijöttek ma is. A zászlós azonban nem engedi be őket, sőt a hozott csomagok átadását is szigorúan megtiltotta.

Szerencsére a fiúk ügyesek, a hozzátartozók is leleményesek és a kaput őrző őrvezető nem veti meg a könnyű pénzkeresetet. Egymásután hívják a kapuhoz a fiúkat, akik örömtől és könnyektől csillogó szemmel jönnek vissza, hónuk alatt az otthon utolsó üdvözletével.

Egyszerre valaki nekem is odasúgja:

— Menj a kapuhoz.

Izgatottan futok a bejárathoz. Záhovszky őrvezető áll ott, odaint.

— Menjen a kerítéshez hátul. Az édesanyja várja ott. A csomagja itt van ennél az embernél, — mutat az egyik bajtársamra.

Fogom a nagy csomagot, futok vele vissza, ledobom a többihez. Kit érdekel most a csomag, kit érdekel most bármi, hiszen itt az anyám.

Aztán ott állunk a drótkerítésnél: anya és fiú és köztünk, mint baljós tilalomfa, a szöges drótkerítés.

Beszélni próbálunk, vigasztalni, altatni egymást, de nehezen megy. Csak dadogó félmondatok, félénk mellébeszélések buknak ki ajkunk közül.

— Vigyázz magadra, fiam...

— Igen, anyám, vigyázok magamra — mondom és majdnem hozzáteszem, mint az egykori kisfiú: — Vigyázok a villamosra és az autókra...

Az anyám, mint ebben a háborúban millió anya, hullatja könnyeit és én arra gondolok, hogy ha az anyákat megszavaztatnák, akkor soha ember és ember közt háború nem lenne. De, sajnos, a háborút nem az anyák szavazata dönti el. Az anyák csak arra jók, hogy fiúkat szüljenek és neveljenek, akik a hadúr parancsára énekelve és feltört lábbal masíroznak a halálba.

A háborúk pedig tovább folynak és az anyák tovább sírnak.

Vagonírozás

Három óra után megjelenik Szászvári hadnagy is.

— Sorakozó! Vigyázz! Balra nézz!

Szászvári hadnagy megáll a század előtt.

— Emberek! Szigorú parancs van, hogy húsz pengőnél több pénzt senki sem vihet magával. Akinél a határon több pénzt találnak, azt keresztüllövöm, mint a kutyát. Ehhez tartsák magukat. Végeztem.

Ezzel sarkon fordult és otthagyta a századot.

Összenéztünk. Szóval így is lehet. Ez a búcsúbeszéd. „Keresztüllövöm, mint a kutyát." Jól van, hadnagy úr, ez férfias, nyílt kiállás volt.

Még állunk az esőben, igyekezünk másra gondolni, mint ami előttünk van, beszélgetünk és én közben nézem a kétszáz és egynéhány embert és arra gondolok, hogy ahány ember áll itt az esőben, annyi szétdúlt család, annyi könnyesszemű asszony, riadt gyermek várja hiába ma haza az urát, az apját...

Négy óra lehetett, amikor elhangzott a parancs:

— Indulás.

A hátizsákok felkerültek a vállakra, a pokróc a kézbe és indulunk.

— Egy, kettő, három, négy... — csattog a frissen szögelt bakancsok alatt a szentendrei kövezet. Megyünk az állomás felé. Hogy is mondja a nóta? „Szép élet a katonaélet, csak az a baj, hogy nehéz a viselet..."

Hát bizony, nehéz. A hátizsák úgy húzza a vállamat, hogy azt hiszem, ólommal van teletömve, de azért megyünk előre, görnyedt vállal, esőtől csapzottan, de csak azértis előre.

Fenn a járdán követnek bennünket az asszonyok. Hiába szakad most már az eső, hiába ordít a zászlós, az asszonyok hajthatatlanok. Követnek bennünket, amíg csak lehet. Ha tőlük függne, jönnének velünk akár Oroszországba is.

Nézem őket és meglátom anyámat, amint fut utánam az esőben, botladozva. A könnyek és az eső egybefolyva csurog le az arcáról és egyszerre még százszor nehezebbnek érzem a terhet a vállamon. De ránézek anyámra és felvetem a fejem, még mosolyogni is próbálok, mert neki nem szabad látni, hogy sok, nehéz a teher.

Az állomáson már ott állottak a vagonok. Kimentünk a rampákra és végre elérjük a szerelvényeket. Állunk a zuhogó esőben, állunk és ázunk. Még nincs beszállás. Az alkony mind sűrűbb fátyolt von magára. Kint az állomás előtt durva hang szól:

— Asszonyok, ha nem mennek el szépszerével, szuronnyal kergettetem el magukat.

Demény zászlós rendelkezik.

Az asszonyok, anyák és feleségek nem rettennek vissza a szurony említésétől, az egyre jobban szakadó esőtől, csak állnak a sötétben, hogy legalább közelünkben legyenek az indulásnál. Hősök ők mindnyájan, hősök és gondolatban kezet csókolok mindnyájuknak.

— Beszállás!

Megindul a tülekedés, lökdösés, ordítás.

Valahogy én is befurakodom az egyik vagonba. Velem együtt szállnak fel az újonnan jöttek, a hárosiak. Nagynehezen elhelyezkedünk. Megszámoljuk az embereket, negyvenketten vagyunk. Szép, kényelmes utazás lesz, az bizonyos. Alvásról szó sem lehet. Aztán azzal vigasztalom magam, hogy ez is elmúlik majd.

Lent most sorakozik a tizenkilenc itt maradt családos ember. Mennek leszerelni, vagy ki tudja, talán a következő századdal őket is kidobják a frontra.

Rágyujtok egy cigarettára és odaszólok az egyik új bajtársamnak. A neve Mészáros.

— No, mit érzel?

Rám néz és csak ennyit mond:

— Fog ez menni.

— Igazad van pajtás, fog ez menni.

Mert kell, hogy menjen. Körömmel, szívvel, ha kell szív nélkül, könyökkel és lábbal, az utolsó dobbanásig kell, hogy menjen.

Mert vissza kell jönni, visszajönni, hogy fizessünk, vissza, mert nagyon buta dolog lenne így megdögleni. Vissza kell jönni, hogy egyszer tanúk lehessünk e szörnyű, példátlan tömeggyilkosság bűnperében, hogy odaálljunk a világ ítélőszéke elé és kiáltsuk:

— Nézzétek, ezt tették velünk a fasizmus megszállottai, akik Krisztust vették a szájukra és közben meggyalázták az emberiséget!

— Nézzétek és halljátok, Európa és Ázsia népei és ti is, büszke amerikai felhőkarcolók lakói és ti is, afrikai őserdők vademberei, mi volt a jelszavak mögött: könny és szenvedés és vér és halál! Nézzétek és halljátok mi történt az „Uj Európa" cégére mögött öt szörnyű esztendőn át!

Ezért kell visszajönnünk.

És vissza is fogunk jönni.

Búcsú a magyar földtől

A hosszú, ötven vagonból álló vonat lassan, de kitartóan suhant az éjszakában.

Futott a vonat, cipelt magával minket, vitte magával bánatunkat, megaláztatásunkat, vitte magával kiebrudaltságunkat és mégis, ahogy néztük az egymásután tovatűnő kis magyar falvakat, a tündöklő kereszttel ékes falusi templomokat, a mezőkön álmosan hunyorgató teheneket, valami megbékéltség lopódzott a szívünkbe. Harag nélkül búcsúztunk a magyar földtől, amely száz arculcsapás után is, úgy éreztük, hozzánk tartozik, épúgy, mint ahogy hozzánk tartozik az anyánk.

Suhantak a falvak, ködbe vesztek a kis városok, búcsút int a váci katedrális és lassan elénk kígyóznak Érsekújvár házai.

Érsekújvár! Amikor utoljára itt jártam, cigánybanda muzsikált a perronon. Most persze háború van, nincs zene, csak az árusok hangjai hallatszanak.

— Sört tessék!... Pálinka!... Cukorka!... Cigaretta!...

És mi, akik talán utoljára tudunk maradék magyar pénzünktől megszabadulni, mint a torkos gyerekek vetjük magunkat a kínálkozó dolgokra, sört iszunk, utána bort, vásárolunk „valódi", Budapesten készült kecskeméti barackot, cukorkát és én befejezésül egy doboz kék Darlingot.

A trafikosnő, nyiltarcú magyar asszony, kéretlenül ajánlkozik:

— Írjanak néhány sort haza, majd én eljuttatom.

Lázas izgalom vesz erőt rajtunk. Az első híradás az otthoniaknak. Lapok és ceruzák kerülnek elő és perc múlva olyan a vagon, mint egy iroda, ahová ép belép a személyzeti főnök: mindenki szorgalmasan ír.

Érsekújvárott osztották ki az ebédet is. Egy kanál leveses főzeléket kaptunk. Nem sok, de hátizsákunk tele volt még hazai elemózsiával. Nem nagyon érdekelt még a kincstári koszt.

Aztán tovább robogtunk. Fogytak a magyar falvak. Jött Galánta, újabb megállás, néhányan még vásároltak egy csomó haszontalan apróságot, fütty és újabb indulás.

Ismét fogyóban volt a nap, alkony borult az égre, amikor feltűntek Szenc első házai.

Valami különös érzés fogta el a szívemet.

A magyar határhoz értünk.

Ami ezután következik, az már Szlovákia, idegen föld, idegen ország.

Ott állottam a hűs novemberi alkonyatban a marhavagon ajtajában. Tudtam, hogy marhaság ez a szentimentalizmus, de nem bírtam legyűrni a mögöttem maradt évek, eddigi életem érzését. Valami összeszorította a torkomat, szemem gyanúsan viszketett és éreztem, hogy túl megaláztatásokon, kiebrudaltságon, mégis magyar vagyok.

Igen, ott a marhavagonban éreztem talán először, hogy összetartozom ezzel a szerencsétlen országgal, hogy hiába pofoztak vissza hazátlan, bolygó zsidóvá, én mégis magyar vagyok.

Tudtam, éreztem, hogy kissé komikus lenne, ha ezt most itt a vagonban megmondanám valakinek, valószínűleg kiröhögnének, de aztán körülnéztem és láttam a többiek arcán is ezt a különös tekintetet, amivel megsímogatták a kis szenci házakat. Akkor már tudtam, hogy mégsem nevetnének az arcomba.

És ekkor eszméltem rá, hogy ahhoz, hogy valaki magyarnak érezze magát, nem okvetlenül szükséges március 15-én „Talpra magyar"-t szavalnia, mellét döngetnie, himnuszt kántálnia és mindennemzeti ünnepen holtra innia magát. Elég, ha az ember szereti ezt a földet, szereti Budapestet a maga világvárosi ízével és melegebb lesz a vére, ha látja a magyar falvakat és száz mentséget keres azokra a bántásokra is, amelyeket magyaroktól kellett elszenvednie.

Ezek és még sok minden más ötlött az eszembe, a kis, nyomorúságos magyar határfalut nézve. Régi évek bukkantak ki az elmúlás ködéből, régi évek, régi lányok és régi asszonyok.

Rágyujtottam az utolsó Darlingra és ahogy elnéztem a kékes illatos füstöt, elbúcsúztam a régi élettől. És amikor utolsót szip-

pantva, messzi dobtam a fogyó cigarettát, úgy éreztem, hogy a semmibe szálló füsttel semmivé lesz minden tegnapom is.

Vége a Darlingnak, vége a tegnapi életnek, kezdődik a levente cigaretta korszaka, kezdődik az értelmetlen robot. Közben a mozdony vizet vett fel és minden jel arra mutatott, hogy néhány perc és indulás.

Az egyik keretlegény odajön a vagonhoz.

— Jó lesz, ha gyorsan elintézik a szükségletüket, mert lezárjuk a vagonajtókat.

Meghökkenünk. Mindenre számítottunk, de ez még nekünk is sok volt. Negyvenkét emberre rázárni éjszakára a vagonajtót, még gondolatnak is képtelenség.

Megpróbáljuk vele megértetni, hogy ez lehetetlen, de akár a falnak beszélnénk. Már fogja is az ajtót és belöki, aztán egy dróttal beakasztja.

Koromsötétségben maradunk. Negyvenkét ember egy kis, lezárt vagonba bezsúfolva!

A vonat elindul. Káromkodunk, de aztán egyikünk odamegy az ajtóhoz, babrál valamit a dróttal, egy perc és újból felnyílik az ajtó.

Fellélekzünk, megkönnyebbülten szívjuk a beáramló friss levegőt és úgy érezzük, hogy az első csatát mi nyertük meg.

Közben rá sem eszméltünk, hogy a vonat észrevétlenül átgurult a magyar határon.

Már Szlovákiában vagyunk.

A sötétség itt is épolyan, mint néhány kilométerrel arrébb Magyarországon. Itt sem látni semmit. Mit tehetünk mást? Éjszaka van, lefekszünk.

Rabol a keret

Éjfél lehetett, amikor a vonat egy ismeretlen kis szlovák állomáson nagyot szusszanva megállott.

A zökkenésre néhányan felriadunk, de azán álmosan megfordulunk és igyekszünk tovább aludni.

Egyszerre hangokat hallunk. Csiszár szakaszvezető és Szegedi tizedes jön a vagonhoz.

— Emberek! — szólal meg Szegedi tizedes. — A következő állomáson jönnek a németek és akinél pálinkát találnak vagy élelmiszert, attól elveszik. Adják ide nekünk, majd a vizsgálat után visszakapják.

Néma csönd. Senki sem válaszol.

Szegedi tizedes most már dühbe jön.

— Nem hallották? — kiáltja és a nyomaték kedvéért feltűzött szuronyú puskájával belép a vagonba.

Nem tehettünk mást, mint néhányan, köztük jómagam is, nyújtjuk feléjük pálinkánkat. Én egy literes termoszt adok neki, tele jó tearummal.

— Igya meg, tizedes úr, csak a termoszt kérem vissza.

Most utólag szégyellem magam, milyen naív lélek voltam, hogy tőlük valamit vissza is vártam.

A két keret, Csiszár szakaszvezető és Szegedi tizedes néhány üveg pálinkával, szalonnával, sültlibával megrakodva, megelégedetten kivonult.

Ahogy elmentek, elkeseredetten kezdtük tárgyalni az átlátszó hazugsággal szépített rablást. Mert azzal mindnyájan tisztában voltunk, hogy a német vizsgálatból egy szó sem igaz. Egyszerűen ez a két honvédruhába öltözött pesti gengszter ki akart rabolni bennünket és valljuk meg, ez sikerült is nekik.

Alig múlott el néhány perc, újabb látogatók érkeztek a sötétben. Ezúttal Demény zászlós úr saját magas személyében vezette az újabb rekviráló részleget. Az újonnan jötteknek ugyanis, sajnos, szintén az volt a céljuk, hogy amit lehet, elvigyenek tőlünk.

Demény zászlós úr azonban nem volt olyan szerény legény, mint az előbbiek, ő nem elégedett meg néhány üveg szesszel, néhány doboz konzervvel, ő mást is akart.

— Akinél óra vagy egyéb ékszer van, adja ide nekem, mert a németek elveszik maguktól, — szólt, — én pedig megérkezés után visszaadom.

Abba már beletörődtünk, hogy élelmünk, italunk nagyrészét elrabolják, de az már nekünk is sok volt, hogy most már utolsó értéktárgyainktól is megfosszanak bennünket. Viszont tenni nem lehetett semmit, fegyvertelenek, védtelenek és, amit elsősorban kellett volna említenem, zsidók voltunk. 1942-ben zsidónak lenni nem tartozott a legjobb dolgok közé.

Néhányan odaadták a zászlósnak az órájukat, de a többség nem vett tudomást a felhívásról.

Demény zászlós felírta az órák tulajdonosainak nevét, zsebre vágta az órákat, de látszott rajta, hogy kevesli a zsákmányt.

— Rosszul teszik, hogy nem adják ide az órákat a többiek is, mert úgyis elveszik, tőlem meg visszakapják. Vagy nem elég garancia maguknak egy magyar tiszt szava? — csattant mind magasabbra a hangja.

De az első perc szuggesztiója már elmúlott. Már azok is

megbánták, akik addig odaadták órájukat, úgyhogy ezúttal senki sem reagált a felszólításra.

A zászlós még várt egy percig, aztán nagydühösen eltávozott.

Ahogy elment ez a dicső trupp, úgy éreztem, hogy hányingerem van. Annyira undorodtam ettől a vasúti útonállóvá lealjasodott tiszti Sobri Jóskától.

Aztán gyorsan szétosztottam a hazai ételeket. Magamnak csak két-három napra valót hagytam. Gondoltam, inkább bajtársaim egyék meg, mint ezek a telhetetlen szegénylegények.

Az éjszaka egyébként már csendesen telt el. A keret éjszaka már csak a villanylámpákat szedte össze. A recept a régi volt: „A németek úgyis elviszik".

Forognak a kerekek

Hét napig tartott az utazás. Hét napig voltunk bezárva a szűk marhavagonba. Hét éjszaka folyt az idegek csatája és közben nem történt más, mint egyre távolodtunk Budapesttől, ami az otthont, a biztonságot jelentette.

Új és újabb szlovák, cseh, német, majd lengyel városok és falvak suhantak el mellettünk és ahogy messzebb és messzebb értünk, mindinkább érezhető volt, hogy olyan helyen járunk, ahol már végigsepert a háború szele.

Kitépett, meggörbült sinek, felfordított, összelőtt vagonok, kihűlt, összetört mozdonyok, kidöntött távírópóznák jelezték, hogy nemrég még itt tombolt a háború.

A városok állomásai kihaltak, üresek és hidegek voltak. Sehol a megszokott kép. Itt nem voltak árusok, itt nem sürögtek nők, gyermekek. Mindenütt csak katonák: németek és elvétve magyarok és szürke kietlenség fogadta a szemet. És mindenütt a gőgös, büszke felirat.

„A kerekek a győzelemért forognak."

Igen, a kerekek akkor még a győzelemért forogtak.

1942-t írtunk, de akik értettek valamit a hadi gépezethez, már akkor láthatták a jeleket, hogy ezek a kerekek lassan visszafelé kezdenek forogni. De egyelőre porosz gőggel hirdették:

„A kerekek a győzelemért forognak."

Egyelőre még előre forogtak a porosz kerekek s vitték a vágóhídra a német, magyar, olasz és román hadsereget. Forogtak a kerekek, vitték a vagonokat, vitték az embereket. Forogtak a kerekek, gördültek a vagonok és száz és százezrével vitték az

embereket, akik élni akartak, de egy őrült zsarnok akaratából a halálba mentek.

A mi vonatunk kerekei is előre mentek. Vitték a MÁV vagonjait, melyekben búzát, szenet, cukrot, lisztet kellett volna szállítani, hogy a tejjel-mézzel folyó Kánaánnak csúfolt Magyarországon ne csak a néhány tízezernyi kiváltságosnak, hanem a milliós népnek is legyen kenyére és meleg otthona. Vitték a magyar vagonokat és bennük minket, akik pusztulásra és szenvedésre voltunk ítélve, bennük a magyar honvédeket: a névtelen és nincstelen parasztokat, filléres órabérért robotoló munkásokat és a puffogó hazafias jelszavaktól megrészegült fiatalságot a közös sors: az éhség, a tetű, a kiütéses tífusz, a megsemmisülés felé.

Forogtak a kerekek, mert ez a szerencsétlen, a haladás országútján mindig hátramaradt ország csak politikusokat termelt és nem államférfiakat és ha olykor a sok kis rövidlátó, önös érdekeit hajszoló politikus közt akadt egy, a szűk határokon is túl látó államférfi, az Teleki sorsára jutott. Forogtak a kerekek, mert nem akadt a Hitler-rémuralom alatt nyögő Európában egy Valaki, aki kijelentse: Elég volt! Aki ki merje mondani: „La farce est joué". A komédiának vége!

Így tovább forogtak a kerekek és tovább hulltak rakásra az emberek.

Forogtak a kerekek és Európában közben lassan elpusztult a régi világ. Házak, amelyek otthont adtak az embereknek, gyárak, ahol munka és ha kevés is, de kenyér született a gépekből, kórházak, ahol a betegséggel birkóztak az orvosok, iskolák, ahol a betűt tanulták megismerni a rosszul táplált gyermekek, romhalmazzá lettek és maguk alá temették asszonyok, gyermekek, aggok és ifjak millióit.

Mert nemcsak a földön, nemcsak a sineken, hanem fent a levegőben is forogtak és vitték magukkal az embert és városokat pusztító bombákat, légiaknákat. Hullottak a bombák, pusztultak a városok, kártyavárként omlottak össze a hatalmas bérpaloták, gyárak, műemlékek, a tömjénszagú, Krisztus puritánságát meghazudtoló büszke katedrálisok.

Forogtak a kerekek és a melldöngető hazafiakból, a megváltást hirdető vezérekből nem akadt senki, aki arra gondolt volna, hogy mi lesz, ha egyszer visszafelé kezdenek forogni ezek a kerekek. Mi lesz, ha nem az orosz falvak és városok lakóit teszik földönfutóvá a német „megtorló" fegyverek, hanem Kecskemét és Szolnok, Vecsés és Soroksár népe kapkodja a kezeügyébe eső holmikat és fut fedelet és biztonságot nyújtó otthonából. Nem akadt senki, aki előre látta volna, hogy nemcsak Varsó és Bel-

grád házsorai fognak összeomlani, hanem Budapest házai, kórházai, szobrai, a csodaszép Duna-hidak is lehullanak és alattuk nem lengyel, nem szerb, hanem magyar asszonyok, magyar gyermekek fulladnak halálba.

Forogtak a kerekek és nekem ott bent a vagonban, ahol összezsúfoltan, piszokban és bizonytalanságban éltünk, ilyen és hasonló gondolatok jártak az agyamban. Irígyeltem társaimat, akik nagyrészt iparosok és munkásemberek voltak s talán kevésbbé látták még e pillanatban a távolabbi összefüggéseket, mint én. Aligha gondoltak másra, mint arra, hogy miért? Miért kellett nekik otthagyni a gyalupadot, a műhelyt, a pengős órabért, a budai kis „krájzlerájt" vagy — s ezek már arisztokrata számba mentek — az órakönyvelést.

A 109/26. század 95 százaléka ugyanis époly kisemberekből állt, mint a szomszéd vagonokban utazó honvédek. Ők épúgy megdolgoztak a vékonyra szeletelt kenyérért, mint a Kovács Jánosok és Nagy Istvánok és époly kevés közösséget éreztek a zsidó kapitalistákkal, mint ezek a nagybirtokosokkal. A milliomos gyártulajdonos zsidók egyelőre épúgy otthon maradtak, mint ahogy nem jöttek „hazát védeni" az ezerholdas földbirtokosok, a dús káptalani birtokok haszonélvezői, a főpapok sem. Pedig ez a haza a Kovács Jánosoknak, Nagy Istvánoknak csak tébécét termelő zsellérlakást, prostitúcióba és alkoholba fulladt olcsó örömöket és átkoplalt hétköznapokat adott, míg az otthon maradottaknak a százszobás kastélyt, a kaviáros és pezsgős vacsorákat, a rivierai utazásokat, az ezer színben pompázó életet szórta.

Az otthon maradottak tovább keresték a háborúban még dúsabban ömlő pénzt, gyarapították vagyonukat, növelték bankbetétjüket és mert a hazafiság kötelező és sokszor emeli az üzleti hitelt, nagykegyesen hírlapilag nyugtázva néhány ezer pengőt adományoztak „az értünk küzdő honvédeink hozzátartozói" javára. De kimenni a frontra, sárba feküdni, megtetvesedni, a géppuskák és páncélosságyúk szüntelen hangorkánjától félig meghülyülni és megsiketülni, a 45 fokos hidegben megfagyni és esetleg megdicsőülten meggebedni — azt nem! Oda csak menjenek továbbra is a Kovács Jánosok és Nagy Pisták és hogy a zsidó kérdésnek is eleget tegyenek, a Kohn Izidorok és Lefkovicsok. A zsidó nagytőkével — zsidótörvény ide, zsidótörvény oda — majd ők szépen továbbra is megkötik a jó, zsiros üzleteket, mert a pénznek nincs szaga.

És otthon maradtak a melldöngetők is. A „Talpra magyar"-t szavalók. Otthon maradtak az uszítók, a Rajniss Ferencek, a Milotayk, az Oláh Györgyök, akik bértollukat zsidóvérbe áztatták és a könnyen guruló német márkákért már nemcsak a zsidóságot, hanem az egész Magyarországot is kiárusították a „német sógornak."

Ezek mind otthon maradtak. Csak mi mentünk ki, mi szegény, nincstelen polgárai az országnak, akik egyek voltunk a kizsákmányoltságban, a kiszolgáltatásban, akár keresztények, akár zsidók voltunk.

Német megszállás — éhség és nyomor

Az út hátralevő része egyhangúan, minden különösebb incidens nélkül telt el. A negyvenkét ember a vagon szűkreszabott keretei közt igyekezett valahogy emberibbé, elviselhetőbbé tenni az életet. Nehezen ment, hiszen a hely rettenetesen kevés volt. Az emberek még csak most kezdtek összeszokni és a közös nyomorúság nemhogy türelmesebbé, jobbá tette volna őket, hanem ellenkezőleg: itt még jobban kiütközött mindnyájunkból, hogy nagyon is gyarlók, nagyon is emberek vagyunk.

Látnivaló nem sok akadt. Nyomorúságos, kifosztott lengyel falvak, rongyos, kiéhezett gyerekek, asszonyok, lányok. Ha megállt a vonat, mint éhes falka rohamozták meg:

— Kleba! Kleba! — ordították és néhányan az élelmesebbek már tört magyarsággal esdekeltek:

— Kenyér, kenyér!...

Az elsőnek, a másodiknak még adtunk, aztán beláttuk, hogy a magunkkal hozott tartalék veszedelmesen fogy, az éhes, kenyeret kérők száma még egyre nő.

Egyhelyütt lementünk a faluba vízért. Az ijedt, kiéhezett szemű lengyel parasztok, mint megvert, megfélemlített kutyák ódalogtak körül. Amikor látták, hogy nyomorúságos holmijuk nincs veszélyben, hogy csak a kút vizét apasztjuk meg, bátrabbak lettek.

— O pane, o pane! — hajtogatták és a kapott cigarettáért legszívesebben kezet csókoltak volna.

Ez a vígasztalan kép kísért bennünket végig az úton. Mindenütt nyomor, kifosztottság, éhség. Órákig futott a vonat, amíg egy-egy sovány tehenet, néhány csenevész baromfit láttunk. Ezeket elneveztük „propaganda jószágnak".

A lengyel falvakat nemsokára aztán ukrán falvak kezdték felváltani. Ha lehet még fokozni a kifosztottságot, hatványozni

a nyomort, akkor ezek az ukrán falvak túltettek a lengyeleken. A téli hóval fedett udvarokon mezítlábos, vagy legjobb esetben rongyokba bugyolált lábú gyerekek futkostak. Ahogy ezeket az éhségmardosta arcokat néztük, önkéntelen eszünkbe jutott, amit Ukrajnáról tanultunk, hogy „Ukrajna Európa éléstára".

Egy biztos: a németek ezt az éléstárat alaposan kifosztották.

Ebben az éléstárban nem maradt egy gramm ennivaló sem. Talán még a morzsákat, a vetés szélén levő kolduskalászokat is elvitték a fosztogatásban is alapos németek. Ha mégsem haltak éhen ezek a szerencsétlen, kifosztott ukránok, csak annak volt köszönhető, hogy az ukrán paraszt épolyan, mint a magyar, vagy a világ bármely parasztja: a terror, a rekvirálás, a fosztogatás ellen a veleszületett és az évszázadok óta tartó üldöztetések következtében szinte művészi tökéllyé kifejlődött ősi ravaszságával küzd. Elviszik a tehenét, disznaját — földbe ássa istállóját, disznóólját és úgy tartja az életet jelentő egyetlen tehenet, néhány koszos malacát. Elviszik a gabonáját, lisztjét, burgonyáját — felássa a szoba földjét és mint lopott aranyat rejti a föld alá megmaradt, eldugott kis ennivalóját, ami a szűk kenyeret jelenti neki és családjának.

Csak ennek az ősi ravaszságának köszönhette a szerencsétlen ukrán nép, hogy a német kultúra és az „új Európa" nagyobb dicsőségére milliószámra nem pusztult éhen a megszállás éveiben.

Propaganda és valóság

Most és később, amikor jártuk az orosz falvakat és városokat, egyre gyakrabban gondoltam a német propaganda képeire. Van-e magyar ember, aki nem nézegette elborzadva a különböző magyar vagy német képeslapok hasábjain a nyomorúságos viskók előtt csúszó-mászó, csontvázsovány gyermekeket, üres tekintetű férfiakat és asszonyokat. Ehség és nyomor sírt le az arcukról, kiabált a rongyaik mögül.

Hogyan? — kérdeztük akkor magunktól. — Ez lenne az orosz élet? Ez lenne az új szociális világrend? Ez lenne az, amit az orosz nép fiaiból alakult néphadsereg oly hősiesen védelmez? Ezért a világért harcolnak? Alig volt elképzelhető, oly szörnyűek voltak a képek! És mégis: itt voltak a bizonyítékok, alig lehetett kételkedni.

Otthon még csak gyanakodtam, de ezekben a napokban sok mindent megértettem. A képek sok hónappal a német hadsereg bevonulása után készültek. Közben az éhség és a nyomor megtette a magáét. A lakosság elhagyta az elpusztult, leégett falvakat, erdei viskókba, istállókba, fészerekbe húzódott. A kifosztott kamrákban semmi sem maradt, éheztek a férfiak és az asszonyok és éheztek a gyermekek. Alig egy év telt el a német megszállók bevonulása óta és már csak csontvázak jártak az utcákon. Szánalmas rongyaikat alig lehetett ruhának nevezni, a hideg ukrán szél szabadon garázdálkodott csontvázsovány testükön.

Kellett ennél meggyőzőbb propagandaanyag? Ördögi fogás, de a német propaganda nem riadt vissza ettől sem. Jöttek az SS és a Wehrmacht fényképészei és a türelmes filmkockák ezreit pazarolták el, hogy utólag igazolhassák a Szovjet-Unió elleni orvtámadás jogosságát.

— Íme, — mondták az aláírások és üvöltötték a képek, — ez a Szovjet-Unió. Így éltek ennek a szerencsétlen országnak a lakói! A nyomortól és éhségtől szabadították meg őket.

Jól számítottak. Az olvasók kilencven százaléka nem nézett a képek mögé, nem gondolkozott, elfogadta, amit látott. Így készült a háborús hangulat.

A városokban, így például Kievben is, amely elsősorban ipari város volt, még szomorúbb volt a helyzet. Az épen maradt épületek nagyobb részét lefoglalták a német katonaság részére. A lakóknak egyik óráról a másikra el kellett hagyniok otthonukat. Mit vihettek magukkal? Úgyszólván semmit, hiszen a lakást lakható állapotban kellett hátrahagyniok. Ágyneműt, egy-két ruhadarabot. Ki gondolt, kinek volt ideje értékek mentésére? Ki gondolt arra, hogy hónapok, sőt évek jönnek, amikor nem lesz kenyérkereseti lehetőség és kenyér mégis kell, mert a gyomor egyre sürgetőbben követeli.

Kievben például 400.000 ember maradt. Jó negyedrészüket a németek elhurcolták, illetve kivégezték. De a többi, mi történt közel háromszázezer emberrel, miből éltek ezek? Ez örök rejtély marad, egy sötét kornak sötét és megfejthetetlen titka. Egy-két gyár és üzem ugyan működött a megszállás ideje alatt, néhányan itt elhelyezkedtek és kaptak havonta 80—100 márka fizetést. Esetleg délben egy tányér főzeléket. Ugyanekkor a bazárban 10 márka volt egy katonakenyér, 100 márka egy kiló szalonna és így tovább.

Szükség lett volna tehát az értékekre, valamire, amit el lehet adni, pénzzé lehet tenni. De ki volt az a boldog, aki ilyesmivel rendelkezett? Bizony, nagyon kevesen. Aki lakásában maradhatott, azt nem kímélték a német látogatók s ami megtetszett nekik, elvitték.

Így aztán a piacon mindent lehetett kapni. Nemcsak perzsa-

szőnyeget, ólomkristályt és egyéb luxustárgyat, amiről könnyen lemond az éhező ember, hanem ruhát, prémet, ágyneműt, edényt és minden mást, ami a legszerényebb háztartásban is szükséges.

De ez is elfogyott egyszer, karmos ujjaival jött az éhség és a fagy. És jöttek, ismét csak jöttek a német propaganda fényképészei, hogy megörökítsék az „orosz nyomort".

Ime az igazság, amely oly sokáig és sikeresen rejtőzött az ordító propaganda mögött.

Kiev, az „orosz városok anyja"

Estére járt az idő, amikor ránk köszöntöttek Kiev első házai.

Kiev, egykor az ukrán fejedelmek koronázó fővárosa züllötten, tépetten, koldusan fogadott bennünket. Az első házak tető nélkül, kivájt ablakszemekkel, kormosan, tátongó, szörnyű sebekkel néztek ránk. Ahogy a teherpályaudvarhoz közeledtünk, a kép egyre vígasztalanabb, komorabb lett. A sinek mentén felfordúlt vasúti kocsik békésen adták át magukat a rozsda és enyészet birodalmának és a házak, az egykori büszke bérpaloták messzire mutogatták bombatépett sebeiket.

Néhány perc és megérkeztünk Kievbe, abba a városba, amely a történelem során annyi vért és pusztítást látott. Kiev, az „orosz városok anyja" milliós várossá fejlődött a szovjet elmúlt húsz esztendeje alatt.

Amikor már heteket töltöttünk az egykor virágzó, hatalmas gyáriparral és gazdag kereskedelemmel rendelkező városban, akkor láttuk, hogy mire képes a német pusztítás. A lakosság nagyrészét vagy elhurcolták, vagy kénytelen volt, hogy puszta életét mentse, mindenét otthagyva elbújdosni. A gyárakat, üzleteket kifosztották és nem hagytak maguk mögött mást, mint pusztulást és nincstelenséget.

Kiev valamikor Európa egyik leggazdagabb városa volt, de az a város, amely most fogadott bennünket, a koldusok városa lett.

Pedig most nem a civilizálatlan tatár horda, hanem a kulturált és felsőbbrendűségére mindig büszke Németország szállta meg Oroszország egykori fővárosát.

Alig érkeztünk meg az állomásra, felhangzott a parancs:

— Készülődés a kiszálláshoz!

Izgatottan, hogy végre véget érnek a vagonbörtönben átélt szenvedések, mindenki percek alatt összecsomagolta holmiját és várta, mint a tengerész, hogy végre földet érezzen talpa alatt. A

kiszállásra szóló parancs azonban még jó ideig késlekedett. Talán egy óra is elmúlott, amikor végre ez is elhangzott.

Leszálltunk a vagonból, az ukrán tél hidege egyszerre vágott belénk. Azt hittük, megfagyunk. De aztán felkerültek a nehéz hátizsákok vállunkra, megindult a menet, már nem fáztunk. Percek múlva a hatalmas csomagok alatt már izzadni kezdtünk és a kényelmetlen, hosszú utazástól meggémberedett lábunk alatt csattogott a széles kievi macskakörmös út.

Az út egyre hosszabb, egyre rosszabb lett. De lehet, hogy csak a mi lábunk lett egyre fáradtabb. Közben, amennyire a légvédelmi világítás engedte, néztük az idegen várost.

Lábunk már szinte külön életet él, egy-kettő, egy-kettő, megy előre, mindig csak tovább és a testünk, ez a fáradt, elpuhult, polgári kényelemhez szokott test mint engedelmes rabszolga követi. Hová, merre, meddig? Ki tudja. Ez most különben is mindegy, menni kell, mint ahogy ebben a percben Európában és Afrikában száz és százezer láb viszi előre a testeket értelem és cél nélkül. Menni kell, mert ez a parancs! Tehát megyünk.

Aztán egyszerre kaszárnyák merednek szemünk elé. Ez már otthoni ismerős kép. Ez lesz az új otthonunk. A hold, amely itt Kievben is époly sárgán ragyog, mint valahol Budapesten, megvilágítja a hatalmas kaszárnyaépületet. Még fel sem eszmélünk, már feltárul ez egyik vaskapú és mi kicsit fáradtan, kicsit álmosan és az egyhetes vagonutazástól nagyon piszkosan bemasírozunk a kievi „magyar királyi vonatparancsnokság" kaszárnyájába.

Felbotorkálunk a sötét lépcsőkön és közben átkozzuk a keretet az elrabolt zseblámpákért. Az emeleten három nagy, egymásba nyíló terembe érünk. Gyorsan gyertyát gyújtunk, friss szalmát találunk a földön. Ledobjuk hátizsákunkat, pokrócainkat, felnyaláboljuk a szalmát, mindenki igyekszik magának fekvőhelyet készíteni. Az új szállás rendezése expressz tempóban történik. Ez érthető is. Mindenki siet. Gyorsan szeretnénk készen lenni, jó lenne már lefeküdni, levetni az ólomnehéz bakancsot, kinyújtózkodni és álomtalan alvásba süllyedni. Istenem, jó lenne már pihenni.

Kint a folyosó vaksötét. Tapogatódzva botorkálunk a többi vízkeresővel. Vízcsapot találunk többet is, csak víz nincs. A szomjúság rettenetesen kínoz. Lemegyünk az udvarra. Néma sötétség mindenütt. Jó lenne tudni, merre keressünk vizet. A sötétben egy hang megszólít:

— Maguk kicsodák?

Meresztem szemem, de csak egy magas, köpenyes férfi kör-

vonalait látom. A rangjelzést nem tudom meglátni, mindenesetre az az érzésem, hogy tisztel állok szemben, tehát összecsapom a bokám és vigyázzállásban válaszolok.

— Most egy órája jöttünk és vizet keresünk.

— Hát nem mutatták meg maguknak, hol az ivóvíz?

— Alázatosan jelentem, nem.

— Hol a parancsnokuk, kerítse elő!

— Igenis! — Rohanunk a szakaszvezetőért. Csiszár szakaszvezető futva jön.

A magas tiszt rárival:

— A századparancsnok hol van?

— Elment vacsorázni.

— Disznóság, azonnal idehivatni! Itthagyja a legénységet szomjasan, még a vízcsapot sem mutatja meg, ő meg elmegy vacsorázni. Mit képzel ez a hadnagy tulajdonképpen? Még nálam sem jelentkezett.

A szakaszvezető csak ennyit felelt:

— Alázatosan jelentem, azonnal megyek a hadnagy úrhoz. Szabad megérdeklődnöm, kinek a parancsára? Mert a sötétben nem látom a rangjelzést.

— A laktanyaparancsnok alezredes parancsára, megértette?

Mi meg a sötétség védelme alatt, nem akarván tanúi és esetleg később szenvedő alanyai lenni a „vihar egy pohár vízben" kievi előadásának, víz nélkül, szomjasan visszasompolyogtunk az emeletre.

Bemutatkoznak a tábori csendőrök

Másnap a reggeli világításban, a hosszú utazást kipihenve, valahogy minden barátságosabbnak tűnt fel. Az udvaron sikerült felfedezni egy működő vízcsapot. Végre lemoshattuk magunkról az egyhetes utazás ránk tapadó szennyét. A reggeli fekete, akármilyen rossz is, de meleg volt. A hatalmas, tágas termekben aránylag emberi fekvőhely adódott mindnyájunk részére és az emberek is, kiszabadulva a szűk vagonbörtönből, barátságosabbak, megértőbbek lettek egymás iránt.

Reggeli után kis csoportok alakultak és elkezdődött a munkaszolgálat egyetlen szórakozása, a tervezgetés.

Ez a tervezgetés, ez a „hogy is lesz majd?" töltötte ki két

esztendőnk minden napját, ez tartotta bennünk a lelket a legnagyobb nyomorúságban, a legkietlenebb napokban.

Végignéztem a kis csoportokat és igyekeztem a már hallott, ismert neveket és arcokat megjegyezni.

Ott állt Huber Imre, ez a cigányba ojtott pesti zsidó muzsikus fiú, aki kopott hegedűjével és a sok nikotintól kimart hangjával annyiszor elénk varázsolta a régi, könnyelmű és ép ezért szép pesti éjszakákat. Amott Jung László, az örök forradalmár magyarázott valamit nagy hévvel, mellette Schwarcz József bútorasztalos hallgatta Jung előadását. És ott volt Kenedi, a század egyetlen milliomos hírében álló aranyifja, aki később, amikor már a tetűk és a komisz kapadohány, a mahorka utolsó életerejét is kirágták, még mindig a Negresco terraszáról álmodozott. És ott volt Kurmann, a legélelmesebb pesti kifutó, aki itt a munkatáborban a nagykereskedői rangot érte el. És itt voltak még: Drucker, a pesti kávés, Lőwy Imre, a dadogó szabó, aki Lukács Imre néven verseket írt a „Népszavá"-ba, Goldstein Frigyes, a „Frici", aki még a szádban lévő aranyfogadat is eladta, ha megszorultál, Stiller Róbert, az építész, a század későbbi vezetője és a legjobb bajtárs és ott állott a későbbi „zsidóvezérkar", dr. Gazdag Gyula és kebelbarátja, Hámor, a segédtisztté avanzsált mérlegképes könyvelő, Gerő Imre, a legdiplomatikusabb pesti kereskedősegéd és ott volt a konyhában a tíz szakács Lusztig vezérrel az élen. Lusztig volt a főszakács, civilben a Teleki-téren bútorkereskedő. Ha a gulyást talán nem is, de a századparancsnokot, vagy inkább Hamzát, a vételező honvédet alaposan megfőzte.

És ott volt mind a kétszáz és egynéhány. Akkor még ismeretlen, semmitmondó nevek és arcok, amelyek később, ó jaj, mennyire ismertekké, megszokottá váltak...

Talán egy óráig beszélgethettünk, amikor egyszerre valaki lihegve futott be a terembe:

— Fiúk, itt vannak a tábori csendőrök!

A bejelentés érthető izgalmat keltett. A tábori csendőröknek nem a legjobb hírük volt a munkaszolgálatosok körében. Már Szentendrén sokat suttogtak arról, hogy a tábori csendőrök miket művelnek Ukrajnában. Így érthető volt, hogy érkezésük híre nem a legkellemesebben érintett bennünket.

Alig múlt el néhány perc és megérkeztek.

A szentendrei hírek nem túloztak. Sőt!

A tábori csendőrök belépése után egy-két perc múlva a terem olyan lett, mint a csatatér.

Ezen a csatatéren azonban csak az egyik ellenfélnek v

fegyvere. A másik ellenfél, a megtámadott, fegyvertelenül várta a támadást.

A csendőrök — lehettek vagy tizen, mind jól kihízott, bőrkabátos legény, egy főhadnagy vezetésével — nem sokat teketóriáztak. Mint a többi útonállót, őket is először a készpénz érdekelte. Egy pengő kivételével, minden pénzünket le kellett adni.

Közben, hogy érdekesebb legyen az ügy, néhány pofont kiosztottak. Nem válogattak sokat. Ahová néztek, oda ütöttek.

Aztán az élelmiszereket, konzerveket, zsírt, szardíniát és a szeszes italokat kérték.

Azaz, bocsánat, követelték. Kérni nem kérték ők semmit.

Mi pedig megriadva a zuhogó, kemény pofonoktól, rúgásoktól, ökölcsapásoktól, félve szórtunk eléjük mindent, amit még a saját keretünk meghagyott.

Engedelmesen, csak belül lázadozva raktuk ki zsákjainkból a hazulról hozott ennivalót: szalonnát, zsírt, akinek maradt: néhány konzervet, üveg lekvárokat, rumot, cukrot, szóval mindent, amit elhoztunk hazulról, ami itt a messzi idegenben, a kevés és rossz katonai ellátás mellett a kitartást, az ellenállást és talán az életet jelenthette számunkra.

A csendőrök gúnyos mosollyal, durva szavakkal kísérték mozdulatainkat. Mindenre és mindenkire találtak megjegyzést és különösen akkor voltak elemükben, ha valaki bátortalan kéréssel fordult hozzájuk.

— Szakaszvezető úr, összesen fél kiló szalonnám van. Megtarthatom?

— Ez nem Teleki-tér, itt nem lehet alkudozni, — hangzik a szellemesnek vélt válasz.

— Őrmester úr, megfáztam, egy kis rumot eltehetek?

— Még hogy rumot, az anyád...! — és már csattant a pofon.

De a pofonhoz, a rúgáshoz itt különben sem kellett sok. Ha sok volt, amit kiraktál a zsákodból, azért kaptál: „Persze, otthon biztosan bankár voltál!", ha kevés volt, azért ütöttek: „Biztos már megzabáltál mindent!".

Amikor kiraktunk a hátizsákokból mindent, akkor jött a motozás.

A csendőrök — sőt maga a főhadnagy személyesen is — minden hátizsákot alaposan átnéztek és jaj volt annak a szerencsétlennek, aki egy-egy konzervet, néhány cigarettát, vagy bármit megpróbált eldugni. Ilyenkor mutatták meg a tábori csendőrök, hogy mit is tudnak. Volt olyan, akit oly alaposan összevertek, hogy szegény ijedtében a nadrágjába csinált.

Talán egy óráig tartott a csendőrök inkvizíciója.

Amikor végre kifáradtak a verésben, kirendeltek néhány munkaszolgálatost, akikkel a pokrócokban összegyűjtött holmikat elvitették.

Ezután, mint akik jól végezték dolgukat, eltávoztak és mi végre egyedül maradtunk, úgy érezve magunkat, mint a katonák, akik átestek az első tűzkeresztségen. A legtöbben véres, összevert arcukat tapogatták és boldog volt még az a néhány ember, aki verés nélkül úszta meg a tábori csendőrök látogatását. A véletlen folytán ezek közé tartoztam magam is. Fizikailag ezúttal nem szenvedtem, de azért épúgy lázadozott bennem a vér, mintha az én arcomon csattogtak volna a pofonok.

Percek teltek el, amíg az emberek lassan magukhoz tértek. Voltak, akik értelmetlen, üres tekintettel nézték kifosztott hátizsákjukat. Voltak, akik magyaros körmondatokban emlegették a csendőrök fel- és lemenő atyafiságát, de a legtöbben csak összeszorították szájukat és keserű dühvel nézték a kijáratot, amerre a bőrkabátosok eltávoztak.

A századhoz beosztott keretlegények is dühösek voltak. Ők azonban nem a csendőrökre, hanem reánk haragudtak, hogy nem nekik adtuk a nálunk lévő élelmiszereket. Sajnálták, hogy ezúttal más kapta el a koncot előlük.

Közben dél lett és ebédre sorakoztunk.

Egy kanál üres, zsírtalan káposztát kaptunk. Viszont a kenyeret, ami már tegnap esedékes lett volna, nem kaptuk meg.

Reggel hat órakor egy kis kanál üres fekete volt a reggeli, most meg az ebéd: híg leveses káposzta.

Jóllakáshoz kevés, az éhenhaláshoz sok.

Pénzünk, tartalék élelmünk semmi sem maradt. Mind elvitték a csendőrök.

Estére már az egész század megismerkedett a legnagyobb úrral, az éhséggel.

Estére rántottleves volt a vacsora.

Robot és éhség

Kievben az orosz tél kegyes volt hozzánk. Nem vicsorította ránk éles fogait, még várt a nagy támadásra. Egyelőre a hideg alig volt jobban érezhető, mint Magyarországon.

Az életünk itt, Kievben egyelőre elég egyhangúan telt. Több csoportban dolgozunk, vannak, akik az Elóba (élelmezési és ruharaktár) járnak, egyrészük a vasútra megy lőszert csomagolni.

A munka nem könnyű. Nehéz és hosszú ideig tart. Reggel

fél hatkor ébredés, — kint most búcsúzik csillagtársaitól a hold, — gyors, kapkodó öltözés, üres és keserű fekete, utána gyorsan sorakozó.

Az Eló vagy öt kilométernyire van a laktanyától. Minthogy az utat naponta vissza is meg kell tenni, az napi tízkilométeres sétát jelent. Ez a tízkilométeres séta napi ráadás a tízórai munkához. Igaz, a séta hasznos, jó étvágyat csinál. Nekünk ez most fontos, különben talán nem tudnánk elfogyasztani a reggeli feketét és az esti kanál főzeléket, melyben néha egy árva, szomorú, mócsingos húsdarabka is mutatkozik.

Mert ez a teljes ellátásunk, meg a kenyér, amit két napra adnak és ami rendszerint már az első nap elfogy.

Igen, tudjuk: háború van, nehezek az élelmezési viszonyok, de ez a tudat nem zárja ki, hogy az ember époly éhes ne legyen.

Az Elóban pedig dolgozni kell. Ládát fölvinni, zsákot lehordani, ócskavasat rakni és ha öt percre nem akad üres, rakodásra váró teherautó, foghatod a söprűt és takaríthatod az udvart, a latrinát, vagy a szobákat. A fontos csak az, hogy egy percre se pihenj meg.

Mert pihenned nem szabad. Különben baj lenne. Megakadna a német előnyomulás, ha rossz szíveddel és fáradt lábaddal egy-két percre leülnél és kifújnád magad.

A német előnyomulással egyébként is éppen ebben az időben valami baj esett. Nem nagy, legalább is a német lapok szerint nem az, csak ép egy kis gikszer.

A gikszert Sztalingrádnak nevezték.

A német lapok igyekeztek úgy feltüntetni a vereséget, mint mikor a politikus megbetegszik és a sajtó náthájáról ír.

Aztán, ha a politikus a nátha ellenére is elpatkol: hát Istenem, a nátha is betegség!

Így volt ez Sztalingráddal is.

A germán óriás még nem volt beteg, csak náthás, de pont ebbe a náthába pusztult bele.

Sajnos, ez a nátha nagyon lassan teperte le és addig, mint annyi száz- és százezernek, nekünk tovább kellett robotolnunk az „Új Európáért", mely még meg sem született, de már milliók és tízmilliók átka kísérte.

Így hát cipeltük a ládákat, hordtuk a liszteszsákokat, raktuk a lőszereket és közben elfelejtettük, milyen érzés is jóllakottnak lenni.

Magából Kievből nem sokat láttunk.

Reggel még sötétek voltak a külvárosi utcák, melyeken végigmasíroztunk az Elóba, vagy az állomásra és amikor a munkánkkal végeztünk és fáradtan hazamentünk a laktanyába, már csak

az ablakból kiszűrődő kósza villanyfény tépte meg az alkony szürke köntösét.

Az utcákon, ezeken a külvárosi utcákon különben is kevés látnivaló akadt. Ez még a régi, a cári Kiev volt. Itt még sok nyomorúságos, földszintes viskó akadt, amelyek most a háború harmadik esztendejében még szomorúbbnak látszottak. Csak a piactéren és az állomáshoz vezető főúton találkoztunk néhány monumentális építkezéssel, de ezek is magukon viselték az aknák, gránátok és légibombák okozta sebeket.

A járókelők is esett, fáradt, nyomorúságos külvárosi munkásemberek, szatyros, sorbanálló, fejkendős asszonyok, a villamoskocsik is kopottak, vedlettek voltak, akár az utasok, aki benn szorongtak.

Egyáltalán ez a Kiev, mellyel mi találkoztunk, olyan sivár és reménytelen volt, mint a mi életünk. Sehol egy jólöltözött férfi, sehol egy mosolygó szemű nő. Még a gyerekek is olyan rongyosak, kiéhezettek voltak, hogy az embernek összeszorult a szíve. Úgy néztek maguk elé, kis piszkos arcuk oly kifejezéstelen, üres tekintetű volt, hogy ennél borzalmasabb képet még később, amikor a kiütéses tífusz halottjai mindennaposak lettek, sem láttam. A német megszállás másfél esztendeje könyörtelen kézzel rabolta el a gyermekek legdrágább ékszerét: a mosolyt.

Talán ez volt a legnagyobb bűne a hitleri Németországnak.

Pedig sok bűne volt.

Többek közt csak Kievben 70.000, írd és mondd: hetvenezer zsidót végeztek ki. Százával és ezrével hajtották ki őket a Dnyeperhez és géppuskázták bele a folyóba. Fiatalt, öreget, gyereket, lányt, csecsemőt. Ezt a hetvenezres tömeggyilkosságot nevezte Göbbels dr. „tisztogatásnak".

Így a zsidóságot csak mi és a többi ittlévő zsidó munkásszázadok képviselték Kievben.

Ugyanabban a kaszárnyában még két zsidó munkásszázad lakott.

A 106/10 és 106/11. század. Mindkettő hajdunánási század. Két nappal később jöttek ki, mint mi.

Sorsuk nem sokban különbözött a mienktől. Ők ugyan szerencsésebbek voltak, mert a századparancsnokuk rendesebb ember volt. A csendőrök tőlük is elvitték a pénzt, de a századparancsnok sem élelmet, sem cigarettát nem engedett a fiúktól elszedni. És ami előttünk szenzáció számba ment: a keret sem rabolta ki a gondjaira bízott századokat. Sőt, ha nem is bőséges, de elegendő, rendes étkezésben részesültek.

Ekkor már tudtuk, hogy a mi századunkban ellopják a kincstári élelem nagyrészét. Lop a hadnagy, lop a zászlós, lop Bokros,

a géhás, lop Hamza, a vételező, lop Almássy, az őrmester és mert minden szentnek maga felé hajlik a keze és a tíz szakács még szent sem volt: abból a kevésből, ami ennyi lopás után a konyhára került, ők is leszedték a tejfelt.

Így nem csoda, ha a főzelék híg és zsírtalan volt és a huszadrendű hús oly kicsi, hogy külön mikroszkóp kellett volna a felismeréséhez.

A tíz szakács, élén Lusztiggal, a bútoros főszakáccsal állandóan mentegetődzött:

— Higyjétek el, fiúk, mi mindent megteszünk, hogy jó legyen az étel. Beletesszük a szívünket, a lelkünket is.

— Inkább a zsírt és a margarint tennétek bele, mint a szőrös szíveteket, — replikázott rá a nyíltszájú Hazai, aki a munkatáborokban is régi foglalkozását, a kocsisságot gyakorolta.

Ez a Hazai Dezső egyébként egyik legérdekesebb alakja volt a századnak. Hosszú, mintegy 180—185 cm magas, vállas ember, fizimiskája élénk cáfolata volt minden fajbiológiai szélhámosságnak. Ha meg úgy Isten igazában elkezdett káromkodni, Méhely professzor legyen a talpán, aki száz kocsis közül rámutat erre a Hazaira, hogy ez zsidó.

Itt látszott, hogy nem a faj, hanem a különböző életformák választják el egymástól az embereket. Az asztalosok lassan uniformizálódnak, mint ahogy a lakatosok, a banktisztviselők, vagy a parasztok is hasonlókká válnak egymáshoz.

Minden más: szélhámosság és lelkiismeretlenül felhasznált politikai frázis. A fajelmélet őrültségét a hitleri Németország politikusai kotyvasztották össze lombikjaikban és csak arra szolgált, hogy az együgyűek és félbolondok millióit könnyebben, a fajelmélettől berúgatva vigyék a vágóhídra.

„Zsidóknak és kutyáknak...“

A kaszárnya, melyben laktunk, valóságos katonavárosban épült. Mindenütt, amerre csak a szem ellátott, laktanya laktanya mellett. A mi kaszárnyánk is több épületből állott, mind modern, világos és higiénikus berendezésű. Természetesen a két éve tartó háború, az idegen megszállás, a folyton váltakozó katonaság pusztításai már ezen az épületen is meglátszottak. A W. C. nem működött, a vízvezeték csövei is bedugultak, a falakon az orosz hadtörténelem hősi jeleneteit ábrázoló freskókat átmeszelték, hogy helyet adjanak az új vendégek — trágár feliratainak.

Egyébként a kaszárnyában nemcsak mi laktunk. Itt voltak beszállásolva a többi között a tüzérek is.

Ezek a tüzérek — valószínűleg tisztjeik parancsára — még jobban megkeserítették amúgysem gyöngyéletünket. Az udvaron belénk kötöttek, pihenőóráinkban a legkülönbözőbb házi munkára hurcoltak el. Mi sepertük a hatalmas udvart, nekünk kellett az istállókból a trágyát kihordanunk, velünk takaríttatták a latrinákat, mi hordtuk a vizet a legénységi konyhákba, szóval mi voltunk a tüzérek csicskásai.

Mindezekért pedig jó szó helyett inkább csak gorombasággal, szidalmakkal fizettek.

Így nem csoda, ha lassan jobban éreztük magunkat kint a munkahelyen, mint a saját körletünkben, ahol a gyűlölet soha nem tapasztalt hulláma borított el mindent.

Kievben az akkori vonatparancsnok egy Keresztes nevű alezredes volt. Ez a Keresztes arról volt híres, hogy a vonatparancsnoksághoz vezető út bejáratához az alábbi táblát tette ki:

„Zsidóknak és kutyáknak tilos út!“

Keresztes alezredessel mi már nem találkoztunk. Azon a héten váltották le, amikor mi Kievbe kerültünk. Utóda egy Miltényi nevű alezredes volt. A cserével nem sokat nyertünk. Miltényi époly zsidófaló volt, mint elődje, sőt annál százszor lelkiismeretlenebb szadista.

Később, talán egy év után aztán összetalálkoztunk Keresztes alezredessel. Akkor jött ki másodszor a frontra. Én a 9. könnyű hadosztálynál a 11-es nagykátai századnál teljesítettem szolgálatot. Keresztes alezredes, illetőleg akkor már ezredes, mint a 9. hadosztály parancsnoka jött ki másodízben a hadszíntérre. Amikor meghallottuk, már előre féltünk tőle, annyira élénk emlékezetünkben élt még a kievi Keresztes!

Egy hadnagy újságolta, hogy Keresztes ezredes a Kovel melletti Bilin községbe is ki fog jönni szemlére. A munkaszolgálatos, akinek ezt a hírt elmondotta, ijedten felkiáltott:

— Keresztes, hiszen az reggel, délben, este egy-egy zsidót fal fel.

A hadnagy elnevette magát:

— Ne féljenek. Keresztes azóta Budapesten járt.

A gyengébbek kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy akkor már Olaszországban partra szállott Eisenhower és Budapesten egyre inkább terjedt az a józan felfogás, hogy Magyarországnak, ha nem akar nemzeti öngyilkosságot elkövetni, szakítania kell a hitleri Németországgal.

Ilyen előzmények után fokozott érdeklődéssel vártam a kievi és darnicai zsidó munkásszázadok egykori rémét.

Másnap ép őrséget adtam a falu szélén. Bilin partizánveszélyes vidék volt és ezért a magyar parancsnokság hallgatólagosan tudomásul vette, hogy a fegyveres szolgálatra megbízhatatlannak minősített zsidó munkaszolgálatosok is fegyveres őrséget adjanak. Így kerültem én is egy ócska Mannlicher társaságában a nyomorúságos falu szélére.

1943 decemberében volt. Aznap ép fogcsikorgató hideg. Lehetett vagy 25 fok. Rajtam elnyűtt, bélésnélküli katonaköpeny, rossz, rongyos nadrág, zubbony és szétrongyolt ing. Alsónadrágom, mint a század nagyrészének, nekem sem volt. A vékony és agyonfoltozott bakancsban egy rettentő vékony kapca hadakozott a fagy ellen, amely mindenáron lábaim épségét ostromolta. Ehhez az öltözékemhez járult még egy német liszteszsákból készült ujjatlan kesztyű és egy honvédtól kapott elviselt fülvédő. Ebben a felszerelésben kellett háromszor hetenként négy és félórás őrséget adni és rendszerint éjszaka, amikor legerősebb a hideg.

Hajnali hat óra volt, még egy órai őrségem volt hátra, amikor egy tiszti autóból kiszállt vastag prémbundájába burkolózva Keresztes ezredes. Kíséretében egy főhadnagy és a kilencedik kocsioszlop hadnagya volt.

Amennyire tőlem tellett, abban a félig megfagyott állapotban igyekeztem szabályszerűen lejelentkezni.

— Hol a bekecse? — rivallt rám az ezredes.

— Alázatosan jelentem, nincs bekecsem, sőt alsónadrágom sincs, — válaszoltam és vártam, hogy erre a feleletre kitör a vihar.

— Hogy fordulhat elő ez, hadnagy úr?

— Bocsánat, ezredes úr, ez az ember nem honvéd csak munkaszolgálatos.

Keresztes ezredes arcát elöntötte az indulat.

— Nem érdekel! Ha százszor is csak munkaszolgálatos, itt katonai őrséget ad. Tehát épúgy megilleti a bekecs és a többi meleg téli holmi. Alsónadrágja miért nincs? — fordult ezután hozzám.

Elmondottam neki, hogy több mint egy éve vagyok a fronton, minden lerongyolódott rólam, csomagot nem kapok.

— Délben jelentkezik a hadnagy úrral alsónadrágban és bekecsben, megértette?

Így kaptam Keresztes ezredes jóvoltából kincstári alsónadrágot és bekecset.

Hogy a bekecset az ezredes elutazása után vissza kellett adnom, a tényen nem változtat.

Ezt az esetet azért jegyeztem fel, mert ez is hozzá tartozik Keresztes ezredes jellemzéséhez.

Ez a később megszelidült, de akkor sok munkaszolgálatos életét megkeserítő ember volt érkezésünkig Kiev és Darnica zsidó munkaszolgálatosainak korlátlan ura és kínzója.

Ennek és utódának, Miltényi alezredesnek volt köszönhető az a zsidóellenes hangulat, ami a kievi kaszárnyában velünk szemben megnyilvánult és ami miatt nekünk annyit kellett szenvednünk.

A század élete

Az életünk mind nehezebb és nehezebb lett. A keret, látva, hogy milyen itt a hangulat velünk szemben, még jobban elpimaszkodott. Most már minden köntörfalazás és szégyenkezés nélkül raboltak ki bennünket. Elvették még megmaradt óráinkat, néhány kis ékszerünket s még a jegygyűrűnknek sem kegyelmeztek.

Az élelmezésünk pedig egyre jobban leromlott. Ebédnek se híre, se hamva és így napi 8—10, olykor 12 órát üres feketével, híg levessel vagy főzelékkel kellett dolgoznunk. A munka pedig olyan volt, hogy a nehéz testi munkát végző napszámosnak is elég lett volna.

Egyik nap például kivittek bennünket a Dnyeperhez.

A folyó végig be volt fagyva. Hideg, velőkig ható szél fújt.

Átmentünk a befagyott folyón. A szöges bakancsokban percenként bukdácsoltunk a jégen. Amikor végre átértünk a tulsó partra, megtudtuk, hogy mi lesz a feladatunk.

Hat-nyolcméteres hosszú deszkákat kellett átvinnünk a jeges Dnyeperen.

Én Reisz Sándorral, a Viktória-kávéház szenvedélyes bridzsjátékosával kerültem össze. Fogtuk a hosszú deszkákat, nagyot fohászkodtunk és elindultunk.

Elől ment a kis tömzsi Reisz, szegény lipótvárosi rövidárunagykereskedő. Olyan óvatosan emelgette vastag, rövid lábait, mintha aknamezőn járna, utána bandukoltam én, vállamon a hosszú deszkával, igyekezve lehetőleg társam lépéseit követni és vigyázni, hogy ki ne törjem a nyakam. A Dnyeper itt vagy egy kilométer széles lehetett. Az út a síma jégen legalább félóráig tartott és amikor átértünk a tulsó oldalra, nagyot fújtunk mindketten.

No, ez is megvolt, ezért megérdemlünk egy cigarettát —

törölte a fogcsikorgató hidegben is verejtékben úszó homlokát szegény Reisz.

Magam is rágyujtottam egy ízetlen, rossz német cigarettára, aztán hangosan felnevettem.

Reisz értelmetlenül nézett rám.

— Mi az, megőrültél, mit röhögsz?

De én nem feleltem, csak nevettem teli torokkal, féktelenül; már egész testemet rázta a röhögés, mert amit akkor műveltem, alig volt nevetésnek nevezhető.

A nagy nevetésre már egész csoport vett körül.

— Mi van veled, miért ez a jókedv?

Végre sikerült leküzdenem nevető izmaim lázadását és elmondtam, hogy mi okozta váratlan jókedvemet.

— Képzeljétek, arra gondoltam, hogy ha egy hónap előtt egy pesti kávéházban valaki ezer pengőt ajánlott volna fel, hogy a befagyott Dunán átcipeljek két ilyen marha hosszú deszkát, mit feleltem volna annak? Most meg egy vas nélkül átvittem a Dnyeperen, hogy a fene enné meg ezt a hülye életet!

A fiúk is elnevették magukat, aztán fogtuk a deszkákat és cipeltük tovább a több mint két kilométernyire lévő kocsigyárba. Igaz, hogy teherautón könnyebben lehetett volna vinni a deszkákat, de ez túl egyszerű lett volna. Es különben is: zsidókat kímélni 1942-ben? Nevetséges!

Ilyen és ehhez hasonló munkákkal teltek napjaink és amikor esténként a körletbe értünk, akkor sem várt ránk valami különösebb öröm.

A századból néhány ember már eltávozott. Asztalosokat és szerelőket kértek tőlünk egyes műszaki alakulatok. Különösen asztalosnak jelentkeztek sokan, köztük olyanok is, akik még életükben nem láttak gyaluforgácsot. Itt a többi között jelentkezett egy Nagy Sándor nevű fogtechnikus is. Őt is elvitték. Később, amikor több mint egy év után visszakerült a századhoz, sokat mulattunk a fogtechnikusból lett asztalos kalandjain. Rossz nyelvek szerint egy év alatt összesen egy őrmester ládáját akarta megjavítani, de két napi munkával úgy elrontotta, hogy az őrmester dühében felküldte egy fára, ahol két óráig kellett ordítania:

— Jaj, de nagy marha vagyok, jaj, de nagy marha vagyok!

Ezzel a csúfos akkorddal zárult Nagy Sanyi asztaloskarrierje Kievben.

Mi pedig, akik ott maradtunk, tovább éltük a magunk kietlen, sivár életét. Különösen a levélírási tilalom miatt szenvedtünk sokat. Már két hete voltunk Kievben, az utazás is egy hétig

tartott és még semmi postát nem kaptunk és nem is írhattunk. Ez külön gyötrelmet jelentett számunkra, de egyelőre lanyha ígéreteken kívül semmit sem tettek a helyzet megjavítására.

A század körében ezalatt lassan kialakult a közösségi élet, mely azonban gyorsan belefulladt a kis önző klikkekbe és hiányzott belőle minden igazi közösségi érzék. Az adott körülmények között, kidobva a nincstelenségbe, mindenki magára hagyatva, ez nem is volt csodálható. Ilyen nehéz helyzetben még nagyobb közösségi érzékkel megáldott emberek között is nehezen alakulhatott volna ki az igazi bajtársiasság.

A század pedig zsidókból állott és a zsidóság közösségi érzésének hiánya itt is megmutatkozott, sőt ép ennél a századnál néhány szerencsétlen körülmény folytán még kirívóbban jelentkezett, mint a többi munkásszázadnál.

Itt volt mindjárt a századparancsnok által zsidó századvezetőnek kinevezett Gazdag Gyula. Ez a volt zászlós és kölyökkora óta katolikus nevelésű ember kinevezése óta állandóan harcban állott a század zömével. Talán nem is mindenben ő volt a hibás.

Ehhez az áldatlan állapothoz hozzájárult az a körülmény, hogy a század nagyrésze Gazdagban a megkeresztelkedett, hitehagyott zsidót látta és eleve bizalmatlansággal fogadta minden intézkedését. Gazdag pedig azzal, hogy az első időben fenntartás nélkül igyekezett eleget tenni a századparancsnokok önkényes és sokszor kegyetlenkedő utasításainak, még csak növelte ezt a bizalmatlanságot. Később aztán egész kis vezérkart szervezett maga köré és ez a vezérkar még inkább hozzájárult az iránta megnyilvánult ellenszenv növekedéséhez. Egy biztos, hogy vezérkarát, élén Hámorral, nagyon szerencsétlenül válogatta össze. Még véletlenül sem akadt közöttük olyan ember, aki nem a saját, hanem a század érdekeit tartotta volna szem előtt.

Ilyen vezetőség mellett teljesen magunkra voltunk hagyatva. A században a bajtársi és közösségi érzés alig fejlődött ki. Az a néhány ember, aki később mégis kiállt a század érdekeiért, egyelőre még nem látta idejét annak, hogy a vezérkar ügyeskedő tagjaival felvegye a harcot. A kétszáz ember olyan egyedül, magára hagyatva élt, mintha nem kétszáz egy sorsra kárhoztatott bajtársat vetett volna össze a sors, hanem kétszáz ellenséget. Homo homini lupus! Mindenki a másik ellen acsarkodott. A jelszó: Én volt. Én és mindig csak az Én. Az a néhány ember, aki ügyességével, vagy szerencsésebb beosztásával valami élelemhez, vagy cigarettához jutott, a szerzett holmit többszörös áron adta el bajtársainak. Igy alakult ki itt Kievben is néhány „nagykereskedői" karrier, élükön a fáradhatatlan és könyörtelen Gold-

stein Frigyessel és a mindig nagyzoló Elefánttal, akik a föld alól is előteremtették az esti kártyázáshoz szükséges pénzeket.

Így éltünk, ha ugyan ezt életnek lehet nevezni és közben voltak olyan napjaink is, amikor még azt a percet is elátkoztuk, amikor anyánk erre a világra szült bennünket.

A darnicai futás

Ilyen nap volt a darnicai futás napja is.

Aznap a századparancsnok parancsot kapott, hogy menjen ki öt kocsival a Kiev melletti német szénatelepre. Szénát kellett felraknunk a tüzéreknek.

Amikor elindultunk, kiderült, hogy az utat senki sem ismeri. Csak annyit tudtunk, hogy valahol a kocsigyár környékén van a szénatelep. A századot Csiszár szakaszvezető vezette. Aznap, úgy látszik, jókedve lehetett, mert megengedte, hogy akinek fáj a lába, felülhet az üres szekerekre. Az öt kocsira körülbelül huszan felültünk, köztük jómagam is.

Reggel hét órakor indultunk el a szénatelepre. A parancs az volt, hogy nyolc órára ott kell lennünk. Mivel azonban a pontos utat senki sem tudta, addig kódorogtunk a zeg-zugos külvárosi utcákon, hogy már kilenc óra lett, amikor a kocsigyárat megtaláltuk. Itt Csiszár szakaszvezető bement, hogy a szénatelep pontos helyét megtudakolja. Mi azalatt az utcán várakoztunk. Én három társammal szekéren ültem.

Alig telt el két-három perc, az utca végén lóháton ülő hadapródőrmester tűnt fel. Szélesvállú, szőke, angolbajuszú, 25—26 éves fiatalember volt. Amikor odaért a kocsinkhoz, megállította lovát. Mi természetesen azonnal felálltunk a szekéren és megmerevedett vigyázzállásban vártuk, hogy mit óhajt tőlünk.

A hadapród a legudvariasabb hangon kezdte:

— Hányadik század?

— 109/26. munkásszázad.

— Hová mennek?

— A szénatelepre.

— Hol a vezetőjük?

— Bement a kocsigyárba az útirányt megtudakolni.

Az udvarias hadapród ebben a pillanatban hirtelen megváltozott. Felkapta lovaglóostorát és ránk emelve, üvölteni kezdett:

— Úgy! És ki engedte meg nektek, koszos zsidók, hogy kocsira üljetek?

Hiába hivatkoztam a szakaszvezető engedélyére, hiába hoztuk fel feltört, sebes lábunkat, nem használt semmit.

A hadapród most már nem is válaszolt, csak a lovaglóostorával vert mindnyájunkat, amíg hanyatt-homlok le nem ugrottunk a szekerekről.

Amikor már lemenekültünk, új tortúra várt ránk. A hadapród kiadta a parancsot.

— Futás a szénatelepre! Előre! Aki megáll, azt keresztüllövöm!

A szénatelep a kocsigyártól négy kilométernyire volt. Ezt az utat pihenés nélkül, futásban kellett megtennünk, mert a hadapród végig lovon hajszolt bennünket. Aki egy percre megállt, mindjárt érezhette hátán a hurkákat domborító ostorcsapást.

A négykilométeres futástól lihegve, fáradtan, félig összerogyva értünk a német szénatelepre. Itt a magunk öt és a tüzérek tíz szekerét gyorsan megraktuk a nehéz szénakötegekkel. Siettünk a munkával, mert igyekeztünk a durva hadapródtól minél előbb megszabadulni. Ahogy elkészültünk a széna felrakásával, a szakaszvezető jelentette a hadapródnak, hogy a munkát befejeztük és megyünk vissza.

— Azt nem! — kiáltotta a hadapród. — Kijöttök velünk Darnicára.

A szakaszvezető igyekezett meggyőzni a hadapródot, hogy felesleges, hiszen Darnicán három munkásszázad van s azok öt perc alatt úgyis lerakják a szénát.

A hadapród elkezdett nevetni.

— Azt hiszed, én nem tudom? De azt akarom, hogy ezek a rohadt zsidók megemlegessék ezt a napot. Sorakoztasd őket!

A hadapród ismét felült a lovára és így tartott hozzánk rövid, de velős beszédet.

— Zsidók! Kijöttök velünk Darnicára. A szekerek után jöttök. Aki lemarad, azt sajátkezűleg korbácsolom meg! Pihenés nincs! Indulás!

Megrettenve néztünk össze. Darnica Kievtől tizennyolc kilométerre volt és a szénateleptől huszonkét kilométernyire. Ezt az utat kellett nekünk megtennünk, csak azért, hogy a hadapród úr megemlegettesse velünk ezt a napot.

Hát az bizonyos, hogy ez sikerült neki. Ezt a napot bizony megemlegettük.

Elindultunk. Elől a szekerek, közvetlenül utánuk mi.

A kocsisok rácsördítettek a lovakra, a szekerek futottak, mi meg utánuk. Lógott a nyelvünk, zakatolt a szívünk, zihált a tüdőnk, kihagyott a lélekzetünk, de nem volt kegyelem. Lovával

mindenütt nyomunkban volt a hadapród és egy tizedes, akit egyre biztatott.

— Ne hagyd őket megállni egy percre sem!

Csattogtak a lábaink, fogytak a kilométerek, suhantak a házak, fák, hóbuckák mellettünk, zavaros lett a szemünk, vadul sipolt a tüdőnk és mentünk, futottunk előre.

Lábaim minduntalan megbicsaklottak, szám kiszáradt, halántékom lüktetett és sokszor legszívesebben lerogytam volna az országút melleti árokba és nem törődtem volna már semmivel, még azzal sem, ha itt döglök meg. Mert az sem lehetett volna rosszabb, mint ez az ámokfutás, ez a kínlódás, harminchét éves fejjel, rossz tüdővel és felsebzett, vérző lábbal. De azért, mint a többi, én is csak mentem előre, vitt a lábam, mely mintha már nem is tartozott volna a testemhez, vitt a muszáj, vitt a sors és minden kilométernél százszor, ezerszer elátkoztam azt, hogy erre a világra szült az anyám.

Valamikor azt olvastam, hogy a vízbefúló előtt az utolsó percben végigfut az egész élete. Most én is ilyen állapotban voltam. Ahogy már valósággal megszállottan rohantunk a soha el nem fogyó kilométereken, amikor már minden összefolyt előttem, egyszerre valahol a szemidegeim mögött peregni kezdett esett életem szomorú filmje.

Láttam egykori gyermekéveimet, újra átéltem a pubertás gyönyörű és borzalmas titkait, újból csókoltam a szőke szubrett piros száját, dadogtam első verseim tikkadt sorait... Láttam a sok apró és életemben mégis nagy szerepet játszó nőket, újból ott álltam a törvényszék hírhedt Szüts-tanácsa előtt, éreztem a fogház komor vasrácsait és ott, abban az eszeveszett futásban eszméltem rá döbbenetes erővel, hogy ennek így kellett lenni. Ott ocsúdtam fel, hogy megérdemeltem és megérdemeltük mindnyájan a szadista hadapród futtatását, mert könnyelműen és léhán, vakon és süketen mentünk az élet napos oldalán és csak megkésetten jöttünk rá, hogy ez az út ide vezet.

Ilyen gondolatok cikáztak át agyamon és közben futottunk tovább. Szerencsére a szekereket nem zsidók, hanem lovak húzták és a lovakat mégis pihentetni kellett. Így a lovaknak köszönhettük, hogy kétszer tíz-tizenkét perces pihenőhöz jutottunk. A rövid két pihenő ép arra volt elegendő, hogy rozoga szívünk kissé magához térjen és arcunkról letöröljük a sós verejtéket.

Végre, amikor már azt hittük, hogy egy lépést sem tudunk menni, feltűntek Darnica első házai.

Ez a látvány új erőt adott fáradt testünknek és így valahogy mégis csak beérkeztünk a darnicai tüzérlaktanyába. Ahogy be-

értünk az udvarra, nem vártunk parancsot, nem kérdeztünk semmit, csak lerogytunk a nedves, hideg földre.

A gyötrelmeknek azonban még nem szakadt vége. Talán két-három percig feküdtünk a földön, amikor megjött a hadapród is.

— Fel zsidók! Nem volt pihenő. Be kell vinni a szénát.

Mit tehettünk mást: feltápászkodtunk és cipeltük a nehéz szénabálákat fel a padlásra.

Az udvaron ott tartózkodtak a Darnicán lévő zsidó munkásszázadok emberei. Látták, hogy mennyire megkínzottak, összetörtek vagyunk, felajánlották, hogy ők szívesen elvégzik helyettünk a széna behordását. A hadapród azonban nem engedte.

— Ti pihenjetek. Ma ezek vannak soron.

Amikor készen lettünk, végre magunkra hagyott, csak azt tiltotta meg, hogy az ottani bajtársakkal szót váltsunk. Mit bántuk mi már, lehevertünk a földre és mint a letaglózott barmok nyúltunk el.

Később, amikor ez a rettenetes fáradtság némileg enyhült, kezdtük érezni, hogy hajnal óta semmit sem ettünk. Bizony a reggeli fekete nem olyan táplálék, amivel délután háromig jóllakna az ember. Szerencsére az egyszerű román és rutén kocsisokban több emberség volt, mint a hadapródban és megengedték, hogy bajtársainktól kenyeret és vizet kérjünk.

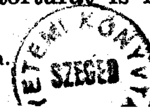
A darnicai fiúk, szegények, ami tőlük telt, meg is tették. Minden kenyerüket, cigarettájukat széjjelosztották köztünk, vizet is hoztak és mint akik már régebben voltak kint, vígasztaltak, hogy ne essünk kétségbe, csak az első hetek ilyen rosszak. Később majd beletörünk.

Pedig az ő életük sem volt rózsásnak mondható. Nagyrészük az idősebb korosztályhoz tartozott, negyven éven felüli, fáradt budapesti és miskolci családapák. Voltak köztük kereskedők, ügyvédek, orvosok. Az ismertebbek közül többek közt ott volt a fiatal Kohner báró is. Különösen neki volt rossz dolga. A legpiszkosabb, legundorítóbb munkákat mindig vele végeztették és a „méltóságos úr" állandó cégtáblája volt a keret durva élcelődésének.

Egy órát pihentünk, amikor ismét megjelent a hadapród és indulást parancsolt.

Darnicáról vissza az út még nagyobb kínszenvedést jelentett. Az üres szekerekkel a lovak most már vágtattak és mi akarva, nem akarva kényszerültünk a lovakhoz igazodni. Lábainkban még benne volt az előző huszonkét kilométer minden fáradtsága és rohantunk a szekerek után.

A hadapród még újabb tortúrát is kieszelt. Nem a rövidebb,

hanem a hosszabb úton, a belvároson keresztül kergetett bennünket.

Most alkalmunk lett volna Kiev pompás épületeit meglátni, de éjszaka volt és nyelvünk lógott, úgy futottunk.

Ebben az eszeveszett rohanásban csak vízióként tűnt fel a kievi operaház és egy pillanatra az ívalakú parlament oszlopsora lopott szépséget szemünkbe.

Este tíz órakor érkeztünk meg a laktanyába.

A szakácsok örvendezve újságolták, hogy tészta van vacsorára.

Olyan fáradtak voltunk, hogy még a tészta sem érdekelt. Elkínzottan, meggyötörten téptük le véres lábunkról a bakancsot és vacsora nélkül, ruhástól estünk fekhelyünkre.

Olyanok voltunk, mint akiket agyonvertek.

A hadapród úr alapos munkát végzett. Ezt a napot mindig megemlegetjük.

Sőt, a hadapród úr személyét sem felejtjük el egykönnyen.

„Jönni vissza az apám...“

Lassan morzsolódtak a napok, egyik olyan volt, mint a másik, de még ennek az egyhangúságnak is jobban örültünk, mintha valami változatosságot hozott szürke életünkbe. Ritkán jelentett jót az, ami váratlan volt. Rettegve néztünk a holnap elé. Ki tudja, mit hoz? Újabb gyötrelmet, szenvedést, futást Darnicára, vagy esetleg néhány rúgást és pofont valakitől, aki „jobboldali“ világnézetét gyakorlati alapokra fekteti...

Pedig de szép volt Kiev, ez az öreg város a fehér hótakaró alatt. Lassan-lassan mégis csak megismerkedtünk a várost középen kettészelő, romjaiban is monumentális sugárúttal, a függőkertszerűen, terraszosan kiképzett Dnyeperparttal, az ifjú és izmos szovjet építészet néhány, aránylag épségben maradt remekével: az ukrán parlamenttel, a Szovjetházzal, a minisztériumok palotájával, a Deutsches Sportnak hazudott csodálatos stadionnal, amelynek egyedül a futballpályája 60.000 nézőt fogadott be, a kékszínűre festett villamosokkal és ezer más apró sággal, amelyek külön-külön és együttvéve Kievet jelentették.

Olyan volt ez a város, ahogy hallgatott a hó puha takarója alatt, mint egy óriás Buda. Buda Pest nélkül. Az utcákon csend uralkodott, a megszálló német és magyar katonák nem nagyon merészkedtek ki a metsző hidegben, csak néha suhant el egy-egy gépkocsi, széles nyomot hagyva a hóban. Egy monumentális

Budán éltünk több mint egy hónapon át, de, sajnos, ritkák voltak a percek, amikor elfelejtve egy pillanatra az állandóan bennünk remegő szorongást, átadhattuk magunkat Kiev édes-bús hangulatának.

Be szép lett volna itt élni egy télen át csendben és békében. A szél néha elállt, tiszta kéken ragyogott a fagyos égbolt, a Dnyeper jege felett vijjogó sirályok hasították a levegőt, a lépték alatt puhán roppant a hó. De szép lett volna itt élni békés polgárként egyedül, vagy kettesben, esténkint ellátogatni a hatalmas öreg opera patinás falai közé, vagy csendben vacsorázni a sajátságos művészettel megépített orosz kandalló mellé húzódva, esetleg színházba menni, vagy ellátogatni a Sugárút valamelyik modern mozijába és megnézni az új orosz filmgyártás egyik remekét, vagy a szikrázó napon az omló, ropogó havat szántani két síléccel a Kiev körüli enyhe lejtőjű dombok valamelyikén, vagy csupán bandukolni a hegyoldali utcákon a kis boltok előtt, elveszve a télben és az időben, Istenem, be szép lett volna.

De mindez csupán álom lehetett számunkra, ritkán álmodott, elérhetetlen álom.

A valóság ezzel szemben az volt, hogy csípős reggeleken fázva és éhesen bandukoltunk a különböző munkahelyek felé. Leggyakrabban az Elóba, de néha máshová, ahová a parancs szólított.

Igy kerültünk el egyszer az úgynevezett Szent István-katonaotthonba. A meredek Dnyeperparton emelkedő kétemeletes villaszerű épület a megszállás előtti időkben gyermekotthon volt és az átalakítás sem tudta eltüntetni a gyermekekkel szembeni megható gondoskodás ezer megnyilvánulását. A fürdőszobában csepp kis mosdók sorakoztak egymás mellett, a földtől alig félméternyi magasságban, hogy a csöppségek elérhessék kézmosás, mosakodás közben, a miniatür WC-k külön kis fülkékben vártak apró vendégeikre, a falakon és a földön színes mozaik berakások az ismert mesejeleneteket ábrázolták, a kertet állatszobrocskák élénkítették.

Ismét a propaganda jutott az eszembe. A Szovjet elveszi a szülőtől a gyermeket – hirdette nagy szájjal ez a propaganda, – kiszakítja az otthonából és lélektelen géppé neveli. És az igazság? Az igazság egyszerűen az volt, hogy a gyereknek nem egy, hanem két otthona volt. Az egyiket a szüleitől kapta, a másikat a szovjet hazától. Ezt a másik otthont jelentették a nagy számban épülő gyermekotthonok.

A kötelező közoktatás csak nyolcéves korban kezdődött. A gyermek addig otthon volt a szülői házban, ha apjának, anyjának volt ideje vele törődni, foglalkozni. Ha nem, misem volt a szülők

számára egyszerűbb, mint reggel kézenfogni a csöppségeket és elvinni a legközelebbi gyermekotthonba. Itt játékkal, énekkel, pihenéssel, mesével telt az idő, pompás tízóráit, remek ebédet és nagyszerű uzsonnát kaptak az apró vendégek, akárcsak egy luxusvendéglőben és, ami a legszebb volt, a nap végén nem jelent meg a főúr, hogy benyújtsa a számlát. A gyerekek mindent a házától kaptak, a mesébeillő környezetet épúgy, mint az ebédet, a délutáni álmot épúgy, mint a szerető gondoskodást.

Persze most mindez másként festett. A falakat pikáns, vagy propagandarajzok borították, a termekben és a lépcsőkön otromba katonabakancsok dobogtak és az esetleg erre tévedő gyermekeket harsogó felírások riasztották el: „Belépés csak német és magyar katonáknak!"

A tejszagú falak közt most bort mértek, a tanító nénik dallamos hangja helyett a háborúban eldurvult katonák röhögése harsogott a szobákban. Hol vagytok, ti orosz gyerekek, akik itt éltetek a színes mesefalak között? — kérdeztem magamtól. — Hova tűnt a ti időtök? Egyszer visszajöttök talán, de mit találtok? A kis szökőkút márványmedencéje összetört, a mesemozaik kicsorbult, az apró székeket és asztalokat tüzifának vágták fel, a kis mosdók megrepedtek és jó, ha még a házat megtaláljátok, ha a német megszállók nem robbantják fel menekülésük közben mint „hadifontosságú berendezést".

A katonaotthonban kievi orosz és ukrán lányok szolgáltak ki. Ottjártunkban fát szállítottunk a konyha részére s míg a hatalmas hasábokat behordtuk, bizony jólesett egy pillanatra megpihenni a vidáman ropogó tűzhely mellett.

Az egyik ilyen rövid pihenőben egy fiatal — alig lehetett több tizenhat évesnél — szőke, kékszemű kislány odadugott nekem egy szelet vajaskenyeret. Boldogan fogadtam az ajándékot, hiszen a reggeli aznap sem volt bőségesebb, mint bármelyik másik napon: egy bögre híg, keserű fekete.

Meghúzódtam a kemence mellett és gyors falatokban nyeltem a vajaskenyeret, nehogy még idő előtt kiűzzenek a Paradicsomból.

Közben lopva, halkan néhány szót váltottam a kislánnyal.

— Köszönöm, — kezdtem a beszélgetést.

— Kérem szépen.

Felcsillant a szemem:

— Tudsz magyarul?

— Valami kicsi tudom...

— Mikor tanultál meg? Itt az otthonban?

— Da, da, — bólogatott, — egész nap itt lenni, sok magyar katona is itt lenni, mondani: kérek bor, kérek vajaskenyér, kérek

enkor... Mondani: szép Vjeruska adjál nekem enni, inni... Igy tanul magyar Vjeruska.

— Németül is megtanultál?

Két gyors fejrázás:

— Német katona... nem jó katona.

— Nem szereted a németeket?

— Nem, nem! Németek jönni, sztari nagypapa kaput... Németek puff, puff...

— És a magyarok?

— Van jó, van rossz... De nem, mint német!

— Hány éves vagy?

— Tizenhat.

— És miért vagy itt? Az otthonban?

— Kicsi robot, kicsi pénz, kicsi enni... Enni kell, mama is, én is. Németek nem adni.

— Mennyi a fizetésed?

— Fizetés kicsi. De van kevés kenyér, lehet hazavinni mama. És magyar fizet egy márka, két márka, ad öt márka, mondani: többi tiéd, Vjeruska. Igy is lesz kicsi pénz, hazavinni mama. Igy élni... muszáj!

— És meddig akarsz így élni?

Felcsillant a szeme:

— O, nem sokáig. Egyszer megint lesz puff, puff és jönni vissza az oroszok... és jönni vissza az apám... Csak addig itt lenni.

Igen. Vjeruska már akkor, 1942 decemberében tudta, amiről sejtelme sem volt a német nagyvezérkarnak: Sztalingrád nemcsak a bennerekedt négyszázezer németnek lesz a temetője, hanem az egész germán világhatalmi ábrándnak. Tudta, hogy a kerekek, amelyek másfél évig nyugatról kelet felé forogtak, egyszer, nem is olyan sokára, visszafelé kezdenek forogni és csak a roncsait hozzák vissza a győzelmi mámorban nekilendült Wehrmachtnak és SS-nek. Tudta, hogy az igazság malmai lassan őrölnek, de biztosan őrölnek. Tudta, hogy az orosz nép nem hiába hozta a világtörténelem legnagyobb áldozatát, nem hiába omlottak össze az orosz városok, nem hiába égtek porig a német hadsereg útjában az orosz falvak, nem hiába omlott ki millió és millió ártatlan ember vére a germán önkény esztelen és aljas dühöngésében, egyszer minden bűnre elkövetkezik a bűnhődés és minél iszonyatosabb volt a bűn, annál kegyetlenebbül kell lakolnia annak, aki elkövette. Tudta, hogy egyszer ütni fog az óra, amikor szörnyű szenvedések után megnyílnak a börtönök kapui, az ember ismét szabad lesz és boldog dal harsan az ég felé: a szabadság ujjongó

dála. Tudta és hitt benne, hogy ez a perc el fog jönni, nem is olyan sokára, ki kell várni összeszorított szájjal és kemény szívvel, mert érdemes lesz kivárni!

De nemcsak ő tudta és hitte ezt. Kiev aszfaltján gőgösen dübörgött fel-alá a porosz csizma, a Gestapo hírhedt barlangjaiban suhogott a gumibot és esténkint néha gépfegyver kattogott a Dnyeper partján, vagy a város szélén. És mégis tudták ezt mind a házfalak mentén óvatosan lépkedő polgárok, a napraforgómagot áruló nénike, a boltos és az öreg koldus, a fiatal munkáslány és az emberét hazaváró asszony.

Mindenki tudta ezt és hitt ebben, csak a német nagyvezérkar nem és magyar, román, olasz, horvát, szlovák csatlósaik nem. Az újságok, plakátok a propaganda ezer hangján üvöltötték a győzelmet és a vérgőz mámora elborította agyukat. Nem láttak és nem hallottak, vagy talán nem is akartak látni és hallani.

Pedig ekkor már, 1942 decemberében érett az igazság vetése, hogy egyszer dús kalászba szökkenjen.

Ó, boldog Vjeruska és ti többiek, akik láttátok ezt és hittetek ebben...

Az utolsó napok Kievben

Kievben ezután már csak néhány napig maradtunk. Annak a hírnek, hogy innen tovább megyünk, mindnyájan örültünk. Sok jót ugyan az új állomáshelytől sem vártunk, de az itteni helyzettel már torkig voltunk. Különösen ezt a kaszárnyát utáltuk nagyon. Itt minden egyes nap újabb és újabb szenvedést jelentett számunkra.

Egyik nap felcsaptam sírásónak. Ez így történt.

Aznap ép fürdőbe készültünk. Amióta eljöttem hazulról, nem volt alkalmam fürödni. Idestova már egy hónapja elindultunk, így érthető, ha úgy készültem erre a régvárt fürdőre, mint szűzlány a nászéjszakájára. Már kezünkben volt a törülköző, szappan, amikor egy őrmester lépett a szobánkba és leszámolt nyolc embert, köztük, sajnos, engem is.

— No, Isten veled fürdő, jó meleg víz, tisztaság, — káromkodtam magamban és az őrmester parancsára kezembe ragadtam egy csákányt és hetedmagammal elindultunk.

Ezúttal nem kellett messzire mennünk. Csak a hátsó udvarig. Ott az őrmester kimért egy kétméteres darabot és parancsot adott, hogy gyorsan ássunk másfél méter mélységű gödröt, mert a kivégzés mindjárt meglesz.

Elkezdtük a keserves, nehéz munkát. A föld mélyen lefagyott és a csákány alatt úgy szikrázott, mintha gránit lenne.

Négyesével felváltva dolgoztunk, a vad decemberi szél besurrant a ruhánk alá és ránk fagyasztotta az izzadságot. Végre elértük a puhább földréteget, ahová már nem hatolt le a fagy és ahol már könnyebb volt a munka. Már az utolsó kapavágásokat csináltuk, amikor az őrmester két embert elhívott. Én lemásztam a gödörbe és a még megmaradt földet dobáltam ki, amikor az udvar végéből éles vezényszó hallatszott:

— Vigyázz! Tűz! Rajta!

Utána szempillantásra hat puskalövés hangja csattant.

Lent a gödörben kísérteties hatása volt a sortűznek. Önkénytelen a régi közmondás ötlött agyamba: „Aki másnak vermet ás, maga esik bele". Egy pillanatra olyan érzésem volt, mintha engem lőttek volna agyon és magamnak ástam volna a sírgödröt. És ez nem is volt olyan rossz érzés. Annyira utáltam már ezt az életet, a mindennapi meddő és hülye robotot, a folytonos megaláztatást, hogy a halál gondolata egyáltalán nem ijesztett meg.

Alig hangzott el a sortűz, már a két munkaszolgálatos hozta is a halottat. Fiatal, 22—24 éves rutén szakaszvezető volt. Csak arra emlékszem, hogy szőke haja izzadtan bukott le gyerekarcára és homlokán alvadt vércsík piroslott.

A temetéssel nem nagy ceremóniát csináltak. Két vékony deszkán feküdt a halott és a munkaszolgálatosok, az őrmester parancsára, mint rongycsomagot, bedobták a sírgödörbe.

Aztán gyors iramban rádobtuk a kihányt földet és tíz perc múlva már csak kis dombocska mutatta, hogy itt a föld alatt egy halott szakaszvezető alussza örök álmát.

A szakaszvezetőt hazaárulás miatt végezték ki. Vajjon ez a rutén, magyarul nem tudó szakaszvezető mit értett, vagy mit érzett a haza fogalma alatt? Vajjon Magyarország, vagy Oroszország volt a hazája, ahová a nyelv és a szláv gondolat közösségi érzése kötötte? Nem tudtam, hogy a gyors honvédtörvényszéki tárgyalás milyen bizonyítékokat talált ellene, nem tudtam, hogy a Kárpátok lejtőin eldugott kis faluban ki fogja majd megsiratni, de úgy éreztem, el kell búcsúztatnom, amikor végleg eltávozik erről a csúnya világról. Pillanatra megálltam a munkában és hitetlen hittel elmondtam a sír felett a régi imádságot:

„Miatyánk, ki vagy a Mennyekben..."

Talán a szakaszvezető és ott fent az Úristen, aki az utolsó években behúnyt szemmel aludt, megbocsátja, hogy felszentelt pap helyett sárga karszalagos munkaszolgálatos küldi az utolsó útra az örök és nemzetek fölött lebegő imát:

„... és bocsásd meg bűneinket, mint ahogy mi is megbocsátunk...”

Az utolsó napon, amit Kievben töltöttünk, a századparancsnok elvitte az egész századot az Élóba. Itt egy Petőfi nevű főhadnagy ezekkel a szavakkal fogadott bennünket.

— Leveszik a bakancsokat, — Szentendrén újakat kaptunk, — mert az kell a katonaság részére. Zsidóknak jó lesz a rongyos is.

A parancs ellen nem tehettünk semmit, így a tél elején kénytelenek voltunk levetni jó bakancsainkat és felvenni a rongyos kiselejtezetteket.

Ugyanaznap még valami történt.

Szászvári hadnagy felszólította azokat, akiknek nincs meleg ruhájuk, télikabátjuk, jelentkezzenek.

Vagy harmincan léptek ki a sorból. Voltak köztük olyanok is, akik könnyű nyári ruhában, kabát nélkül jöttek ki Oroszországba. Voltak olyanok, akiknek kesztyűjük, pokrócuk sem volt.

Mert higyjék el, kérem, nem minden zsidó milliomos. A zsidóság körében is vannak nyomorgók. Így nem volt csodálható, hogy harminc ember téli felszerelés nélkül jött ide a fagy és jég birodalmába.

A hadnagy elvitte a harminc embert az Élóba, hogy a pesti zsidóság, az OMZsA által kiküldött több vagon téli ruhaneműből igényeljen részükre.

— Mégis csak rendes ember, — dícsérték egyesek a hadnagyot.

A pesszimisták azonban így szóltak:

— Nyugtával dícsérjük a napot. Várjuk meg, mi sül ki a dologból.

Sajnos, a borúlátóknak volt igazuk.

A hadnagy úr, amikor a harminc ember megkapott minden ruhaneműt, kabátot, pokrócot, kucsmát, hósapkát, stb., egy mellékutcában mindent újból elszedett tőlük azzal, hogy a körletben egyenlő arányban ő maga fogja a szétosztást megejteni.

A több mint tízezer pengőt érő és ott ennek a harminc embernek az életét jelentő holmiból aztán három pár kesztyűt, négy fülvédőt és egy rossz kabátot széjjel is osztott.

A pokrócok, ruhák, kabátok pedig a kievi bazárba vándoroltak, ahol a ruhanemű akkor aranyat ért.

A kucsmákban pedig a keret páváskodott. Nem bántotta őket, hogy zsidó kucsma. Úgy látszik, nemcsak a pénznek, de a kucsmának sincs szaga.

Negyvenheten egy vagonban

Mint minden, az a nap is elérkezett, amelyen végre búcsút mondhattunk Kievnek és a vonatparancsnokság rossz emlékezetű laktanyájának. December második hetének egyik napján indultunk el. Aznap hajnali három órakor volt az ébresztő. Gyorsan összecsomagoltunk, fél négykor megkaptuk a reggelit, amely aznap is csak üres, kesernyés feketéből állott és még négy óra sem volt, amikor már kizavartak bennünket az udvarra.

Az udvarra még sötétség borult. Csak a csillagok és az újhold világítottak és olyan dermesztő hideg volt, hogy azt hittük, minden porcikánk megdermed.

Az indulás perce azonban egyre késett. Öt óra, hat óra, a nap őrséget cserélt a holddal, a hideg egyre kellemetlenebbé vált és mi még mindig ott álltunk az udvaron. Hét óra és a helyzet még mindig változatlan. Szidtuk azt, aki már négykor kizavart az udvarra és közben fáztunk és gyomrunk korgott az ürességtől.

Akkor már nagyon sokat szenvedtünk az éhségtől. Ez az állandó éhségérzet rettenetes volt. Néhány valahogy megmaradt kisebb értéktárgyunkat lassan eladogattuk, hogy legalább néhány percre megszabaduljunk ettől a kínzó érzéstől. Én egy finom bőrlevéltárcát és egy patkóerszényt adtam oda egy katonának tíz deka avas vajért és darab kenyérért.

Az éhség annyira elhatalmasodott rajtunk, hogy amikor reggel a fiúk egy rothadt nyers káposztával megrakott kocsit fedeztek fel az udvaron, egy perc sem telt el és valóságos közelharc fejlődött ki a bűzös, rothadt káposztafejekért. Úgy ették-falták a rossz nyers káposztát, mintha váratlanul fejedelmi lakomához jutottak volna.

Voltak szégyenkezők, akik eleinte hangosan szidták a falánkokat, de később — hiába, nagy úr a gyomor — ők is odasompolyogtak a többiekhez és zavartan kértek egy kis kóstolót.

Már lassan nyolc óra felé haladt az idő, amikor végre megjött Szászvári hadnagy és Demény zászlós és parancsot adtak az indulásra.

A hidegtől és a hosszú állástól meggémberedett tagokkal indultunk az állomás felé. Hátunkon cipeltük csomagjainkat, de amit szívünkben hordoztunk, az nehezebb súly volt mindennél. Nehézzé, majdnem elviselhetetlen teherré tette a ma sivársága és a ránk váró holnap kietlensége. De mentünk, mert mennünk kellett, mert valahol, talán a sors könyvében meg volt írva, hogy szenvedésre ítéltettünk és ehhez a szenvedéshez csak az kölcsön-

zött erőt, hogy éreztük és hittük: a mi szenvedésünkből születik meg a boldogabb és tisztultabb jövendő.

Mert ha ebben sem hittünk volna, olyanok lettünk volna, mint az igavonó barmok. Ha ebben sem tudtunk volna hinni, megfojtott volna a bánat és önkezünk által döglöttünk volna halomra, mint ősszel a fáradt legyek.

De mi hittünk a jövendőben, ami több békét és kevesebb gyűlölséget hoz. Hittünk a jövendőben, amikor kisimulnak az ökölbeszorított kezek, megszűnik az öldöklés és a hite miatt senki sem lesz mindenki szolgája, mindenki rongya. Hittünk a jövendőben, amikor ismét érték lesz a szépség és nem halált ordítanak az ólombetűk. Hittünk a jövendőben, amikor a gyilkosokat nem dicsőítik hősökké, hanem bitófa alá állítják, amikor az emberek ismét megtanulnak szégyenkezni és egy életen át fogják szégyelni, amit ezekben az esztendőkben elkövettek.

Igen, mi hittünk ennek a jövendőnek a megszületésében és addig összeszorított fogakkal hordtuk a reánk mért keresztet.

A hideg decemberi reggelen némán bandukoltunk az állomás felé, ahol már várt a vonat, amely, sajnos, nem haza, hanem új, idegen állomás, új, ismeretlen gyötrelmek felé visz.

Az állomáson, szerencsére, nem kellett várakoznunk. Gyorsan beszálltunk a marhavagonokba és ismét megkezdődött a végnélküli utazás. Egyik vagon olyan, mint a másik, mit bántuk mi, hogy ezúttal DR (Deutsche Reichsbahn) betűk díszelegtek a vagon oldalán és nem a MÁV jólismert jelzése. Pedig ez annyit jelentett, hogy ismét messzebb megyünk ebben a végtelen országban, egyre távolodunk a hazánktól és bizony sokunk számára nem lesz visszatérés.

Az elhelyezkedésnél rögtön kiderült, hogy ez az út sem lesz kéjutazás.

Szentendrén negyvenketten voltunk a vagonban, itt negyvenhetet zsúfoltak be. Az tehát már biztos volt, hogy az úton alvásról szó sem lehet, hiszen ülni alig tudtunk. Indulás előtt megtudtuk, hogy Konotópba megyünk, egy ukrán mezővárosba, amely Kievtől kétszázhúsz kilométerre van. Ez megnyugtatott. Kétszázhúsz kilométer vonaton nem is oly hosszú utazás, legfeljebb másfél napról lehet szó.

Sajnos, túlságosan derűlátók voltunk. Nem másfél, hanem négy napig tartott az utazás. Rengeteget álltunk nyílt pályán, sokszor egész éjszaka vesztegelt a vonat. Sok idő telt el a tolatással is és ennek köszönhettük, hogy az aránylag nem nagy utat négy teljes nap alatt tettük meg.

Ez pedig azt jelentette, hogy negyvenhét ember négy nap és

négy éjszaka beszorítva egy szűk vagonba, nem tudott aludni, sőt még pihenni sem.

És a századparancsnok jóvoltából le kellett mondanunk a táplálkozásról is. Az utazás alatt az amúgy is gyenge koszt még jobban leromlott. Kenyeret a négy nap alatt csak egyszer kaptunk, a reggeli feketén kívül este fél csajka leves, vagy burgonya volt az egész napi étkezésünk.

Így nem csoda, ha az utolsó nap már minden összefolyt szemem előtt s a vagon negyvenhét lakója valami kaotikus táncot járt előttem.

Olyan éhes voltam, hogy ha csak az étel nevére gondoltam, összefolyt a nyál a számban.

Átkutattam a hátizsákomat és a porlepte sütemény- és kenyérmorzsákat is kiettem belőle.

Közben a cigarettám is elfogyott.

Volt hét doboz aszpirinem. Az egyiket becseréltem húsz leventére. A másikból bevettem két szemet. Nem fájt a fejem, de szörnyen éhes maradtam.

Úgy látszik, az eredeti Bayer-féle aszpirin sem használ az éhség ellen.

Még a cigaretta sem.

És közben valami csökönyös önkínzással azzal gyötörtem magam, hogy régi vacsorákat és ebédeket cibáltam elő agyam lomtárából és úgy rágódtam ezeken az egykori lakomákon, mint a tehén a szénán. Úgy emlékeztem ezekben az éhségkínozta percekben vissza egykori dús asztalokra, mint haldokló az első szerelmére és mikor eszembe jutott egy-egy ott maradt, meg nem evett étel, olyan fizikai fájdalom fogott el, mintha most kellett volna otthagynom.

De nem csak én voltam ilyen lelkiállapotban. Éhesek voltunk mindnyájan. Olyan éhesek, hogy amikor az egyik fiú felsóhajtott: „Vannak, akik ilyenkor csirkét esznek, sőt állítólag a palacsinta is étel" — dühünkben bakancsokat vágtunk a fejéhez.

Közben elmaradt mellettünk a végtelen orosz táj egy kicsiny darabja. Néha puha hullással elindult a hóesés és újabb rétegeket rakott a métervastag hótakaróra. Apró állomásokat hagytunk magunk mögött. Néha több kilométer hosszúságban felállított fapalánkok tűntek fel, hogy a hófúvástól megóvják a vasúti pályatestet. Azután elhagytuk Nyezsint és boldogan vettük tudomásul, hogy túl vagyunk a félúton.

Erről az utazásról egyéb emlékem nincs is. Az egész utazás belefulladt a koplalás szörnyű érzésébe és mi ott negyvenheten a vagonban mindig úgy éreztük, hogy van még egy láthatatlan útitársunk: az éhség.

Sűrű, nehéz köd feküdt a konotopi állomáson, amikor négynapi utazás után végre beérkezett velünk a vonat. Asszonyok, gyerekek hada rohamozta meg a kis ukrán városka állomását. Ruhát, szappant akartak venni. Sajnos, csak pénzük volt, mi pedig kenyeret, szalonnát, vajat szerettünk volna kapni, ha már lemondunk néhány nehezen nélkülözhető holminkról.

Élelmiszerük azonban nekik sem volt. Így az üzletkötésből nem lett semmi, mert mit is kezdtünk volna pénzzel. A pénzt nem lehetett azonnal megenni. Bennünket e pillanatban pedig csak egy érdekelt: enni! Akármit, csak meg lehessen rágni és lecsillapítani a gyomor vad lázadását.

A századparancsnok közben besietett a városba, mi a vagonokban maradunk. Délfelé végre osztják az ebédet. Egy kanál üres borsófőzeléket kapunk. Kenyér nincs. Mint kiéhezett farkasok rohanjuk meg a konyhát.

Bokros őrvezető nagy darab szalonnából és karéj kenyérből falatozva, teli szájjal ordít:

— Disznók, ha nem lesz rend, kiöntetem az ételt.

Ez használt valamit, igyekszünk megfékezni magunkat, mert ismerjük már az őrvezetőt. Ő nemcsak mondja, hanem képes is megtenni, hogy kiönteti az ételt. Könnyen megteheti, úgysem eszik belőle, jóllakik szalonnával.

A kevés és zsírtalan étel elfogyasztása után az ember úgy érzi, hogy most lett csak igazán éhes. De segítség nincs, kénytelenek vagyunk visszamenni a vagonba.

Három óra felé végre csoportonként megindulunk a városba.

Az utak tükörsímára fagytak. A csúszós jégen úgy bukdácsolunk, mint a részegek, a lovakat is lépésben kell vezetni, hogy fel ne bukjanak.

Amíg a városka túlsó szélén lévő iskolába beérünk, minden tagunk fáj a sok eséstől.

Konotop rosszul mutatkozott be.

Jódarabig az állomás mellett vezetett az út. Azután egy ledöntött szobor csonka talapzata mellett elkanyarodtunk balkéz felé. Kinek a szobra lehetett, nem tudtuk. A diadalittas német hadsereg ugyanis a kultúrfölény jegyében válogatás nélkül lerombolta az összes szobrokat, sőt még a feliratokat is levakarták a talapzatokról. Csak nem attól féltek, hogy a néma szobrok ércbeöntve, vagy kőbevésve is elevenebb igazságot hirdetnek, mint az üvöltő hangszórók?...

A hosszú, széles út mellett jobbról-balról földszintes házak sorakoztak. A korai alkonyatban már csak kevesen jártak az úton. Inkább német és magyar katonák. Néha egy szán csilingelt el mellettünk, az utasok persze megint csak Wehrmacht-, vagy SS-legények voltak pokrócba bőségesen bebugyolálva.

Bukdácsoltunk a havas, jeges úton, rogyadoztunk a cókmókunk alatt és amikor azt hittük, hogy mindjárt célba érünk, akkor láttuk, hogy még csak itt kezdődik tulajdonképpen a város. A végtelen orosz térben nem takarékoskodik a hellyel a falvak és városok népe. Az egyik legjellegzetesebb különbség az orosz és a mi városaink között, hogy itt sohasem találod a girbe-gurba, keskeny, régi utcácskákat. Még a legrégibb városnegyedeket is széles utak szelik keresztül-kasul, a legeldugottabb mellékutca is tágas, levegős. Ezt láttuk Kievben és ezt tapasztaltuk most Konotopban is.

Az iskola, ahova beszállásoltak bennünket, emeletes, takaros épület volt. Az udvaron csomóba hordott padok, behorpadt földgömb, összetört fizikai kísérleti műszerek, széjjeltépett füzetek, tankönyvek hevertek egymás hegyén-hátán. Még így összedobálva is látni lehetett, hogy mintaszerűen berendezett kis iskola volt, ahol az élénkszemű kis ukrán gyerekek tudásra szomjas fejébe annyi éven át tölcsérezték a különféle tudományokat és ahonnan most kiűzték őket, hogy a szent civilizáció nevében katonák és munkaszolgálatosok költözzenek helyükbe.

Három tanteremből állt az iskola és ez azt jelentette, hogy kétszáz emberünket három terembe kellett összezsúfolni. Amikor elhelyezkedtünk, láttuk, hogy ez nem 200 embernek való hely. Parancsnokaink azonban nyilván megfelelőnek tartották részünkre s így mitsem tehettünk, bele kellett törődnünk sorsunkba.

Egy-egy szobába 65—70 ember jutott, s az alvást csak úgy tudtuk megoldani, hogy emeletes deszkafekhelyet tákoltunk össze. Így is alig 45—50 centiméter hely jutott egy embernek, ami csak ép arra volt elég, hogy haránt alakban feküdjünk, szorosan egymáshoz simulva. Pihenésről, kényelemről szó sem lehetett. Még köhögni sem mertünk, nehogy szomszédunk arcába köhögjünk.

Az első este az elmaradt kenyér helyett legalább vacsorát kaptunk. „Buris"-nak nevezett ragadós valamit főztek a konyhán. Olyan íze volt, mint a csiríznek. Mi mégis úgy estünk neki, mintha a legfinomabb csemege lett volna. Hiába, az éhség a legjobb szakács, ez a régi közmondás ezúttal is beigazolódott.

Megérkezésünk utáni napon még nem vonultunk ki munkára. Ezt a napot pihenőnek szánták, de a két tiszt gondoskodott róla, hogy ne legyen zavartalan pihenésben részünk.

Délelőtt tíz óra felé az egész századot leparancsolták az udvarra. Találgattuk, mi lesz, de senki sem tudta. De nem hagytak sokáig kétségben bennünket. Tizes csoportokban fel kellett menni a szobákba. Amikor az első tizes csoport visszajött, hosszúranyúlt, bosszús arcukból már kiolvashattuk, hogy ismét baj van.

Nem tévedtünk.

Szászvári hadnagy és Demény zászlós ezúttal sajátkezűleg motoztak meg bennünket a díszes keret buzgó segédletével. Kiürítették hátizsákunkat, a testünkön lévő ingen és alsónadrágon kívül semmi fehérneműt nem hagytak meg. De elvettek egyébként is mindent. Az én zsákomból Demény zászlós még a piszkos zsebkendőket sem röstelte sajátkezűleg kiszedni. Elvették a gyógyszereinket, a ruháinkat, még a WC-papirt is.

— Minek a WC-papír egy munkaszolgálatosnak? — élcelődött torz mosollyal a Mefisztó-arcú zászlós.

Es elvették egy pokróc kivételével minden takarónkat, a fejpárnákat, a levéltárcákat s akinél még találtak: órát. Ezt a szerencsétlent még ráadásul meg is pofozták, mert eddig nem adta le az óráját. Annyira szemérmetlenek voltak a rablásban, hogy a katolikusnak született Gulyás nevű munkaszolgálatosról Szegedi tizedes a nyakában lévő, vékony ezüstláncon csüngő Szűz Mária-érmet is leszakította.

Talán két óráig tartott a motozás, amelynek végeztével nyugodtan elmondhattuk magunkról, hogy szegényebbek lettünk a templom egereinél. A szó százszoros értelmében semmink sem maradt.

De nem is ez volt a legszörnyűbb, hanem az, hogy ezzel a szemérmetlen rablással beigazolódottnak látszott sokaknak az a feltevése, hogy bennünket meghalni hoztak ki Ukrajnába. Ez a merészség, ez a félelemnélküli fosztogatás azt a látszatot keltette, hogy halálra vagyunk ítélve. Halálra ítélt egy ismeretlen hatalom, mert különben aligha merészelte volna ez a két tiszti egyenruhába bújtatott tolvaj velünk ezt megtenni.

És minden eddigi jel is ezt bizonyította. Hiszen ha számítanak arra, hogy egyszer mi is hazakerülünk, aligha merik mindezt megtenni. De, úgy látszik, azzal biztatták őket, hogy mi úgyis itt döglünk meg. Ezért mertek rabolni, ezért mertek éheztetni.

Ahogy néha elnéztem ezt a két tisztet, önkénytelenül arra kellett gondolnom, hogy őket is az uszítás süllyesztette le közönséges útonállókká. Mert az uszítók nélkül, akik éveken át gramofonlemezszerűen üvöltötték: „Üsd a zsidót, tedd tönkre a zsidót" és végül már: „Öld meg a zsidót!" — talán ennek a két magyar tisztnek sem jutott volna soha eszébe, hogy bennünket kiraboljon. Ezzel nem akarom őket védeni, hiszen a hullarablásra nincs enyhítő paragrafus, csak szeretném megmagyarázni ezt a belső folyamatot, ami e tiszti kardbojtot viselő két ember lelkében végigment, amíg végül is eljutottak oda, hogy bennünket kiraboljanak.

Ború és derű

Az élet itt Konotopon sem hozott számunkra sok jót. Az iskola, ahol laktunk, ennyi ember részére irgalmatlanul szűk volt, az ellátás silány, a hideg napról-napra fokozódott és ami a legtragikusabb volt: mi lassacskán egyre jobban levetettük mindazt, amit civilizációnak szoktak nevezni.

Valahogyan hozzáidomultunk ehhez a torz és primitív élethez, amit itt élni kényszerültünk. Talán gyengeségből, talán nemtörődömségből, vagy csupán minden-mindegy közönyből, ahelyett, hogy a számunkra kínálkozó életformákat javítani igyekeztünk volna, egymásután vetkőztük le nevelésünk minden, eddig beleidegződöttnek hitt, apró, de az életben mégis sokat jelentő szokásait.

Eleinte talán észre se vettük ezt, de a jelek mindjobban szaporodtak.

A pesti elegáns aranyifjú, aki otthon el sem tudta magát képzelni napi meleg fürdő nélkül, itt csak kutyafuttában mosott arcot és kezet, sőt olykor azt is elfelejtette. Az emberek borotválatlanok maradtak, a ruhák keféletlenek, a bakancsok sárosak.

Igen, kezdtünk lezülleni.

És nemcsak külsőségekben.

Nemcsak a kezünk durvult el, a beszédünk is. Lassanként mindnyájan olyan ingerültek lettünk, hogy a legbékésebbnek indult társalgás is durva káromkodásokká fajult.

Olyanok, akik egykori civiléletükben egy kétértelmű szót sem mondtak volna ki, most valósággal kéjelegtek a legotrombább trágárságokban.

Ez a lezüllés a beszélgetések tárgyában is megnyilvánult.

Most mindenkit csak egy érdekelt: a zabálás.

Ez volt a főtéma. A többi mind mellékes. E körül forgott minden, még az otthon egyre halványodó képe is háttérbe szorult emellett.

Lassanként szinte rögeszmévé vált ez nálunk. Még akkor is, ha véletlenül ép nem voltunk éhesek. Igaz, ez ritkán fordult elő.

Ez a kétszáz ember, akit egy idegen erő, amit államhatalomnak neveznek, minden kérdezősködés nélkül, könyörtelenül kira-

gadott megszokott otthonából és az idegen, hideg orosz kisváros szűk iskolájába zsúfolt, lassanként teljesen elvesztette kapcsolatait a régi polgári élettel. Olyanok voltunk, mint a virág, amelyet erőszakosan idegen földbe plántálnak. Elburjánoztunk.

Ez a züllési folyamat főleg az értelmiségi pályán működőknél jelentkezett a legélesebben. Az ú. n. entellektüellek állták meg a legnehezebben a helyüket. Ők voltak, akik legkönnyebben elhagyták magukat. Ők mondtak le leggyorsabban a rendszeres borotválkozásról, a mindennapi derékig való mosakodásról, ők voltak a csüggedők és letörtek.

És ez nemcsak nálunk, hanem minden munkásszázadnál így volt. Bizonyos fokig ez érthető is. Hisz az előbbi és a mostani élet közötti különbség ezeknél nyilvánult meg a legkirívóbban. A kétkézi munkások, az iparosok otthon, a polgári életben is fizikai munkát végeztek, itt is azt folytatták. Sőt a legtöbben közülük saját szakmájukban dolgoztak tovább. Ezzel szemben az értelmiségiek, akik a fizikai munkát eddig alig ismerték, most kénytelenek voltak a legnehezebb és legpiszkosabb munkát végezni sokkal rosszabb körülmények és feltételek mellett, mint az otthoni napszámos, aki egész életében ilyen munkából élt. Az érettségi, a diploma, a műveltség itt csak felesleges ballaszt volt.

A mi századunkban például volt egy K. Pál nevű európai hírű fiatal zongoraművész. Ez a fiatalember néhány évvel ezelőtt Bécsben, a Chopin-versenyen aranyérmet nyert. Aki egyszer hallotta zongorázni, tudta, hogy kivételes tehetségű, nagy művész. Itt a munkatáborban azonban nem Chopin-virtuózokra volt szükség. Itt zsákot kellett hordani, sáncot ásni, udvart söpörni. Nos, K. P. finom, vékony zongoraművész-kezeiben rettenetesen állt a csákány és a söprű. A nehéz lisztes- és sószsákok előtt pedig valóságos idegsokkot kapott. A században a legtöbb baj K. Pállal volt, szegény feje rettenetesen sokat szenvedett és a durva, műveletlen katonák trágár élcelődéseinek ő lett egyik állandó céltáblája.

Vagy vegyünk egy másik példát.

Volt a századnak építészmérnöke is. Budapesten a szakma egyik legkiválóbb tervezője. A polgári életben nagy irodát tartott fenn, száz és száz munkással dolgozott és itt a legutolsó kőművesnek is könnyebb volt dolga, mint neki, akinek a szakmai tudás kisujjában volt.

Természetesen kivételek is akadtak.

Voltak, akik itt a munkaszolgálatban képezték át magukat. Így lett Vértesből, az orvosszigorlóból szobafestő. E pályán működött Markovics Jenő, egy pestkörnyéki textilgyár igazgatója is. Jung, a forradalmár, a kőművességet tanulta ki, Lusztig, a

bútorkereskedőből lett főszakács, később kikerülvén a konyhából, mint üveges próbált boldogulni, sajnos, nem nagy sikerrel. Egyet nem tudott soha megtanulni: az üveget vágni és nem törni kell. A rossz nyelvek szerint egyszer egy ablakot akart beüvegezni és már térdig gázolt az üvegcserepekben, amikor Kind Dolly szerencsésen megmentette a hadtest többi üvegtábláját Lusztig további pusztításaitól. Egy Messinger nevű pesti kirakatrendező villanyszerelőnek csapott fel. Villanyt ugyan nem tudott szerelni, de kezében állandóan ott volt a keresőlámpa és ha bármilyen komolyabb munkáról volt szó, a keresőlámpával együtt úgy el tudott iszkolni, hogy csak a vacsorasorakozóra jelent meg. Egyébként is nem volt olyan szakma, amit valaki nem vállalt volna. És csodák csodája: minden munkát el is végeztek. Természetesen akadtak humoros jelenetek is. Egyszer például a németeknél dolgozott öt fiú. Hideg téli nap volt és az udvaron kellett ásni. A munkavezető német őrmester odalépett hozzájuk:

— Van maguk között festő? — kérdezte.

Gábor Tibor, a pesti kelmefestő jelentkezett.

Az őrmester adott neki létrát, ecseteket, vödröt, festékanyagot és megbízta, hogy az egyik szobát fesse ki.

Gábor, aki életében szobát még nem festett, nem jött zavarba. Bement a szobába és először is nagy tüzet rakott a kályhába. Aztán leült a tűz mellé és kenyeret pirított.

Amikor az őrmester félóra múlva bement a szobába, hogy megnézze, mennyire haladt a munkájával, Gábor még mindig ott ült a kályha mellett.

— Miért nem dolgozik? — rivallt rá.

Gábor nyugodtan felelt:

— Tüzet raktam, hogy a szoba gyorsabban száradjon.

Az őrmester, nagydarab német óriás, fejét csóválta és várt.

Gábor fohászkodott egyet, fogta a vödröt és elkezdett a létrára mászni. Amikor nagynehezen felért, várta, hogy a német kimenjen a szobából. Ez azonban nem mozdult, csökönyös, porosz koponyájában érezte, hogy itt valami nincs rendben.

Szegény Gábor görcsösen kapaszkodott a létrába és még mindig nem mozdult.

A német kezdte elveszíteni béketűrését:

— No, mi lesz?

— Mindjárt, — felelte kétségbeesetten Gábor és fogta az ecsetet, de oly bizonytalanul, hogy az őrmester mindjárt látta, nem szobafestő.

— Maga nem festő! — ordított rá.

— De, kérem, én festő vagyok.

— Akkor kezdje el.

— Igenis, — sóhajtott Gábor és vadul elkezdte mázolni a menynyezetet.

Az első ecsetvonások után az őrmester ismét elkezdett kiabálni:

— Maga nem festő!

— De az vagyok.

— Az istenfáját, milyen festő maga?

— Kelmefestő vagyok, kérem, — rebegte a szerencsétlen, sarokba szorított Gábor.

Davaj — gyerünk

De általában kevés nevetnivalónk akadt. A munka, amit itt, Konotopon végeztünk, kemény, nehéz robot volt. Hogy miben állott, megpróbálom itt vázolni.

Konotoptól tizennégy kilométernyire folyt a Szeim-folyó, Ukrajna egyik nagyobb folyója.

A Szeim-folyón, amíg az oroszok a visszavonuláskor fel nem robbantották, vasúti híd vezetett keresztül. Ezen a hídon haladt át az Oroszország belsejébe vezető fő vasútvonalak egyike. A felrobbantott vasúti híd miatt a forgalmat csak átszállással, illetve átrakodással lehetett megoldani.

Ez az átrakodás volt a mi feladatunk.

A vonat a Szeim egyik oldalán megállt és nekünk a vagonokat ki kellett raknunk. Szállítási eszköz, teherautó, kocsi nem állt rendelkezésünkre. Elvégre nem azért hoztak ki bennünket, hogy kíméljenek. Így kénytelenek voltunk a nehéz zsákokat vállunkra emelni és a csúszós, jeges folyóparton lecipelni a kétszáz-háromszáz méternyire fevő folyóhoz. Itt aztán szánkókra raktuk és a jégen áttoltuk a másik oldalra. Ott kezdődött elölről újból minden, tetejébe azzal a súlyosbító körülménnyel, hogy most a zsákokkal nem lefelé, hanem felfelé bukdácsoltunk a meredek rampán. Keserves, átkozottul nehéz munka volt. Es ehhez járult a dermesztő, csontig ható hideg, a csípős, kegyetlen szél és a rossz, silány táplálkozás.

A hőmérő már elérte a 41—42 fokot.

A Szeim, mint már említettem, tizennégy kilométernyire volt Konotoptól és mi ezt az utat naponta vonaton tettük meg. A vonat reggel fél hat órakor indult és ez számunkra mindennapos hajnali négyórai ébresztőt jelentett.

Gyors öltözködés, kapkodó reggeli után fél ötkor indultunk el

az állomás felé. Kint még teljes sötétség uralkodott és mi fázva, bukdácsolva mentünk a jéggel borított konotopi utcán. Az állomáson rendszerint jó félórát fagyoskodhattunk, amíg végre beszálltunk a hideg és koszos marhavagonokba. Az út körülbelül negyven percig tartott, útközben csak egyszer álltunk meg az orosz fogolytábor előtt, ahol néhány német katona botokkal hajszolt a beszállásra néhányszáz kiéhezett arcú, lerongyolódott, eltetvesedett orosz foglyot.

Ezek a szerencsétlenek a németeknek dolgoztak. Az ő sorsuk is rettenetes volt, akárcsak a miénk, akik magyar hadifogságban sínylődtünk.

Bajtársak voltunk. Egyformán kiszolgáltatottak, ugyanazon sorscsapás alatt szenvedők és ugyanazt a megváltást váró bajtársak.

Kint a folyónál egyformán fagyoskodtunk, az ütések egyformán záporoztak ránk és a gyomrunk ugyanazt az éhségszimfóniát korogta. Őreink hajszolása, ha különböző nyelven is, ugyanazt fejezte ki. Őket a kíméletlen német katonák sűrű botütések mellett a „davaj" szóval kergették, bennünket Gellért szakaszvezető és pribékjei a „gyerünk" szóval űztek munkára.

Az egyforma sors, az egyforma szenvedés hozott közel bennünket egymáshoz és ott a Szeim-folyónál, a 42 fokos hidegben két messzi ország nyomorult páriái testvéri közösséget éreztek egymás iránt.

És akkor, vállamon a nehéz zsákkal erőt vett rajtam a hit, hogy a közös szenvedésből, a közös nyomorúságból kell, hogy egyszer megszülessen a közös és szebb új élet, amikor lehullnak a bilincsek és ismét szabad lesz a meggyalázott, állati sorsban szenvedő ember.

Karácsony Konotopon

A napok a folytonos, egyhangú robotban egymásután hullottak a tegnapba. Változatosság, öröm, újdonság nem igen akadt számunkra. A század egy része kijárt a Szeim-folyóhoz, egy másik csoport meg a „Keleti Megszálló Parancsnokság" konotopi fellegvárát igyekezett a rövidesen ideérkező magasállású törzstisztek számára lakályossá tenni. Ez a munka könnyebb volt, mert itt legnagyobbrészt szobákban lehetett dolgozni és így itt nem fáztunk annyira.

Közben talán csak annyi változás történt kietlen életünkben, hogy a századparancsnok végre megengedte a levélírást. Sajnos,

ezt is olyan körülmények között, hogy sok örömünk ebben sem volt.

Karácsony előtt néhány nappal elterjedt a hír, hogy végre írhatunk haza. Hogy ez mit jelentett nekünk, azt csak az tudja valóban átérezni, akit a könyörtelen végzet máról-holnapra kiragadott családja köréből, aki már több mint egy hónapja kétezer kilométeres távolságban van mindazoktól, akiket szeret.

Mi így voltunk. Olyan messzire estünk mindattól, ami a tegnapi életünket jelentette: feleség, gyermek, szülő, hogy már az is nagy szó volt, hogy legalább a tábori posta útján találhatunk egy vékony szálat, ami visszahúz családi otthonunkhoz.

Öt héten át egy sor életjelt sem adhattunk magunkról. A levélírási tilalom felfüggesztését lázas izgalommal fogadtuk. Kiki készült, hogyha csak néhány rövid sorban is, hírt adjon magáról. De lobogó lelkesedésünket csakhamar jéghideg zuhany érte, amikor kettesével lehívattak a századirodába és Szegedi tizedes sunyi mosollyal elénk tett egy lapot az alábbi szövegmintával:

„Kedves Feleségem! Anyám! (Ezt a változtatást nagykegyesen megengedték.) Örömmel értesítem, hogy egészséges vagyok és jól érzem magam, amit magukról is elvárok. Szeretettel csókolja: (aláírás)."

Ez a néhány semmitmondó sor volt minden, amit a századparancsnok engedélyezett számunkra. Egy szót hozzátenni már olyan bűn volt, amiért kettétépték a levelet, illetőleg a zöld tábori lapot.

Az otthonról kapott válasszal sem volt jobb a helyzet. Előre be kellett jelentenünk, hogy kitől várunk választ és havonta csak egy lapot adtak ki számunkra. Akinek például az édesanyja és a felesége nem együtt írt, az vagy az anyjától, vagy a feleségétől kaphatott havi egy lapot.

Most utólag, amikor huszonhat hónap minden szenvedésén és száz megaláztatásán túl vagyok, amikor már láttam a Dontól visszavonuló munkaszolgálatosok hulláit, hallottam a dorosicsi tűzpokolban szörnyű égési sebeket szenvedett bajtársaim jajveszékelését, heteken át együtt feküdtem Zsolt Béla írótársammal, akit egy Pálinkás nevű profibirkózóval veretett félholtra a század parancsnoka, dr. Toronyi Károly főhadnagy, amikor magam ástam a sírokat a Rózsa Mihály főhadnagy parancsára agyonvert bajtársaimnak, amikor már, mondom, mindezen rég túl vagyok, akkor is azt állítom, hogy a legkegyetlenebb kínzás, amit velünk és családunkkal véghezvittek, az volt, amit a levélírás terén kitaláltak.

Mert valakinek, vagy valakiknek, akik sorsunkat irányították, nem volt elég, hogy az ő parancsuk miatt tízezerszámra

döglöttünk rakásra, hogy kifosztottak bennünket, ütöttek, vertek, mint kártékony fenevadakat. Ezek az urak még annyira sem voltak hozzánk kegyesek, mint a hóhér az áldozatához, hiszen az legalább tiszteletben tartja a halálra ítélt utolsó kívánságát.

Ilyen körülmények közt éltünk, már amennyire ezt a tengődést egyáltalán életnek lehetett nevezni, amikor ránk köszöntött minden vallás legszebb ünnepe, a karácsony.

Volt valami furcsa és megható, ahogy ez a kétszáz és egynéhány, hazájából az orosz halálmezőkre kikergetett magyar zsidófiú készülődött a szeretet ünnepére, ami alapjában véve legtöbbjük számára egy idegen vallás idegen ünnepe volt.

És mégis ezek a szerencsétlen, halálba indult és halálra szánt magyar zsidók úgy készültek Konotopon, a szűk és hideg falusi iskola kemény priccsén a karácsonyi ünnepre, mintha ettől az estétől várták volna a Messiás eljövetelét.

Ahogy elnéztem, amint ügyetlen kézzel, kis szégyenkezéssel saját maguk előtt is díszitik a karácsonyfát, éreztem, hogy ezek a kivert, szegény magyar zsidófiúk ezt az estét azzal a szeretettel szeretnék megünnepelni, ami most olyan messzire került tőlük.

Talán még a legbigottabb, vallásos munkaszolgálatos lelkébe is belopódzott a meghatottság érzése, talán még ő is, önmaga előtt is tagadva, önkénytelenül egy lopott percre ünnepelni készült a számára idegen vallás ünnepén.

A század egy része, az ú. n. „zsidófajú keresztények" számára ez az est még többet jelentett.

Nekünk visszahozta az elmúlt karácsonyesték hangulatát, a régi gyertyagyujtások emlékét, a családi otthont, ahol ma este kihúnyt gyertyákkal, zokogó fájdalommal ünneplik a fekete karácsonyt.

A mi számunkra ez a konotopi karácsonyest százszor fájdalmasabbnak igérkezett.

Jómagam már kora délután elrendeztem vackomat és előre bocsánatot kértem szomszédaimtól.

— Nézzétek, fiúk, — mondtam, — ma este kiállhatatlan leszek, bebújok a pokrócom alá, rágyujtok egy cigarettára és visszaálmodom magam Budapestre...

Reisz Sanyi megveregette a vállamat.

— Jól van, pajtás, megértelek, ma este a kutya sem fog zavarni.

Szegény Reisz Sanyi nem tudta, hogy mennyire tévedett.

A jó Demény zászlós karácsonyestére is kitalált egy szép meglepetést.

Este, vacsorakiosztás közben riadót fújtak.

— Három perc alatt sorakozó az udvarban! — hangzott a váratlan parancs.

Ott kellett hagynunk a vacsorát, ami a karácsonyra való tekintettel kivételesen jó és bőséges volt és lerohantunk az udvarra. A hideg ukrajnai téli szél pillanatok alatt belénk vágott és fagyoskodva, dideregve vártuk, hogy mi lesz.

Az egyik derűlátó fiú megszólalt:

— Talán a századparancsnok valami beszédet mond, vagy mi is kapunk egy kis kalácsot, mint a katonák.

A többiek azonban gyorsan letorkolták:

— Hol élsz, te állat, ha ezektől valami jóindulatot, emberséget vársz még? Hát nem tudod, hogy a századparancsnok legszívesebben halomra lövetne bennünket? Talán csak azért nem tette eddig, mert a halottakon már nem lehetett keresni. A halottaktól nem lehet ellopni az élelmet. Ennek köszönheted csak, hogy egyáltalán élsz még.

Egy perc múlva megtudtuk, mennyire igazuk volt azoknak, akik így beszéltek.

Demény zászlós jelent meg hűséges, mindenre kész vezérkarával.

— Emberek, — fordult hozzánk, — hetvenötnek azonnal útnak kell indulnia. Leszámolni!

Szegedi tizedes már kezdte is a számolást.

Megdermedve álltunk. Vajjon ki esik bele ebbe a hetvenötbe. És vajjon hová és miért kell elmenniök.

Önkénytelenül Klár Zoltán jutott eszembe. Egyszer elmesélte, hogy fivére hét ízben állta végig a németek tizedelését Párizsban. Valahogy így érezhette az is magát, mint ahogy mi, amikor remegve vártuk, hogy kik esnek bele a hetvenötbe.

Megvallom, én is féltem, hogy a szerencsétlen hetvenöt közé kerülök. Nem mintha itt Konotopon olyan jó lett volna a sorsom, de itt már a rosszat is megszoktam és féltem minden változástól. Azt is sejtettem, hogy másutt sem jobb. Ehhez járult még a karácsonyesti hangulat, ami, akárhogy is küzdöttem ellene, valósággal elárasztotta egész lényemet. Így érthető, hogy éppen ezen az estén féltem minden újabb változástól és főleg féltem az éjszakai úttól.

A bizonytalanság nem sokáig tartott.

Szegedi tizedes már kezdte a számolást.

— Egy, kettő, hét, húsz, hetvenöt!

A hetvennegyedik én voltam.

Nagyot nyeltem. Vége. Pont. Beleestem. Majd csak lesz valahogy, mint ahogy mindig valahogy lenni szokott. A leszámolás után öt percet kaptunk a felkészülésre. Öt perc nem sok idő, de szerencsére a századparancsnokok jóvoltából nem sok csomagolnivalónk akadt már.

Pokrócomat, néhány megmaradt holmimat gyorsan egybedobtam és máris készen álltam az indulásra.

Brianszk a láthatáron

Kapkodó búcsú itt maradt bajtársaimtól — és máris szedem fel a sok rablástól lényegesen megkönnyebbült hátizsákomat, amikor belép a szobába a keretlegények legellenszenvesebb tagja, Záhovszky őrvezető. A szépenhangzó név mögött örökké gyulladásos szemű, pestkörnyéki, szőke sváb legény rejtőzött.

Ez a Záhovszky őrvezető már az első napok óta közutálatnak örvendett és további viselkedésével, ha lehet, még fokozta ezt a közutálatot.

— Gyerünk, gyerünk! — sürgetett bennünket.

— Maga is jön, őrvezető úr? — érdeklődtünk.

— Nem, csak ti mentek. Ne féljetek, jó helyre: Brianszkba!

Ez a szó: Brianszk, mindnyájunkat mellbeütött.

A roppant brianszki erdőségről már annyit hallottunk, hogy nem csoda, ha szinte megállt a szívverésünk.

Brianszk minden Oroszországban harcoló katona előtt olyan hely volt, hogy már neve hallatára is páni rettegés fogta el. Itt kezdődött az erdőség, mely majd Moszkváig húzódott és amelynek sűrű, áthatolhatatlan lombozata előtt megtorpant a legelszántabb német támadás is. Bent az erdőben százezernyi partizán tanyázott, akik elszántan és hősiesen harcoltak a németek ellen. Ezek az orosz szabadharcosok életüket naponta százszor is kockára tették. A szabadságért és az orosz földért harcoltak. A szent orosz hazáért állták hónapokon át a legrettenetesebb megpróbáltatásokat, élték az erdőlakók keserves életét, harcoltak nyíltan és, ha szükség volt rá, rejtetten, mert mindnyájukat egy cél fűtötte: megsemmisíteni a gyűlölt, betolakodó ellenséget.

A partizánok százszorosan nehezebb sorsot vállaltak, mint a reguláris hadsereg tagjai. Legtöbbször önmaguknak kellett élelmezésükről gondoskodniok és ez sokszor nem is volt könnyű feladat. Egy ízben például Kievben a magyar élelmezési raktárnál megjelent egy kissé idegen kiejtéssel beszélő magyar főhadnagy négy katonával.

— Kérem a század részére tíz napi élelmezés kiadását, — fordult az élelmezési raktár vezetőjéhez.

Az élelmezési zászlós átvette a szabályszerűen lebélyegzett vételezési ívet és mivel semmi gyanúsat nem talált, hiánytalanul kiadott kétszáz ember részére tíz napi élelmet, cigarettát és rumot.

Annál nagyobb lett a zászlós meglepetése, amikor néhány nap múlva íróasztalán egy levelet talált.

„Köszönjük a magyaroknak a küldött élelmiszereket. Minden jó volt, a rum erősebb is lehetett volna." Olvashatatlan aláírás, a 27. partizánhadosztály századosa.

Igy derült ki, hogy a kievi magyar Elónál felvételező főhadnagy magyarul beszélő orosz százados volt.

Erről az esetről a „Tábori Ujság" elfelejtett beszámolót írni.

Az orosz és ukrán partizánok azonban nem csak ilyen apró, virtusszámba menő kalandokra vállalkoztak. Hogy milyen elszántan és kitűnően tudnak harcolni, azt jól tudja mindenki, aki Oroszországban katonáskodott. Az orosz szabadharcosok nemcsak a saját életüket tették kockára, hanem egész családjukét. Ha egy orosz parasztról kiderült, hogy partizán, a németek könyörtelenül kiirtották családját is, nem kegyelmezve még az anyatejet majszoló csecsszopónak sem.

És mégis, vagy ép ezért! Ahogy betette valahová lábát a német, ott mintha a földből nőttek volna ki, megszülettek a partizánok. Hiába irtották őket a megszállók, számuk napról-napra nőtt. Nem utolsó sorban a partizánoknak köszönhető, hogy a németek oroszországi hadjárata oly csúfos kudarcba fulladt.

Egy ízben — hónapok múlva — Kovel mellett egy Bilin nevű községben voltunk beszállásolva. Öreg, hetven év körül járó házaspárnál laktunk. Szegények, kifosztottak voltak, egyetlen tehenüket elhajtották a németek és mégis, amikor hazahoztuk a századkonyháról a csajka híg főzeléket, összecsapták a kezüket és sopánkodni kezdtek:

— Maló, maló!.. Kevés, kevés!..

Aztán kérés nélkül hozták a zsírtalan, sósvízben főtt burgonyát, a káposztalevest, hogy kipótolják sovány ebédünket.

Egyik nap, ahogy hazajöttünk a favágásból, szokatlan népesedést láttunk a konyhában. Ott ültek a szomszédok, az asztal fehér lenabrosszal volt leterítve és sűrűn itták a rossz és erős falusi vutkit.

Köszöntünk és megkérdeztük, mit ünnepelnek.

Erre az öreg házaspár elsírta magát és elmondta, hogy leányát és vejét a szomszéd faluban kivégezték a németek.

— Miért? — kérdeztük megrendülve.

— Mert azzal gyanúsították, hogy partizánok, — felelte az öreg.

— Mondd, öreg és tényleg azok voltak? — érdeklődtünk, amikor néhány résztvevő szót eldadogtunk.

Az öreg paraszt erre kiegyenesedett és büszkén válaszolt:

— Hát persze! Le is köptem volna őket, ha nem azok. Én hetven évet éltem és mégis az vagyok. Mindnyájan azok vagyunk. Mondd, fiam, ha a te hazád földjét idegen rablók bitorolják, ha elhurcolják gyermekeidet, kifosztják házadat, elviszik utolsó tehenedet, — te nem lennél partizán?

Megértettem az öreget és ezzel megértettem a szabadságért oly hősi és önfeláldozó küzdelmet folytató orosz népet is.

Ezek voltak az orosz partizánok. Őket nem a sorozóbizottság terelte össze, hanem a gyűlölet az idegen betolakodók, megszállók ellen. Saját fajtájuk szeretete teremtette meg szétszóródottságukban is csodálatos egységüket. Ezért nem bírtak velük a németek és csatlósaik, pedig egész hadtesteket vonultattak fel ellenük.

Érthető, ha mi sem éreztünk valami nagy örömet, amikor bizonyossá vált, hogy Brianszk felé indulunk, ahol a sűrű erdő ezer halált rejteget s a halál a sötétben nem válogat fegyveres német és fegyvertelen munkaszolgálatos között...

Mennyből az angyal...

Budapesten, Debrecenben, Pécsett, kis alföldi falvakban most gyulladnak ki a színes kis gyertyák a magyar karácsonyfákon. A Baross-téren, a Ferencesek temploma előtt apró villanykörték lopnak ünnepi fényt mindenki karácsonyfájára. Szerte a világon, mindenütt, ahol keresztények élnek, ünneplik a legszebb tündérmese királyfiát.

Csak itt a front háta megett, csak nekünk, kiverteknek nem adatott meg a minden lelket elárasztó karácsonyi áhítat gyönyörűsége. A mindenki karácsonyfájától is elűztek, ünneptelen örök hétköznapokra ítélt bennünket a legkegyetlenebb bíró, a vérben, jogban és emberi önérzetben nyakig gázoló német imperializmus.

Ez a rideg és kegyelmet soha nem ösmerő bíró, amely minden ítéletét a könyörtelen igazságtalanság jegyében hozta, küldött a szentestén is útra bennünket, hetvenötünket.

Elhangzott az indulási parancs és mi kénytelen-kelletlen útnak indultunk. Útnak, mely sok jót nem ígért, útnak, melyen száz halál leskelődött a sötét decemberi éjszakán.

És mentünk némán, mert a hangos szó tiltva volt, mentünk fázva és semmivel sem törődve, hetvenöten a milliós, halálra ítélt fegyvertelen seregből.

Mert ezen és sok más éjszakán milliók mentek a német tömeghalálba magyar és osztrák, lengyel és orosz zsidók, hogy mint szappan és enyv hirdessék a német ipar kiválóságát. Made in Germany!

A sötét, kihalt konotopi gránáttölcséres utcákon lassan bandukolt a menet, elől-hátul, kétoldalt szuronyos katonák közt. Csak a béklyók hiányoztak lábunkról, hogy teljesen olyan képet nyujtson felvonulásunk, mint a fegyencek menete.

Beszédtilalom nélkül sem lett volna nagy kedvünk beszélgetni. Minek és miről?! Panaszkodni nem volt érdemes, hiszen aki melletted bandukolt az éjszakában, époly szerencsétlen volt, mint önmagad. Káromkodni sem volt már kedvünk, elvégre abba is belefárad az ember.

Igen, az ember lassanként mindenbe belefárad. Még az életbe is. Különösen az ilyen hajszolt, céltalan, átkos életbe, mint a miénk.

Igy csak mentünk némán, szótlanul, csak a cigaretták tüze pislogott, ezúttal merészebben, mert a karácsonyi éjszakára való tekintettel Apró tizedes kivételesen megengedte a dohányzást.

Mert nekünk ez is tiltva volt.

Ezt is, mint sok mást a kievi vonatparancsnokság vezetőjének, a zsidófaló Miltényi alezredesnek köszönhettük, aki szószerint az alábbi parancsot adta ki:

„... tekintettel arra, hogy a zsidó munkaszolgálatosok dohánynemüt nem vételeznek, pénzt nem tarthatnak maguknál, katonáktól vagy civiltől semmit sem vásárolhatnak, ezért nekik a dohányzás a legszigorúbban el van tiltva...“

Ez az ékes magyarsággal megfogalmazott drákói parancs nekünk, dohányosoknak rengeteg szenvedést okozott. Ha egy cigarettára lopva rágyujtottunk, soha nem tudtuk, hogy a vége nem kétórás kikötés, vagy jobb esetben néhány kemény pofon lesz-e.

Természetesen azért mindenki dohányzott, hiszen annyi tilalomfa között tévelyegtünk, hogy eggyel több vagy kevesebb már nem is számított.

Igy tilos volt pénzt kapnunk otthonról. Viszont élnünk kellett, élelmet, ha a föld alól vagy utolsó rongyaink árán is, de szereznünk kellett. Rongyainknak már végére jártunk. Mit tehettünk mást, mint hogy azoktól a honvédektől, akiknek felesleges pénzük volt, hazai kifizetésre pénzt vettünk fel.

Ebből keletkezett az ukrajnai munkaszolgálatosok és honvédek közt a legvirágzóbb üzleti forgalom, az ú. n. „bon“. Ennek a tábori bankügyletnek köszönhettük, hogy éhen nem pusztultunk.

Magam is felvettem akkor már bonra pénzt és így szereztem némi élelempótlást.

A század nagy része, akik közül sokan otthon fillér nélkül hagyták családjukat, bizony ettől a kis segítségtől is elestek és ezek szörnyű harcot vívtak az éhséggel.

Talán ez volt a magyarázata annak, hogy a század kebelén belül az összetartozás, a bajtársiasság érzése napról-napra gyöngült. Ebben a században, mint a többiben is, melyekkel végnélküli vándorlásaink során összekerültünk, már nem bajtársak voltak, hanem csak éhes emberek. Aki pedig valaha is belekóstolt az éhség gyötrelmeibe, tudja, hogy éhes embertől bajtársiasságot alig lehet várni.

Az éhes ember, ha küzd is ellene, lassankint rosszabbá válik, mint az erdei dúvad. Nem ismer sem Istent, sem emberi törvényt, csak egyet: a követelődző gyomor parancsát s hogy ezt elhallgattassa, mindenre képes.

Itt is így volt.

A századoknál napirenden voltak a kenyérlopások és ha egyszer-kétszer sikerült is a tettest elfogni és elrettentő például alaposan megverni, másnap ismét megújult az eset. Talán ép az követte el a lopást, akit előző nap megloptak.

Ahogy vánszorogtunk a decemberi éjszakában, ezekre gondoltam és azzal vigasztaltam magam, hogy talán jó lenne elkerülni ettől a századtól. De ez a lehetőség sem nyugtatott meg, mert tudtam, hogy másutt sem jobb. Sőt!

Akkor már találkoztunk más századbeliekkel és amit azoktól hallottunk, még borzalmasabb volt. Különösen a bánásmód.

Beszéltünk munkaszolgálatosokkal, akik már egy évet töltöttek kint. Jártak Charkovban, Voronyezsben, dolgoztak a dnyeperi hidak építésénél, aknát szedtek Kurszknál, de sorsuk mindenütt egy volt: verés, kínzás, éhezés, tömeghalál.

Ekkor hallottam először Toronyi dr. főhadnagy nevét, aki később azzal tette hírhedtté magát, hogy a zászlóaljba tartozó három munkásszázadot a szó legszorosabb értelmében halálra kínozta. Ez a MÁV-tisztviselőből lett főhadnagy több mint hatszáz embert kergetett a halálba. A három monori századból hírmondónak csak dr. Gönczi budafoki gyárigazgató maradt meg. De, sajnos, Toronyi főhadnagy, akivel később nekem is szerencsém volt összekerülni, nem egyedül volt.

1942-ben a századparancsnokok, hála Murai és Domonkos

urak parancsainak, mind azon voltak, hogy a halálozási arányszámot minél erősebben növeljék.

Az ítélet végrehajtására minden alkalom jó volt.

A hídépítésnél a mellig érő, sokszor jeges vízben dolgozó munkaszolgálatosokat a felsőbb helyről bujtogatott utászok gumicsövekkel ütlegelték. Rengeteg ember pusztult el az aknamezőkön is, melyekre Toronyi és a többi hasonszőrű tömeggyilkos revolverrel kergette a munkaszolgálatosok ezreit. Akik pedig megúszták a szinte biztos halált, azoknak nagy része is alig menekülhetett. Toronyi és egy tőről fakadt társai nem mentek a szomszédba jó ötletért. Sokszor 42 fokos hidegben is felküldték a szerencsétleneket a fákra kukorékolni és addig nem jöhettek le, amíg lefagyott kézzel és lábbal le nem zuhantak.

Olvasó! Ne rázd a fejed, ne mondd, hogy ez költői túlzás. Esküszöm, hogy minden így történt.

Tanúm rá az a néhány véletlenül megmaradt és félig megfagyva hazajött bajtársam és tanúk rá az ukrajnai tömegsírokban heverő tízezrek...

Mindez így történt, mert 1942-ben egy őrült, gonosztevő diktátor tervét százszázalékosan végre akarta hajtani néhány magyar katonatiszti ruhába bújtatott szadisa tömeggyilkos.

Hitler 1942 január 30-án, a „hatalom átvételének évfordulója alkalmából" nagy beszédében (a többi között) a következőket jelentette ki:

„Ez a háború csak úgy végződhetik, hogy vagy a germánság és az európai árja népek pusztulnak el, vagy a zsidóságot irtjuk ki. Ez lesz az első olyan háború, amikor nem más népek véreznek el, hanem a zsidóság pusztul el..."

Ez volt Hitler januári ünnepi beszédének legnyomatékosabb fogadkozása és ezt a nyílt hadüzenetet a védtelen európai zsidóság ellen követték a náci gyilkosok végeláthatatlan rémtettei. Ahová aztán az SS-legények betették a lábukat, ott ezerszámra ölték halomra a zsidókat.

És ezt az aljávaló és őrült parancsot szolgamódon hajtotta végre Bartha honvédelmi miniszter, hogy a legutolsó keretlegény is kivegye részét a gyáva tömegmészárlásból.

Halálra voltunk ítélve. Kihallgatás, tárgyalás és ítélet nélkül. Kegyelemre, megmenekülésre a remény legparányibb szikrája sem volt.

A német hadigépezet ekkor még nagyszerűen működött s nem voltunk próféták, hogy előre láttuk volna 1943 január 13-át, a doni áttörés apokaliptikus napját, amikor a kerekek visszafelé kezdtek forogni...

Egyelőre remény és cél nélkül bandukoltunk a vasúti sínek között. A szabad töltésen a decemberi szél szinte lavinaszerűen tört ránk. Olyan hideg volt, hogy a bajszunk jéggé fagyott. De mentünk, mert a megállás egyenlő lett volna az azonnali halállal. A csöndet csak olykor törte meg Rubinyi dr., a gyermekparalízisben szenvedő gimnáziumi tanár beteg állathoz illő nyöszörgése.

— Nem bírom már!... Az Istenért, segítsetek!... Jaj!... Meghalok!...

Szegény Rubinyi tanár úr nem halt meg, beteg, csenevész lábai még háromezer kilométerre vonszolták idomtalan, nagy testét.

Aztán néhányperces pihenő következett.

Úgy hullottunk le a havas, jeges sínekre, mint a letaglózott barmok.

Apró tizedes, ez a máskor kegyetlen, kíméletlen ember, talán a karácsonyesti hangulattól megszállva, megszánt bennünket.

— Kitartás, emberek! Az egész csak tizennégy kilométer, a felén már túl vagyunk.

— Hát nem Brianszkba megyünk? — kérdezték egyszerre tízen is.

— Fenét, a Szeim-folyóhoz! Rakodni.

Fellélekzettünk. Szóval Brianszk csak fenyegetés volt, a sváb őrvezető komiszkodása.

No, akkor nincs olyan nagy baj. A Szeim-folyót már ismertük. Igaz, éjszaka még nem rakodtunk, de egye fene, talán ebbe sem halunk bele. Gyerünk.

És mentünk tovább az éjszakában, amikor szerte a világban ezer és ezer hang énekli:

„Mennyből az angyal..."

Igen, mert ez is van. Ünnep. Áhítat. Otthon. Vagy csak volt. Álom.

Ej, hagyjuk az egészet! Marhaság! Méghogy „Mennyből az angyal..."?

A szomszédom megszólal. Jó fiú, vallásos zsidógyerek, tehát én csak hitehagyott vagyok a szemében:

— No, komám, hát érdemes volt? Te a tanusítványos és én a zsidó, hát nem egy a sorsunk?

Hallgatok. Mit is válaszoljak? De ő csak folytatja:

— Tudom, neked ünneped van, nem is akarlak bántani. De mondd, nem gondoltál arra, hogy még ma sem nézett felétek egy katolikus pap sem? Ők is elhagytak...

Erre sem feleltem, csak most utólag jegyzem meg: igaza volt. A papok két és fél év alatt csak elvétve keresték fel a mun-

kaszolgálatos zsidóknál szolgáló híveiket. Miért? Gyávaságból, nemtörődömségből — nem kutatom. De egy biztos: kevéske hitem elvesztéséhez ez is sokban hozzájárult. Mert könnyű a gótikus templom dúsaranyozású szószékéről Krisztus tanait hirdetni, de, úgy látszik, nehéz volt kint a fronton aszerint cselekedni...

Közben a Szeimhez értünk.

A befagyott folyó most éjszaka talán még barátságtalanabb volt, mint nappal. Most nem hallatszott a német őrök noszogatása, amivel az agyonhajszolt orosz foglyokat újabb erőfeszítésre kényszerítik, az utászok is csöndben melegedtek valahol, csak a szél fütyült kegyetlenül, különben néma csönd ülte meg a sívár, kietlen tájat.

Átmentünk a jégen és a tizedes beszólt az őrházba.

— Megérkezett a hetvenöt musz.

Egy szakaszvezető kijött.

— Aztán mi a csodának hoztad ki őket? — förmedt Apró tizedesre.

— Demény zászlós úr azt a parancsot kapta telefonon.

A szakaszvezető cifrát káromkodott.

— A zászlós úr biztos sokat ivott. Én beszéltem vele. Azt mondtam, reggel a szokott hetven ember jöjjön ki vonaton. Na, maguknak is szép karácsonyéjszakát szerzett a zászlósuk. Most már mindegy, jöjjenek be, itt legalább meleg van.

Mit tehettünk mást, bementünk. Már ahhoz is fáradtak és elfásultak voltunk, hogy a zászlóst szidjuk. Lekuporodtunk egy üres sarokba és öt perc múlva már aludtunk...

Ezen az éjszakán kegyes volt hozzám az Isten. Azt álmodtam, hogy meghaltam és Szent Péter fogadott a mennyország kapujában.

— Mi jót csináltál a földön, fiam? — kérdezte tőlem először.

— Kevés jót cselekedtem. Rossz voltam, embernek gyenge, férfinak hitvány...

Szent Péter megcsóválta a fejét:

— Hát ez nem sok. Mégis mit tudsz felhozni mentségedre?

Zavartan hallgattam, aztán, mint egy utolsó szalmaszálba kapaszkodva, feleltem:

— Munkaszolgálatos voltam Ukrajnában.

— Ezzel kezdted volna, édes fiam! — kiáltott fel az öreg kapus. — Hiszen akkor te már végigszenvedted a poklot, neked szabad az út a mennyországba.

És büszkén léptem be a fényes útra. Az angyalok, mind szőkék és piros szájúak — éhes disznó makkal álmodik, — sorfalat álltak: az egyik olyan volt, mint az a bizonyos vidéki szubrett...

Megszólalt egy csodálatos égi zenekar, hirtelen rúgást éreztem az oldalamban.

Felébredtem. Kint hajnalodott.

— A fene azt a rúgást, a mennyországból Ukrajnába rúgott.

Közben érezni kezdtem, hogy megéheztem.

Benyúltam a hátizsákomba a kenyérért.

A kenyérnek csak hűlt helyét találom. Amíg én a szubrettszemű, szőke angyalokkal cicáztam, valaki elemelte.

A gyomrom egyre jobban korog.

„Mennyből az angyal..."

A fene megette az egészet.

Épül a csodakastély

Valahol a Donon túl az orosz hadsereg már készülődött a nagy offenzivára. Itt Konotopon a hosszúcímű Keleti Megszálló Parancsnokság bölcs törzstisztjei egyelőre sokkal nagyobb feladatokkal voltak elfoglalva, mint a fenyegetően közeledő doni áttörés lehetőségének elhárításával.

Az egyelőre még Kievben székelő tábornok és vezérkara részére kellett sürgősen rendbehozatni a németek által kijelölt konotopi középületet.

Ez a négyemeletes, több utcára nyíló hatalmas ház egykor Konotop egyik legszebb középülete volt. A vezérkar finnyás tagjainak azonban nem felelt meg. Nekik kéjlak kellett. A fürdőszobákból a kádakat kidobatták és újakkal cseréltették ki. A nagy termekből két szobát csináltattak, a kis szobákból kidobatták a falakat, hogy nagyobbak legyenek. És minden szobát újból festeni! Sokszor egy szobát kétszer is. Az egyik ezredes például nem volt megelégedve a sárga alapszínnel, ő mindenáron zöldet szeretett volna.

Jött a parancs: átfesteni a szobát zöldre. Mert ez fontos, enélkül nem lehet a háborút megnyerni.

A festők: Korda, a pesti autóügynök és Moskovics Jenő textilgyári igazgató, itt két kiváló szobafestő szakember, nekiláttak és átfestették a szobát.

Az ezredes úr beköltözött a zöld szobába. Délelőtt tíz órakor.

Este nyolc órakor az ezredest elvezényelték.

A zöld szoba ott maradt üresen, árván.

És ha a zöld szobák tudnak nevetni, akkor ez most röhögött.

A Donnál két hét múlva 250.000 magyar katona halt meg, vagy került hadifogságba.

De mit érdekelte a Don a magyar vezérkar urait. A fontos csak az volt, hogy Konotopon készüljön a kéjlak. Légrády ezredest nevezték ki az építkezés vezetőjének és ő olyan hévvel vette kezébe az átalakítások munkálatait, mint a hadvezér, amikor döntő ütközetre készül.

Légrády ezredes mellett egy hadnagy és a mindent elintéző Argyelán őrvezető működött.

A munka oroszlánrészét természetesen a 109/26. század végezte. A konotopi épületre hetek alatt rá se lehetett ismerni. A tiszt uraknak semmi sem volt elég szép, elég finom, elég úri, ők mindent átalakíttattak. A muszok pedig mindent vállaltak.

Nem azért voltak pestiek. Olyan, amihez musz nem értett volna, nem akadt.

A kéjlak így rohamosan készült. A szobákat újra festettük, a vízvezetéket rendbehoztuk, a pincében évekre elegendő fát vágtunk fel, a régi csillárokat újakkal pótoltuk, mert a régiek stílusával Légrády ezredes nem volt megelégedve. Fő a stílus. Hogy közben a magyar honvédek a rossz felszerelés, hiányos téli öltözék következtében tízezerszámra fagytak meg, nem volt fontos. Ki törődik itt ilyesmivel.

Fő a stílus!

Az emberek megdögölhetnek, csak a csillár legyen új, a fal frissen festett, a fürdőszobában lehetőleg csempézett kádak emlékeztessék a vezérkar urait az otthoni kényelemre és a tábornok úr szobáját az oroszoktól elzabrált, süppedő perzsaszőnyegek ékesítsék.

És ez így ment végig az egész vonalon!

A katonák már undorodtak a szárított káposztától és öklendeztek, ha valaki kiejtette előttük a „partizánleves" nevét, de ugyanakkor a tisztikonyhában csirkesültet csináltak franciasalátával, csokoládétortával, valódi feketével és nehéz tokaji borokat tálaltak hozzá.

Konotopon bekerültem a tiszti konyhára favágónak. Az étlap becsületére vált volna a Gundel főszakácsának is. Közben már özönlöttek vissza a Dontól az éhségtől és fagytól legyengült, beteg katonák.

A tábornok urak, az ezredes urak nagyobbrésze azonban vígan dőzsölt, őket az egész háborúból csak a saját kényelmük érdekelte.

Ó igen, tudták, hogy fronton vannak. Számolták a napokat és heteket, hogy mikor esedékes az I. osztályú tűzkereszt és előléptetés.

A magyar vezérkar így, a maga módján szabotálta a háborút. És ez elvégre rendben is lett volna, hiszen ez a háború nem

a mi háborúnk volt. Tudta ezt mindenki. A legmagasabb beosztású vezérkari tiszttől le az utolsó honvédig.

A baj, a disznóság ott kezdődött, hogy ezek a vezérkari tisztek a háború szabotálását csak a maguk személyére értették. A katonákat azonban könyörtelenül hajszolták az orosz fegyverek elé, mitsem törődve azzal, hogy amit cselekszenek, egyenlő a hazaárulással.

A katonák és a magyar nép harcolt; sárban és hóban fetrengett, rossz és vékony köpenyben fagyoskodott, a vezérkar tisztjei meg kéjlakokban mulattak.

Nem állítom, hogy közben nem dolgoztak, valószínűleg akadtak közöttük szorgalmas, hivatásukat értő és képzett emberek, de ahogy éltek, amit saját kényelmük érdekében elkövettek, az az egyszerű honvéd előtt egyenesen vérlázító volt.

Ezért le merem írni a következő sorokat:

Eltekintve attól, hogy az igazság és az erőtöbblet kinek az oldalán volt, annak az országnak, melynek a hadserege élén ilyen vezetőség állott, minden körülmények között el kellett vesztenie ezt a háborút.

Mert alig lehetett komoly, önfeláldozó harcot és hősiességet kívánni a magyar katonától, aki azt látta, hogy amíg ő éhezik, amíg ő fázik és tetves, addig a hivatásos tisztikar front mögött tanyázó része háromfogásos ebédeket eszik, válogat a pezsgő és borfajták között és könnyű kalandokra vadászik az éhező, lerongyolódott ukrán lányok körében.

A csapattisztek, akik kint a tűzvonalban maguk is naponta szembenéztek a halállal, tudták ezt és ők talán még százszor jobban gyűlölték és megvetették a dőzsölő és a katonákkal alig törődő vezérkariakat.

Emlékszem, sokkal később történt, 1944-ben, a nagy, általános visszavonuláskor. Varsó felé jártunk. A lábunk, akkor már túl a flektífuszon, két évi roboton és a legyalogolt háromezer kilométeren, alig vonszolta meghajszolt testünket. Pihenőt tartottunk. Ott hevertünk az útszéli árokban, mint elhasznált, eldobott kapcák. Olyanok is voltunk. Az Ukrajnában és Lengyelországban eltöltött két esztendő kifacsarta erőnket és aki végignézett bennünket, 25–30 éves embereket, azt hitte volna, hogy a hadastyánok egyesülete rendezett kirándulást.

Mondom, az árok szélén hevertünk, köztünk akkori századparancsnok-helyettesünk, a jószándékú Dezséry zászlós, az országúton pedig hosszú sorokban vonultak nyugat felé, egyre nyugat felé a megvert magyar honvédség megfogyatkozott csapatai. Akkoriban külsőre is kezdtünk nagyon hasonlókká válni. Ó, nem mi lettünk elegánsabbak, a honvédség rongyolódott le hozzánk.

6 Zsadányi Oszkár: Mindenki szolgája.

Mellettünk a 12. könnyű hadosztály egységei táboroztak le. Ez a hadosztály különösen sokat vesztett a Kovel előtti ádáz harcokban és akik megmaradtak közülük, fáradtak, elkeseredettek és elhasználtak voltak, akárcsak mi.

Századparancsnokuk, borostás arcú, ráncokkal mélyen szántott homlokú, magastermetű százados, átült hozzánk beszélgetni.

— Maguk, fiúk, mióta vannak itt? — kérdezte.

— Két esztendeje.

— Ep elég. Es most hová?

Zászlósunk csak legyintett.

— Ki tudja azt.

A százados elgondolkozva szítta a cigarettáját.

— Igazad van. Különben is mindegy, úgyis „kaput" az egész. — Aztán megint felénk fordult: — Mit dolgoztak ez alatt a két esztendő alatt?

Egyikünk felel:

— Mi a hadtest mellé vagyunk beosztva.

— A hadtest mellé, minek?

— Mi vagyunk a hadtest tatarozó százada — válaszoltunk.

A százados felhorkant.

— Hát még mit nem tart ez az átkozott hadtest? Uram Isten, bocsásd meg a vétküket, mi fecséreljük a drága magyar vért, ők meg tatarozó századdal veszik magukat körül.

Cigarettáját messzire dobta, aztán így szólt:

— Nem magukra haragszom, maguk nem tehetnek róla. De értsék meg, én magyar ember vagyok, somogyi, nem idevándorolt sváb. Nekem fáj ez a magyar vérpocsékolás, semmiért, senkiért. Én érzem és tudom, hogy még drága árat fizetünk, talán nemsokára azért, amit a magyar vezérkar urai itt kint cselekedtek. No, az én Istenem legyen magukkal.

Ezzel a százados sarkonfordult és leszegett fejjel visszabandukolt zászlóaljához.

Lehet, hogy ez a százados nem előírásszerűen cselekedett, amikor alantasok és főleg munkaszolgálatosok előtt ilyen hangon nyilatkozott a hadtest mindenható urairól, de egy biztos: a százados jó magyar ember volt és a legnagyobb baj az volt, hogy kevés ilyen századosunk akadt.

A tisztikar többsége német származású volt. Szemükben a magyar legénység csak számokat jelentett. Számokat, amelyekkel játszani lehetett és amikor a játéknak Don lett a vége, egyszerűen leírták a veszteséget. Őket nem érdekelte, hogy e számok mögött magyar emberek vannak, magyarok, akik idegen célokért szenvednek és véreznek. A tűzvonalban gyötrődők jajkiáltásai

nem zavarták őket, a párnázott ajtók, a süppedő perzsaszőnyegek jól felfogták a külső zajokat.

A kéjlakban nem volt háború. A kéjlakban béke honolt, oda nem hallatszott a Sztalin-orgona ugatása, a gránátok fütyülése és a repülőbombák tompa puffanása.

Legfeljebb a pezsgőspalackok durranása zavarta olykor a langyos, áporodott csöndet.

Ezek a kéjlakok mindenütt felépültek. Úgy haladtak a visszavonuló magyar csapatok előtt, mint lovas hírnök a győzelmi harsonával.

Pedig hol volt már akkor a győzelem. Vereség vereség után következett s a „megszálló parancsnokságok" egyre hátrább települtek.

Csernyigovban is megépült a Keleti Megszálló Parancsnokság palotája. Ott is átalakítottunk minden szobát, csempéztük a fürdőszobákat, új csészéket tettünk a WC-be, a szobákat újra festettük, a csillárokat is kicseréltük, mert a stílussal Csernyigovban is némi bajok voltak, sőt a nyári idényre való tekintettel a tiszt urak részére teniszpályát és strandfürdőt is építettünk.

A strandfürdőt deszkakerítéssel kellett körülvenni. Deszkaanyagunk azonban nem volt. A németek nem adtak a fűrésztelepről deszkát. Valami olyasmit emlegettek, hogy pillanatnyilag nem érnek rá a magyar tisztek szórakozásával törődni, most mással vannak elfoglalva. Ha a magyar tiszt urak véletlenül nem tudnák, ők most háborút viselnek. Ellenben elküldtek valahová deszkáért. Ez a hely a tisztek felmenő rokonságával volt kapcsolatos.

A vezérkar azonban nem jött zavarba. Pontos haditervet dolgoztak ki. Jobbat, mint a Donnál.

— Ott van az épülőben lévő kórház, le kell bontani, ott akad elég deszka — adták ki a parancsot.

Hogy a kórház Csernyigov békés polgárai részére készült, hogy ott betegeket akarnak ápolni, ott anyák hozhatnák a világra kisdedeiket, azzal nem törődtek.

Fő az egészség! Az ő egészségük!

És mi a szigorú parancsnak engedelmeskedve, széjjelbontottuk a kórházat, hogy a strandfürdőt elrejthessük a kíváncsi szemek elől.

Hosszú hetekig tartott a munka. Halmi nevű bajtársam olyan szerencsétlenül zuhant le az emeletről, hogy egész életén át megemlegeti a csernyigovi strandfürdőt, de mit számított mindez a vezérkari tisztek előtt.

Egy volt a fontos: a strandfürdő elkészült.

Szép volt. Sárga homokkal hintettük be. A homokot egy héten át hordtuk vagy nyolc kilométer messzeségből.

A strandfürdő elkészült.

Csak éppen a vezérkari tisztek nem fürödhettek benne.

Közben egy kis gikszer csúszott a számításukba.

Amint a strandfürdő elkészült, az oroszok elfoglalták Csernyigovot.

Ők ugyanis közben harcoltak.

Remélem, a harcok közt elfáradt testüknek jólesett a strandfürdő.

És remélem, a csillárok stílusával is meg voltak elégedve.

Ember az embertelenségben

Amíg Konotopon a vezérkari kéjlak épült, addig a századnál napról-napra nehezedett a helyzet. A két tiszt és a keretlegénység — élén Bokros őrvezetővel és egy Hamza nevű pesti vagánnyal — lopásai egyre szemérmetlenebbekké váltak. Tőlünk már minden értéket elszedtek, az ebédet és a reggelipótlást nem adták ki, most a hazulról küldött két kilogrammos téli ruhacsomagot dézsmálták meg.

A század nagy része teljesen legyengült a hiányos, rossz táplálkozás következtében.

Bajok voltak a tisztálkodás körül is. Rövidesen megjelent nálunk az első tetű.

Vértes, az orvosszigorló az első tetvest kifektette a folyosóra, amíg ruháját fertőtlenítették.

Egy nap múlva már hárman feküdtek a folyosón.

Harmadnap abbahagyták az egészet. A folyosó szűknek bizonyult...

A századot végre elvitték a fürdőbe és fertőtlenítőbe.

A konotopi fürdő az állomás mellett volt. Természetesen nem gőzfürdő, hanem csak zuhanyokkal felszerelt kisvárosi fürdő. Nekünk mégis nagy esemény volt, hogy két hónap után végre meleg víz érte a testünket és ezalatt a ruháink a fertőtlenítőkamrákban gőzölögtek.

Fürdőszoba, kád, Istenem, ezek olyan régi dolgok voltak, hogy talán igazak sem voltak...

A század formálisan éhezett. Nekem és három társamnak véletlenül szerencsénk akadt.

Mi Konotopon, két hónap után végre találkoztunk egy emberrel. Ez pedig nagy szó volt itt, ahol a sok katona, a számtalan előírás, a különféle rang között eddig embert nem találtunk.

Konotopon erre is ráakadtunk és a felfedezés, hogy ember is akad a hadseregben, kis időre ismét visszaadta bizalmunkat.

Erdész Jenőnek hívták azt a csodalényt, aki az őrmesteri zubbony alatt sem feledkezett meg emberi mivoltáról.

A konotopi híradószázad szolgálatvezetője volt ez az Erdész Jenő, aki egyébként kassai fiú volt. Ha még most is Kassán élne és akad e sorok olvasói közül valaki, aki ismeri, kérem, szorítsa meg helyettem a kezét. Megérdemli.

Ehhez az Erdész Jenőhöz, illetve a híradószázadhoz vezettek el négyünket favágásra egy havas januári reggelen. Fűrészt, baltát vittünk magunkkal, az udvaron ott hevertek a fahasábok, a fűrészbak is ott állott, nem sokat teketóriáztunk, hanem nekiláttunk a favágásnak.

A hó sűrűn hullott a magasból, a szél keményen belénk vágott és az üres fekete, amit másfél órája egy darab kenyérrel lehörpintettünk, már rég nem adott meleget. Így bizony elég keservesen ment a munka, de azért nem zúgolódtunk. Volt már ennél komiszabb beosztásunk is. Azok a bajtársaink, akik ma kint a Szeim-folyónál cipelték a nehéz, nyolcvan és százkilós zsákokat, szívesen cseréltek volna velünk.

Talán egy félórája dolgozhattunk, amikor kijött az udvarra egy őrmester.

Jóarcú, feketebajuszos, szépkiállású magyar emberpéldány volt. A hangja is, ahogy szólt hozzánk, szokatlanul barátságos.

— Emberek, bolondok maguk, itt az udvaron a hóesésben dolgoznak, amikor a folyosó fűtve van. Egy-kettő, hozzák be a bakot, ott legalább nem fagynak meg.

Egymásra néztünk. Alig akartuk elhinni, hogy jól hallottunk. Hát így is lehet beszélni velünk? De az őrmester már folytatta is:

— Na, nem hallották? Bent meleg van, nem vagyok én vadállat, hogy itt kint dolgoztassam magukat.

A csodálkozástól és meghatottságtól alig tudtunk szóhoz jutni és csak elkésve buggyant ki szánkból a szó:

— Köszönjük.

Bent a fűtött folyosón már vígan ment a favágás.

És nemcsak az őrmester, hanem a többi híradósok is emberségesek, barátságosak voltak velünk.

Hol cigarettával, hol hazulról kapott kis elemózsiával és mindig jószóval traktálták bennünket. Ha megköszöntük, csak ennyit mondtak:

— Mi felvidékiek vagyunk.

Erdész Jenő őrmester azonban még ennél is többet tett értünk.

Amikor megtudta, hogy ebédre csak darabka száraz kenyeret eszünk, káromkodni kezdett:

– Gazemberség, amit magukkal tesznek. Éhgyomorral nem lehet senkit sem dolgoztatni. – Aztán egy percig gondolkozott, majd beszólt a naposszobába:

– Napos tizedes, ezt a négy embert átviszi a legénységi konyhára és amíg itt dolgoznak, naponta kapnak ebédet.

És mi boldogan, torkunkban a meghatottság könnyeivel mentünk két hónap után az első emberi szívvel adott meleg ebédet megenni.

Három hétig dolgoztunk a derék konotopi híradósoknál és ez a három hét felszabadult, boldog napok sorozata volt.

Csak az volt a rossz, hogy esténkint „haza" kellett mennünk a körletbe, ahol a keret ismert és utált arca fogadott.

Több mint két esztendő pergett le azóta az idő homokóráján, de én még mindig meghatottsággal és hálával gondolok vissza Erdész Jenő őrmesterre, az elsőre, aki emberséges volt hozzánk.

Később akadt még egynéhány ilyen kivétel a farkasok között és e néhány kivételért én soha nem estem az általánosítás hibájába.

Anyagi ügyek

Egy hideg téli délelőttön az őrmester hármunknak engedélyt adott, hogy kilátogassunk a bazárba – persze a formáknak is eleget kellett tenni: egy honvéd kísért minket – és megvásároljuk, amire szükségünk van. Végigbaktattunk a hosszúra nyúló főutcán az állomás felé és túl a sineken belekerültünk abba a zsivajgó, tolongó, orosz-magyar-német keverék nyelven beszélő tömegbe, amely a bazár „utcáin" nyüzsgött.

A titokzatos bazár szó tulajdonképpen nem jelentett mást, mint az európai értelemben vett piacot. Vagy még pontosabban: a falusi vásárt, vagy városi búcsút, ahol minden kapható, mi szem-szájnak ingere.

Igy volt ez itt is. Amerre néztünk, a legkülönbözőbb tárgyak ragadták meg a figyelmünket. Volt itt kosarakban tojás, krumpli, zöldség, zsákokban liszt, bab, borsó, asztalokon, tányérokon, papírdarabokon szalonna, vaj, sajt, de ugyanakkor kaphattál teafőzőt, kalaptompot, társasjátékot, ceruzát, petróleumot, varrótűt, orosz teát és eredeti babkávét. Vehettél perzsaszőnyeget – mégpedig milyen szépeket! – jegesmedvebőrt, porcellán gyümölcskészletet, ikont, mézeskalácsot, a cári időkből származó régi aranypénzt, az úgynevezett pityurkát, női harisnyát, töltőtollat és még ezer más holmit, aminek legfeljebb a feléről állapítható meg, hogy tulajdonképpen mire is használható.

De mibe került mindez! A különböző élelmiszereknek hallatlanul magas ára volt, a perzsaszőnyegeket, a kalaptompot, vagy a társasjátékot viszont aránytalanul olcsóbban kínálták. Eladó és vevő összekeveredett a nagy zsivajban és tolongásban, mert alig lehetett azt mondani, hogy akik az utcákat szegélyező bódékban ülnek, állnak, vagy kiabálnak, azok az eladók és a középen lökdösődő tömeg a vevők. Nem! Itt mindenki eladó és vevő volt egy személyben: az egyik öreg látcsövet kínált és szalonnát akart vásárolni, a másik teát és sót akart eladni, viszont ágyneműre volt szüksége, a harmadik egy öreg csizmát cserélt el néhány kiló liszttel, a negyedik hímzett török terítőt kínált, az ötödik ezüst szamovárt. Itt bonyolódott le a 25.000 lakosú városka egész üzleti élete, itt cserélt gazdát a felesleges holmi, itt volt a tőzsde, itt hirdettek, itt találkoztak az emberek, ez volt a fórum.

De, mondom, az árak szörnyűek voltak. Vaj kilója 60–80 márka (egy márka hivatalosan 1.64 pengőnek felelt meg), szalonna 100–120 márka, tej 5–6 márka, használt foltozott nadrág 600–1000 márka. És így tovább. Hüledezve és szomorúan alkudoztunk a valószínűtlenül drága holmikra. Akkor még nem hittem volna, hogy egyszer Varsónál egy kiló szalonna ára 1200 márka lesz.

A híradósoknál bonyolódtam bele életem első és utolsó bankári tranzakciójába is, ami később befolyásolta egész munkaszolgálatosi karrieremet.

Már szóltam egyszer a bonozásról, ami nélkül nem tudtunk volna pénzhez és élelemhez jutni.

Már több ízben felvettem otthoni kifizetésre néhányszáz márkát, így legutóbb Friedrich László bajtársam útján 200 márkát, amiből később szintén baj lett.

Ez a kétszáz márka a zsebemben volt, amikor Erdész őrmester először elengedett a bazárba.

A bazárban az ottani árak mellett gyorsan elköltöttem a pénzemet: vajat, szalonnát és hagymát vásároltam.

Visszajövet az őrmester látta, hogy mit vettem össze és megkérdezte, honnan volt rá pénzem.

Akkor már olyan viszonyban voltunk, hogy nyugodtan bemertem vallani: a pénzt otthoni kifizetésre vettem fel.

Az őrmester néhány perc múlva behívatott irodájába.

– Nézze, Zsadányi, – szólt hozzám, – nekem van kétezer márkám, amit nem tudok hazaküldeni, adjon egy bont róla, majd otthon kifizetik.

A kétezer márka vagyoni viszonyaimhoz túlsok volt, meg ilyen nagy összeget, a folyton megújuló motozások miatt nem is mertem magamnál tartani, tehát azt ajánlottam, hogy az összeget néhány bajtársamnál kihelyezem és tőlük is hozok bonokat.

Az őrmesternek így még jobban tetszett az ügy elintézése és én átvettem a kétezer márkát.

A körletben néhány bajtársamnak, akikről tudtam, hogy hozzátartozóik feltétlenül kifizetik helyettük a felvett pénzt, széjjelosztottam a kétezer márkát.

Akkor még nem tudtam, hogy ezzel megpecsételtem sorsomat.

A leszámolás fekete órája

Ezalatt a századnál is nagy események kezdődtek. Volt a században egy Friedrich László nevű negyvenkét éves pesti pék. Ennek az embernek hat gyermeke maradt otthon és valamikor mint őrmester szolgált a honvédségnél. Onnan maradt rá egy pár jó csizma, amiben nekivágott az ukrajnai munkaszolgálatnak.

Igen ám, de egyre nem számított Friedrich: hogy Szegedi tizedes lehúzza lábáról a csizmát, sőt ráadásul a bricsesznadrágját is.

Friedrich hivatkozva volt őrmesterségére, hevesen tiltakozni kezdett a levetkőztetés ellen.

Szegedi tizedes azonban hajlíthatatlan maradt.

— Minek a zsidónak lovaglócsizma? — és egy pár rossz bakancsot dobott elé.

Friedrich tovább tiltakozott, mire a tizedes két pofont helyezett kilátásba az ex-őrmesternek.

Erre már Friedrich is abbahagyta a tiltakozást, de magában bosszút forralt a csizma és nadrág miatt.

— Ez a csizma rövidesen még nagyon megnyomja Szegedi tyúkszemét — mondogatta többször.

Egy nap Friedrichet többedmagával a konotopi állomáson működő személyirányítóhoz, a Sziához vezényelték takarítani.

A személyirányító parancsnoka Seprényi főhadnagy volt, aki alatt Friedrich mint őrmester szolgált 1940-ben, amikor még az ilyen Friedrich is lehetett őrmeser.

Seprényi főhadnagy, mint régi katonáját, barátságosan fogadta a munkaszolgálatost és megkérdezte, hogy megy sora.

Friedrich most elérkezettnek látta az időt a bosszúra és mindent részletesen elmondott a főhadnagynak.

Elmesélte az óra- és ékszerrablásokat, a kosztmegvonást, a levetkőztetést és a többi disznóságot, amit a két tiszt vezetésével a keret eddig művelt.

A főhadnagy eleinte kételkedve fogadta a hallottakat, különösen azt nem akarta elhinni, hogy naponta csak kétszer kapunk enni.

— Ilyet mer megtenni egy századparancsnok! Ezért haditörvényszék elé kerül! — hajtogatta egyre.

Friedrich erre felajánlotta, hogy naponta bemutatja a századnál kapott élelmet.

A főhadnagynak tetszett ez a megoldás és Friedrich kilenc napon keresztül elvitte a reggeli üres, cukortalan feketét és az esti híg, zsírtalan főzeléket.

Kilenc napig hordta a főhadnagynak a kosztot Friedrich és e kilenc nap alatt Seprényi főhadnagy naponta megnézte, hogy a század mit vételezett fel az Elótól.

A kilenc nap alatt a főhadnagy minden adatot megszerzett Szászvári hadnagy és Demény zászlós bűnösségére és megindította a lavinát. Elutazott Szosztkára, ahol a tábori bíróság székelt és a bíróság vezetőjének előadta az ügyet.

Szosztkán szerencsére olyan ezredes vezette a tábori bíróságot, aki féltő gondal ügyelt a katonatiszti kardbojt tisztaságára. A főhadnagy előadása után nem kezdett aktákat gyártani, hanem azonnal intézkedett.

Autót hozatott, maga mellé vette Seprényi főhadnagyot, három tábori csendőrt és elindultak Konotop felé.

Ezalatt a századnál a két tiszt gyanútlanul tovább élte most már pünkösdi királyságát.

Demény zászlós a postára ment, hogy egy feleségéhez küldendő csomag ügyében intézkedjék.

A csomag — ami már nem ment el. — szardiniával volt teli. Azzal a szardiniával, amit a századnak kellett volna kiadni.

Amíg Demény a postán járt, azalatt a századnál izgalmas jelenetek játszódtak le.

A szosztkai autó délelőtt tíz órakor befutott a század udvarára. Az autóból elsőnek a hadbíró-ezredes ugrott ki.

Szászvári hadnagy az ezredest meglátva, eléje futott és szabályszerűen lejelentkezett.

Talán egész katonáskodása alatt ez a jelentkezés volt az egyetlen szabályszerű ügy.

Az ezredes meghallgatta jelentkezését, aztán ő is bemutatkozott.

A hadnagy kezet nyújtott.

Az ezredes nem vette észre a kézszorításra vár kezet, amely sután meredt a semmibe.

Szászvári hadnagy kezdte magát kellemetlenül érezni.

Az ezredes magához intette a csendőröket.

— Hadnagy úr, ön e perctől kezdve le van tartóztatva — mondotta és egy ügyes mozdulattal elvette Szászvári hadnagy revolverét.

A hadnagy arca halottsápadt lett.

Majdnem egy perc telt el, amíg annyira összeszedte magát, hogy meg tudott szólalni.

— Nem értem, ezredes úr, miért?

Az ezredes keményen ránézett.

— Mert ön nem méltó a tiszti kardbojtra, mert ön csúnyán visszaélt a beléje helyezett bizalommal, röviden, mert ön rabló, mert ön tolvaj. Végeztem, hadnagy úr!

Szászvári hadnagy halottsápadtan hallgatta a súlyos szavakat és némán leszegett fejjel ment a tábori csendőrök közt.

Az ezredes intett a főhadnagynak és beléptek a „kastélyba".

A „kastély" tőlünk kapta e díszes nevet, mert mi neveztük el a keret szállását „kastélynak". Ezt a hivalkodó, büszke nevet azért adományoztuk a keret körletének, mert akik benne laktak, úgy éltek, mint valami királyi kastélyban.

Az ezredes belépett a „kastélyba" és az első ember, aki eléje került, az operaénekes Szegedi tizedes volt. A tizedes úr fején történetesen az a fekete prémkucsma díszelgett, amit az Omzsa nekünk küldött ki és amit megtartott magának.

A tizedes lejelentkezett az ezredes előtt, aki szelíd, halk hangon szólalt meg.

— Mondd, édes fiam, mi van a fejeden?

— Ezredes úr, alázatosan jelentem, kucsma.

Az ezredes még mindig elég lágy hangon folytatta:

— Úgy, kucsma. És hol vételezted ezt?

Szegedi tizedes arca színesedni kezdett.

— Kievben.

Az ezredes folytatta a vallatást:

— Szóval Kievben. És kitől?

A tizedes most már hallgatott, mint a szárazra vetett hal.

— Nem felelsz, édes fiam, — szólt nyájasan az ezredes, — no majd én kisegítem a memóriádat. Zsidóktól vételezted te ezt! — és két akkora pofont kent le a tizedesnek, hogy akkorára tátotta a száját, mintha csak a magas c-ét akarta volna kivágni.

A nevezetes kucsma pedig a szoba sarkába röpült és kéjesen röhögött.

E pillanatban, ahogy mondani szokták, poénre befutott a zászlós is. A hős és vitéz Demény zászlós úr.

Ahogy most viselkedett, az éppen nem volt hősies.

Amikor az ezredes közölte vele, hogy letartóztatásba helyezi, sírt, nyöszörgött, mint a megvert, pákosztos kutya.

— Családom van, feleségem, gyermekeim — hajtogatta sírva.

— Azoknak is családjuk van, akiktől ellopta az ételt — felelte az ezredes és útálkozva fordult el a nyöszörgő zászlóstól.

Amikor a csendőrök a zászlóst is elvezették, az ezredes kinyitotta az ablakot és nagyot köpött a fehér hóra.

A letartóztatások ezután már gyorsan mentek. Egymás után helyezte egyelőre házi őrizetbe Hamzát, akinek csuklójáról gyorsan lekerült egyik bajtársam aranyórája, Bokrost, a hosszú és telhetetlen géhást és a keret többi rabló banditáját.

Aztán, mint aki túlesett valami piszkos munkán, egyenesen bement a raktárba és az ott talált kolbászt, több mint harminc kilót, sajátkezűleg cipelte át a konyhába.

— Mi van ma ebédre? — kérdezte Lusztigot, a főszakácsot.

— Krumplileves — válaszolta remegve a könnyen ijedős egykori bútoros.

— És? — érdeklődött az ezredes.

Lusztig megszeppenve hallgatott. Ő a konyhában lévén, nem tudta, hogy mi történt a „kastély" falai közt. Végül, hogy senkinek se okozzon bajt, elkezdett dadogni:

— A zászlós úr még nem intézkedett.

Az ezredes, kezében a láda kolbásszal megszólalt:

— Szóval más semmi! — Aztán letette a kolbászt és katonás rövidséggel folytatta: — Beaprítani!

Lusztig nyelt egyet. Erre még nem volt példa.

— Az egészet egyszerre?

— Igen, de kezdjék már!

És az ezredes úr, a tábori bíróság vezetője, addig ki nem mozdult a konyhából, amíg a szakácsok az egész kolbászt be nem vágták a levesbe.

Utána, mint aki jól végezte dolgát, a főhadnagy kíséretében felment a raktárba és összeírt minden ott található élelmet. Sőt nem volt rest, a tisztek szobáit is átkutatni, még az ágyak alá is benézett.

Érdemes volt. A két tiszt ágya alatt hétszáz doboz konzervet talált.

Olyan konzerveket, amelyeket szintén a század részére vételeztek és amelyeket elfelejtettek kiadni.

Mert a tiszt urak nem voltak rossz emberek, csak feledékenyek. Elemista koromban tanultam, hogy „aki a konzervet szereti, rossz ember nem lehet". Vagy ott nem konzervről volt szó?...

Amikor mindent megtalált, kiadta a parancsot Seprényi főhadnagynak, hogy az utolsó szemig mindent ki kell osztani közöttünk.

A század aznap kint rakodott a Szeim-folyónál. Hideg, kegyetlen, szeles idő volt. Örültünk, amikor öt óra felé hazaértünk. A menetet Apró tizedes vezette, fején az elmaradhatatlan Omzsa-kucsmával.

Amikor beléptünk a körlet kapuján, mindenki sietett a meleg szoba felé.

Apró tizedes azonban rossz kedvében volt.

— Volt már oszolj? — ordított és viszarendelte a századot.

Amikor összeálltunk, mitsem törődve azzal, hogy hajnal óta a metsző hidegben dolgoztunk és hogy az udvaron arasznyi hó van, kiadta a parancsot:

— Feküdj!

A század fogcsikorgatva feküdni készült, amikor kemény vezényszó hallatszott:

— Vissza! Nincs feküdj! Tizedes hozzám!

A tizedes arcát a düh vérvörös hulláma borította el, mert valaki bele mert avatkozni az intézkedéseibe. Megfordult.

Az ezredes állt mögötte.

— Te is zsidó kucsmában vagy! — szólt az ezredes és visszakézből Apró tizedesnek is kiadta a pofonadagját.

Mi úgy néztünk az ezredesre, mint a megvalósult Messiásra.

Bent a folyosón Drucker, a pesti kávés szakértelemmel magyarázta:

— Barátom, remek két pofon volt.

Ebben aztán mindnyájan megegyeztünk.

De ez a nap még mindig bővelkedett eseményekben. Először is az otthonmaradtak részletesen elmesélték a letartóztatások körülményeit.

Mi úgy szürcsöltük a hallottakat, hogy még a vacsoráról is megfeledkeztünk. Az izgalomnak ennél magasabb tetőpontja pedig munkaszolgálatosnál elképzelhetetlen.

Schwarcz Frici már tizedszer mesélte el a történteket, mindig újabb részleteket tódítva hozzá, amikor elhangzott a bűvös felhívás:

— Vacsorára sorakozó!

Letartóztatás ide, letartóztatás oda, reggel óta csak kenyeret ettünk, rohantunk a vacsoráért.

— Mi a vacsora? — kérdeztük Raskó Lacit, az örök napost.

— Majd meglátjátok!

Az elsők, akiknek sikerült az élre kerülni, már jöttek is vissza a konyhából és büszkén mutatták a teli csajka levest, amiben nagy darab kolbász fürdött.

— Az már döfi! — szólt elismerően a nagyétkű Markovics Jenő és magában bosszankodott, hogy ma nem volt elég fürge és így a hátsó sorokba került. Ezzel pedig kimaradt az esetleges repetálók sorából.

Bent a konyhában újabb meglepetés várt bennünket. A kondér mellett ott állt Seprényi főhadnagy és szigorúan őrködött, hogy az osztó szakács egyforma adagokat adjon. Ha azonban egy nagyon sovány munkaszolgálatos járult a kondér elé, akkor így szólt:

— No, ennek adjunk még egy kis ráadást. Nem szeretem az ilyen soványakat, hadd hízzanak meg!

Vacsora után jött az est fénypontja.

Raskó elfulladva vitte szobáról-szobára a hírt.

— Vigyázz, jön az ezredes úr.

Express iramban rendet csináltunk a szobában, amikor elhangzott Friedrich, a szobaparancsnok kiáltása:

— Vigyázz!

Megmerevedtünk, mint a cövek, ez a tiszteletadás ezúttal szívből jött. Azt az ezredest köszöntöttük, aki nemcsak gallérján, hanem tetteiben is hordozta méltóságát.

— Tovább! — hangzott az ezredes parancsa és amikor már pihenj állásban voltunk, folytatta:

— Emberek, tudom, hogy elkeseredett és joggal elkeseredett emberekkel állok szemben. Tudom azt is, hogy eddig két olyan tiszt miatt, akik gyalázatosan visszaéltek a rájuk bízott hatalommal, rossz sorsuk volt. Azért jöttem ide, hogy ezt a két magáról és esküjéről megfeledkezett tisztet letartóztassam és ezt el is végeztem. De úgy érzem, hogy feladatom ezzel még nem ért véget. Azt szeretném, ha önöknek, akik ha nem is fegyverrel, de munkával szolgálják a közös hazát, visszaadnám önbizalmukat és a magyar haza iránti szeretetet. Lehet, hogy egyszer eljön az az idő, amikor erre a mi közös hazánknak nagy szüksége lesz. Még csak annyit akarok mondani, én nem ismerek különbséget magyar és magyar közt, akkor sem, ha az egyik fegyverrel, a másik szerszámmal küzd a közös fronton. Egyébként Seprényi főhadnagy úr ideiglenesen átveszi a parancsnokságot, remélem, ő el fogja felejtetni magukkal az eddigi rossz napokat.

A beszéd elhangzott és mi, minden katonai fegyelmet elfelejtve, harsányan megéljeneztük az ezredest, aki 1943 januárjában ezt a beszédet el merte mondani Ukrajnában egy munkaszolgálatos század előtt.

Találkozás Zsolt Bélával

A századparancsnok és Demény zászlós letartóztatása nemcsak a 109/26. századnál, hanem egész Ukrajnában nagy szenzációt keltett. Valami titokzatos drótnélküli távíró útján napok alatt eljutott a hír Kievbe, Darnicára, Szeredina-Budára és mindenhová, ahol munkaszolgálatosok éltek és szenvedtek.

Mert, sajnos, nemcsak nálunk volt rossz és elviselhetetlen sora a munkaszolgálatosoknak. Kievben volt például a váci 109/7. század, amely szinte állati sorban sínylődött. Századparancsnokuk a pécsi tanítóból lett Kardos nevű hadnagy volt, aki valóságos szadista kéjelgéssel gyötörte a keze alá kerülő szerencsétlen embereket.

Kardos hadnagy századában volt többek közt Zsolt Béla, aki később, amikor véletlen folytán Sztaradubban szobatársak lettünk, sokat beszélt az embernyúzó pécsi tanító viselt dolgairól.

— Tudod, — mesélte Zsolt Béla, az európai tollú magyar publicista, — amit ez a kis tanítócska velünk művelt, az több volt, mint embertelenség. Ha naponta megtizedelte volna a századot, az sem lett volna szörnyűbb, mint az állandó ütlegelések, korbácsolások. A legcsekélyebb ok miatt sorra kötöttek ki bennünket. Enni alig kaptunk és Kardos bizony nem rejtette véka alá a véleményét, hogy minket elpusztulni hoztak ide, Ukrajnába.

Zsolt Béla nagyon elkeseredett volt azokban a napokban, életkedvét majdnem teljesen elvesztette és nem hitt abban, hogy valaha is élve hazakerülünk.

— A hadifoglyokat annyira, amennyire mégis védi a nemzetközi hadijog és mégis százezerszámra végzik őket a németek, — magyarázta egy másik alkalommal. — De ki véd minket? Mi magyar hadifogságban vagyunk, ránk senki sem ügyel a határokon túlról. És mit látsz magad körül? Gyűlöletet, vagy a legjobb esetben nemtörődömséget. Ritka, mint a fehér holló az olyan tiszt, mint például Szilágyi István hadnagy, akivel Kievben találkoztam az ottani haditudósító századnál. Egyébként a „Magyar Nemzet"-nél dolgozott és ő volt a „Tábori Ujság" szerkesztője. Néhánynapos csodálatos paradicsomi üdülést jelentett az a rövid idő, amit a századnál töltöttem mint munkaszolgálatos. Akadt ott egy másik barátom is, Szabó Pista, ugyancsak a „Magyar Nemzet"-től, aki szintén a „Tábori Ujság" munkatársa volt. Ahogy odaérkeztünk, Szilágyi kiadta a parancsot, hogy kezdjek hozzá a könyvtár rendezéséhez. Nos, ez a könyvtár két kis ládányi könyvből állott, javarészt filléres ponyvaregényekből. Persze nem nagyon tudtam mit kezdeni az anyaggal, de mégis felrakosgattam a könyveket szép alfabetikus sorrendben a polcokra. Akármilyen kényelmesen dolgoztam, néhány óra alatt elkészültem az egésszel. Sajnáltam a „jó beosztást", de mit volt mit tenni, jelentenem kellett, hogy kész vagyok.

— Hát akkor rendezzük át a könyvtárt, — válaszolt Szilágyi huncut kis mosollyal az ajka körül.

— Igy rendezgettem én néhány napon keresztül a könyvtárt, innen oda rakosgattam a könyveket, azután szépen mindent visz-

szaraktam és ha elkészültem, elölről kezdtem az egészet. A haditudósító század épületének földszintjén lévő könyvkereskedésben dolgoztam és a két fiú gyakran lejött hozzám beszélgetni. Szép, nyugalmas, csendes napok voltak, amellett számomra hallatlanul izgalmasak is, mert hosszú idő után ekkoriban értesültem ismét az eseményekről, a front helyzetéről. Elképzelheted, hogy mit jelent ez újságíró számára. Amellett olyan törhetetlenül bíztak a szövetségesek győzelmében, hogy belém, a csüggedőbe is lelket öntöttek. Biztattak, magyarázták, pedig hol volt még akkor Sztalingrád és a többi katlan, ahol sárbahullott a német reménység. Akkor még csak 1942 szeptemberét és októberét írtuk és a horogkereszt tálmi dicsősége teljében ragyogott. Hiszen jól van, én is úgy láttam, úgy szerettem volna hinni a dolgokat, ahogy ők, de milyen nehéz volt kitartani e hit mellett a folytonos megaláztatások közepette.

— De, sajnos, mindez csak rövid ideig artott, — fejezte be elbeszélését Zsolt Béla, — nagyon rövid ideig. Valami feljelentés mehetett ebben az ügyben, mert csakhamar kihelyeztek Darnicára és végeszakadt az aranjuezi szép napoknak. Később úgy hallottam, hogy Miltényi ezredes lépett közbe és Szilágyi ellen valami vizsgálat indult.

Zsolt Béla előadásából is íme az ukrajnai munkaszolgálatosok réme, Miltényi ezredes neve bukkant elő.

Pedig valamikor Miltényi úr nem volt ilyen fenegyerek.

Még emlékszem rá a pécsi éjszakákból, amikor együtt néztünk a pohár fenekére és amikor még nem árulta el, hogy néhány évvel később az ukrajnai munkaszolgálatosok rettegett hóhéra lesz belőle.

Pécsett Miltényi úr még nem volt antiszemita, akkoriban még nem érdekelték őt a zsidók, legfeljebb a szép zsidólányok. De azok nagyon.

Emlékszem, egyszer a Pécsett vendégszereplő Gál Francival mulattunk együtt.

Miltényi úr majd megveszett a töltött galambhoz hasonló Franciért, aki pedig szintén...

De azóta sok víz folyt le a Dnyeperen.

Azóta Miltényi úr ezredes lett és az ukrajnai munkaszolgálatosok hóhéra.

Öt nap a Paradicsomban

A mi századunknál történt letartóztatások hírét reménykedve fogadták az Ukrajnában szenvedő többi munkaszolgálatosok. Azt

reméltük, hogy a többi századparancsnok okulni fog Szászvári és Demény sorsából és megváltoznak.

Szegények azt hitték, hogy ezután csak dolgozniok kell és elmaradnak a verések, a kikötések és a találékony emberi elme által kitermelt egyéb különféle kínzások.

Sajnos, ők nem számoltak Miltényi ezredes úr személyével. Mi sem.

Talán ennek köszönhető, hogy öt teljes napig — majdnem boldogan éltünk. Majdnem, — mondom, — hiszen mégis közel ezer kilométer távolságra szakadtunk az otthonunktól, azoktól, akiket szerettünk és itt voltunk a hidegben, a folytonos nehéz robotban.

Az otthont nem tudta Seprényi főhadnagy sem elénk varázsolni, a nehéz munkán ő sem enyhített, de ezen kívül, ez a derék, emberséges tiszt mindent megtett, hogy sorsunkon könnyítsen.

Seprényi főhadnagy öt napig volt a századparancsnokunk és ez alatt a néhány nap alatt úgy viselkedett velünk szemben, hogy most két év után is mélységes hálával gondolunk rá.

Első intézkedése mint századparancsnoknak az volt, hogy a tőlünk ellopott és megtalált élelmiszereket az utolsó dekáig széjjelosztotta. Így néhány napig valósággal dúslakodtunk az ennivalóban. Emlékszem, egy reggel tejkonzervvel készített tejeskávét, doboz szardíniát, mézet és szalámit kaptunk. Ennél bőségesebb „komplettet" valamikor a Newyork kávéházban sem szerviroztak elém.

A főhadnagy úr azonban nemcsak élelmezésünk feljavításával törődött. Elsősorban kiosztotta köztünk a postát, amit az előbbi keret visszatartott. Igy legalább életjelt kaptunk hazulról, ami még nagyobb örömet szerzett nekünk, mint a dús reggeli.

De mindenre kiterjedt a főhadnagy figyelme. Esténként bejött a legénységi szobákba, sorra elbeszélgetett velünk, s ha valaki el volt szontyolodva, biztatta, bátorította.

— Ne hagyja el magát, fiam — szokta mondogatni, — egyszer ez is elmúlik és még maga is boldog lesz. Csak fel a fejjel!

Nekünk, akik a jó szótól is el voltunk szokva, kimondhatatlanul jólesett ez a bánásmód.

A század tagjai végre úgy érezték magukat, hogy ők is emberek, nemcsak hajszolt, megrugdalt kutyák. Esténként felszabadult lélekkel ültünk össze és hallgattuk, amint Huber Jenő, a század cigánya kopott hegedűjén felbúgtak az édes-bús magyar nóták, melyek egy-egy percre mindnyájunkat hazavittek a pesti Dunapartra.

Ilyen Huber-koncertre toppant be egyszer a századparancsnok is.

— Vigyázz! — kiáltott a szobaparancsnok, de a főhadnagy gyorsan „tovább"-ot vezényelt.

Huber el akarta tenni a hegedűt, de a főhadnagy nem engedte.

— Én is szeretem a zenét, csak játsszon nyugodtan tovább — fordult Huberhez.

Az örökké rekedt kis muzsikus hegedűjén felsírt a munkaszolgálatban született, kicsit giccses, de minket, hazátlanná vált kivertéket mégis mindannyiszor megkönnyeztető „sláger":

„Pest, az álmok városa..."

A főhadnagy csendben, szótlanul végighallgatta a dalt, melyben benne volt az Ukrajnába száműzöttek fájó nosztalgiája az otthon, a szülőváros iránt.

Amikor Huber Jenő befejezte a „Pest"-et, megkérdezte Seprényit, mi a kedvenc nótája.

— Játssza el, kérem, a Lavotta-szerenádot.

A szerenád elhangzása után a főhadnagy megölelte a borostás, elhanyagolt cigányarcú pesti muzsikust, kivette tárcájából valamennyi cigarettáját, intett a szobaparancsnoknak, hogy nem nem kell „vigyázz" és csendben, ahogy jött, kiment a szobából.

Öt napig tartott századunk e pünkösdi királysága és az öt nap mindig emlékezetes marad számunkra.

A főhadnagy mellett a régi keret maradt.

De milyen más volt ez a régi keret!

Szegedi tizedes csöpögött a barátságtól. Még az első este végigjárta a legénységi szobákat.

— Uraim, — mondotta, — azért jöttem, hogyha a multban valakit felsőbb parancsra megbántottam volna, akkor most ünnepélyesen bocsánatot kérek. Azt úgy is tudják, hogy én mindig jóbarátjuk voltam.

A fiúk, akik eleinte azt hitték, hogy rosszul hallják a tizedes mea culpázását, az utolsó szavaknál már felhördültek:

— Szép barátság, mondhatom.

— Hová tette az órámat?

— Mi lesz a nadrágommal?

— Mennyiért adta el a pokrócomat?

A tizedes sápadtan, falfehéren hallgatta a felzúdulást és egyre azt nyögte:

— De uraim, a tiszt urak parancsolták.

Friedrich László azonban nem elégedett meg ennyivel, hanem odaállt a megszeppent egykori nagylegényhez és az arcába vágta, hogy milyen komisz, bitang volt.

— Nézze, tizedes úr, hagyjuk ezt a dumát. Maga épúgy lopott, mint a tisztek. Hol a csizmám, amit tőlem ellopott?

Szegedi tizedes már alig bírt egy ép mondatot kinyögni:

— Mindjárt hozom, Friedrich úr.

És kiment, mint a megvert kutya.

De jöttek a többiek is. Hamza, az enyveskezű vételező, Bekres, a tolvaj géhás, a most tényleg kicsivé vált Apró tizedes és a többiek, a kis és nagy gengszterek most mind jöttek, mosakodni, magyarázkodni, barátkozni.

Ha mást nem is értek el ezzel, egyet sikerült elérniök.

Megláttuk, hogy menyire rongy, hitvány emberek voltak, gerinctelen csirketolvajok, lelkiismeretlen hullarablók.

Hiszen ennél a társaságnál ezerszer különb az útszéli rabló, aki ha a törvény kezére kerül, emelt fővel vállalja a büntetést.

De ezek...!?

Hitvány, szennyes kis emberek, akik csak addig voltak nagylegények, amíg nem kellett félniök a következményektől, a számadástól.

De most, hogy a tiszt urakkal baj történt, hogy akadt egy ezredes, aki bele mert nyúlni ebbe a darázsfészekbe, most megszeppentek, most egyszerre mindnyájan a *mi* barátaink akartak lenni.

Lelki szemünkkel már előre láttuk, hogy milyen hitványul fognak viselkedni akkor, ha majd egyszer elkövetkezik a nagy leszámolás, a végső tetemrehívás, ha majd Budapesten és Debrecenben, Pécsett és Miskolcon a demokratikus néptörvényszék előtt kell felelniök azért a hatvankétezer jeltelen sírért, melyeknek nagyrésze az ilyen fenegyerekek hitványságából domborult Ukrajna földjén.

Közben azonban a nagy öröm korainak bizonyult.

Sajnos, Kievben még mindig Miltényi ezredes volt élet és halál ura és aki az ő szándékait ismerte, tudhatta, hogy Miltényi úrnak nem lesz nagyon ínyére a sosztkai hadbíróság erélyes tisztogatása.

Igy is volt.

Miltényi ezredes, amint értesült az ügyről, erélyes ellenintézkedésbe kezdett.

A sosztkai hadbíróság ítélete ellen természetesen nem tehetett semmit.

A tisztek loptak, s ez olyan tény volt, amiről vitatkozni sem lehetett.

Szászvári és Demény urak nemcsak bennünket, hanem a kincstárt is megkárosították és ezért az ő dolgukban Miltényi ezredes sem tehetett semmit. Sokkal okosabb volt annál, mint hogy ebbe a hálátlan ügybe belefogott volna.

Ő egész mást tett. Pokoli gondolat volt és talán csak egy ilyen Miltényi ezredes agyában születhetett meg ez a terv.

Miltényi ezredes bűnösnek találta a századot. Abban találta bűnösnek, hogy — szerinte — egy zsidó század huszonkét magyar embert „lebuktatott".

Hogy ez a huszonkét „magyar ember" történetesen huszonkét válogatott csirkefogó volt, aki a gyógyszertől kezdve az utolsó falat kenyérig mindent ellopott tőlünk, az Miltényi urat nem érdekelte.

Ő bűnösnek találta a századot és elhatározta, hogy olyan példásan bünteti meg, amire még Ukrajnában, a munkaszolgálatosok körében sem volt példa.

Ezért öt századból, még hozzá öt büntetőszázadból kiválogatott tizenhat semmitől, senkitől vissza nem riadó keretlegényt, akiket Rózsa Mihály hadnagy, saját segédtisztje alá osztott be. Ez a büntetőkeret volt kiszemelve arra, hogy megfenyítse és ahogy Miltényi úr mondotta, „egy kis rendre szoktassa" a 109/26. századot.

Mi még Seprényi főhadnagy alatt nyugodtan éltünk, amikor ez a különítmény már útban volt Konotop felé, hogy megkezdje a rendcsinálás munkáját.

Megérkezik a „halálkeret"

Csúnya, ködös januári délután érkezett meg a század udvarába a tizenhat, Kievből és Darnicáról összeválogatott keretlegény, a símamodorú, de kérlelhetetlen Rózsa Mihály hadnagy vezetésével.

Ahogy beléptek az udvarba, már az első percben elárulták, hogy az a korszak, ami most a századra virradt, rosszabb és kegyetlenebb lesz minden eddiginél.

Az udvaron ép az örök napos, Raskó László állott, aki szabályszerűen lejelentkezett a sorban elől haladó Gál tizedesnél.

— Szóval te vagy a napos? — fordult Raskó felé a tizedes.

— Alázatosan jelentem, igenis.

Gál tizedes társaihoz fordult:

— No, mit szóltok hozzá? Itt is zsidó napos van!

Erre a sorból kilépett egy zömök, alacsony honvéd és szó nélkül két irtózatos pofont adott a feszes vigyázzban álló Raskónak.

Utána, mint akik jól végezték dolgukat, tovább mentek a keretlakás felé.

A keretkörlet előtt az egyik munkaszolgálatos a havat söpörte. Ő is hirtelen megkapta a maga pofonadagját és mondhatnám,

az új keret még meg sem melegedett a körletben, amikor már mindenkit, aki aznap otthon volt, összevertek.

— Csak ép, hogy bemutatkozunk — mondotta a legvéresebb és legkegyetlenebb honvéd köztük, az alacsony homlokú, dülledt szemű Lopkivicz, akit azonban mindenki Huszárnak nevezett.

Mire a század este hazajött a munkából, az otthonmaradtak legnagyobb része már feldagadt arccal, duzzadt szájjal, véralá-futásos szemmel várt bennünket.

A bemutatkozás nálunk sem váratott soká.

Az első este, talán mert a hosszú utazástól még kissé fáradtak voltak az új keretlegények, csak találomra verték össze néhányunkat, viszont ez a néhány olyan kiadós verést kapott, hogy ezt a napot sokáig megemlegették.

Seprényi főhadnagy tehetetlenül nézte az ügyet, Miltényi ezredes parancsával szemben ő semmit sem tehetett, már azért sem, mert a századparancsnoki beosztástól azonnali hatállyal felmentették.

Egy biztos, Seprényi főhadnagy teljesen ártatlan volt a most bekövetkező fejleményekben. Eddig annyit tett a század érdekében, amennyit egy főhadnagy 1943-ban lefokozás veszélye nélkül megtehetett. Igy is, talán éppen miattunk, igen rossz minősítést kapott és valószínűleg ennek tudható be, hogy amikor egy év múlva Breszt-Litowszkban találkoztam Seprényivel, aki rövid szabadságát leszámítva, azóta egyfolytában a fronton volt, még mindig csak a két kopott csillag díszítette a gallérját.

Abban az időben egy magyar tisztnek alig lehetett nagyobb bűne, mint az, hogy ki mert állni egy zsidó század igazsága mellett.

Az új keret megérkezése után a régi keret is eltávozott. Brianszkba vitték őket, ahová minden büntetett honvédot küldtek. Brianszknak rosszabb híre volt, mint a Conti-utcai fogháznak.

Az új keret bemutatkozása olyan volt, hogy kis híján megsirattuk a régi keretet. Pedig ha valaki egy nappal előbb azt merte volna mondani, hogy valamikor még sajnálni fogjuk a keret eltávozását, akkor az illetőt bizonyára alaposan megvertük volna.

Az új keret megérkezését követő reggelen hármunkat: Friedrich Lászlót, egy Halász nevű bajtársamat és jómagamat lehívattak a századirodába.

Szerencsére ekkor még Seprényi főhadnagy tartózkodott a századnál és így ő adta ki a parancsot.

— Maguk hárman átmennek Sosztkára a haditörvényszékhez, ahol tanúként fogják kihallgatni magukat. — Ezután rámutatott

a tegnapi pofozkodó Huszár honvédre és így folytatta: — Ez a honvéd lesz a kísérő.

Megkaptuk a két napra szóló hideg élelmet és visszasiettünk a körletünkbe, hogy becsomagoljunk.

Az utazás elé nem a legnagyobb örömmel néztünk, mert kísérőnktől a legrosszabbat vártuk.

Az sem nagyon lelkesített bennünket, hogy munkaszolgálatos létünkre a haditörvényszék elé kell állnunk, bár Friedrich erősen biztatott, hogy ne féljünk, nem lesz semmi baj.

Az ügy, amiért a haditörvényszék elé kellett állnunk, a következő volt:

A személyirányítón, ahol Friedrich dolgozott, volt egy vitéz Papp nevű csendőrfőtörzsőrmester is. Ez a vitéz Papp kellemetlen, rosszindulatú fráternek bizonyult. Alantasaival szemben fölényes és fennhéjázó volt és sokszor illegitim úton igyekezett magának anyagi hasznot szerezni.

Friedrich-hel és a többi munkaszolgálatossal szemben még erősebben basáskodott és többször célzást tett arra, hogy ha tőle függne, rövidesen elintézné az egész musz-kérdést. Egyik nap behívatta Friedrichet és megkérdezte tőle, hogy nem látott-e íróasztalán egy német gyártmányú fényképezőgépet.

Friedrich azt válaszolta, hogy a gépet nem látta, mire a csendőrfőtörzsőrmester kijelentette, hogy a gépnek pedig meg kell lennie, mert azt valaki ellopta onnan. Ő nem bánja, hogy lesz meg, mint lesz meg, de vagy a gépet, vagy hatszáz pengőt adjanak neki.

Friedrich nemhiába volt hajdanában őrmester, nem nagyon ijedt meg, hanem kijelentette, hogy neki a géphez semmi köze és őtőle hiába követel hatszáz pengőt.

Vitéz Papp főtörzsőrmester erre röviden csak annyit felelt, hogy ha egy órán belül nem ad hatszáz pengőt, akkor megteszi Friedrich ellen a tábori bíróságon lopás miatt a feljelentést és azt tudhatja Friedrich, hogy a bíróságon kinek fognak hinni: neki, a vitéz csendőrfőtörzsőrmesternek, vagy Friedrichnek, a zsidó munkaszolgálatosnak.

Friedrich, akinek tényleg semmi köze nem volt a fényképezőgéphez, látta, hogy most az egyszer kátyúba került. Ezért felajánlotta a főtörzsőrmesternek, hogy pénz helyett, mivel az neki sincs, ad egy budapesti kifizetésű hatszáz pengős bont. A csendőrfőtörzsőrmester, aki készpénzre úgysem számított, megelégedett ezzel is, sőt most már barátságosan megkérte a munkaszolgálatost, hogy lenne neki négyszáz márkája, amit szeretne kihelyezni, tehát Friedrich szerezzen számára egy-két bajtársat, akik ezt az összeget tőle bonra felvennék.

A munkaszolgálatos vállalkozott a közvetítésre, mert agyában hirtelen átvillant, hogy most a neki szánt csapdában fogja meg a zsaroló csendőrfőtörzsőrmestert.

Ezért az egész ügyet előadta Seprényi főhadnagynak, akinek tanácsára szólt két bajtársának — véletlenül Halásznak és nekem — és a tőlünk átvett két kétszáz pengős bont a négyszáz márka kifizetése ellenében átadta vitéz Pappnak.

A csendőrfőtörzsőrmester nyugodtan zsebrevágta a két bont, de annál nagyobb volt az ijedsége, mikor két perc múlva Seprényi főhadnagy egy csendőrtiszt kíséretében belépett a szobájába és felszólították, hogy mutassa meg az irattárcáját.

A három bont, mert Friedriché is ott volt, megtalálták nála és azonnal letartóztatásba helyezték.

A hadbíróság előtt

Ebben az ügyben kellett nekünk a sosztkai hadbíróságon tanúskodni. Ismerve a munkaszolgálatosok ellen Ukrajnában érzett gyűlöletet, érthetően nem nagy örömmel vállaltuk a Friedrich jóvoltából kéretlenül ránk szakadt tanúi tisztséget. Különösen a nem éppen kellemesnek mondható útitárs miatt éreztünk félelmet, bár Huszár az úton elég szelíd huszárnak bizonyult.

A vonaton még a cigarettázást is megengedte, sőt azzal sem törődött, hogy az egyik szabadságról jövő katonától pénzért jó darab hazai kolbászt vásároltunk.

Velem szemben például meglepően barátságosnak bizonyult és nagy bőbeszédűséggel előadta, hogy ő Ukrajna réme.

— Tudja, én már több mint egy éve vagyok itt kint és egyre büszke vagyok: hogy tőlem mindig rettegtek a zsidók. De meg is volt minden okuk rá, — folytatta, — mert én tudom, hogy kell velük elbánni. Volt Darnyicán egy Kohner nevű báró, hát tudja, az sokat mesélhetne rólam. A méltóságos urat igazán megtanítottam kesztyűbe dudálni.

Később tovább folytatta hősködéseit:

— Volt Darnyicán egy olyan zsidó is, akit személyesen lőttem le és amikor a századparancsnokom emiatt felelősségre vont, lementem Miltényi ezredes úrhoz, akitől leszidás helyett egy liter rumot és tíz jó szivart kaptam.

— Csak így folytasd, Huszár fiam! — mondotta nekem az ezredes úr, aki annyira megbízott bennem, hogy most is elsőnek engem választott ki, amikor arról volt szó, hogy kiket küldjenek a maguk századához.

Képzelhető, hogy milyen érzéssel hallgattuk Huszár-Lopkivics előadását és mit gondoltunk vele és Miltényi ezredessel kapcsolatban.

Hogy mennyi volt az igazság és mennyi a szájhősködés a honvéd szavaiban, azt pontosan nem tudjuk. Egy biztos: Huszár tényleg könyörtelen, hideg bérgyilkosa volt Miltényi ezredesnek és az is biztos, hogy a kievi vonatosztály parancsnoka sok általa elrendelt vagy legalább is hallgatólagosan jóváhagyott zsidógyilkosságért fog majd egyszer felelni.

Sosztkára megérkezve, félig elpusztított, valamikor nyolctízezer lakosú kis ukrán városkát pillantottunk meg, amely főleg hadászati szempontból lehetett nagyfontosságú, mert amerre mentünk, mindenütt a legmodernebb kaszárnyákat láttuk. Itt székelt többek közt a magyar tábori hadbíróság is.

Estefelé érkeztünk meg, így az egyik ottani munkásszázadhoz kopogtattunk be szállást kérve.

A kép, ami itt fogadott, számunkra szokatlan volt.

Ragyogó tiszta szobák, aránylag kényelmes fekhelyekkel, mindenütt villanyvilágítás, központi fűtés, a folyosókon vízvezeték.

Mindez nekünk álomnak tűnt fel.

A század, amely itt lakott, Miskolcról jött ki Ukrajnába még 1942 nyarán.

Nekik aránylag jobb dolguk volt, mint nekünk. Az 52-eseknél a verés és egyéb kínzás már rég kiment a divatból, a dohányzási tilalom teljesen ismeretlen volt előttük.

Náluk azonban az volt a baj, hogy nagy részük negyvenkét éven felüli volt, akik hiába várták a leváltást. Pedig erre a leváltásra honvédelmi miniszteri parancs volt, de ez is, mint minden, ami javunkat szolgálta volna, elsikkadt a bürokratizmus útvesztőjében, vagy megakadt Miltényi íróasztalának fiókjában.

Igy fordulhatott elő, hogy a sosztkai 52-eseknél hatvanesztendős öregemberek ténferegtek. Szegények fáradtak, elhasználtak és betegek voltak. Dolgozni alig tudtak, örültek, hogy esett életüket még valahogy elvonszolták.

Volt közöttük egy hatvanhét esztendős miskolci ügyvéd, aki mindkét szemére megvakult. Szegény egész nap ott ült a lábbadozószoba előtt és hosszúszárú pipájából szítta a méregerős orosz kapadohányt.

Amikor az öreg ügyvédet üdvözöltük, tétován nyújtotta felénk remegő kezét és halk, rekedt hangon szólalt meg.

— Mondd, édes fiam, az unokámat nem láttad?

— Az unokáját, ügyvéd úr?

— Igen, ő is itt van valahol Ukrajnában, csak nem tudok vele találkozni.
Nem feleltünk neki, mit is mondjunk erre.
Másnap kora reggel elindultunk a tábori bíróság felé.
A bíróságon már ott volt vitéz Papp főtörzsőrmester is. Ha tekintettel ölni lehetne, Friedrich már halott lenne.
Elsőnek a főtörzsőrmestert hallgatták ki, utána mint koronatanú, Friedrich lépett a bíróság elé.
Közben Huszár honvéd fenyegetődzve odaszólt nekünk:
— Már megint egy becsületes magyar embert tettek tönkre. De majd számolunk, ha hazamentünk.
A kilátás erre az elszámolásra nem nagy örömet okozott. Tudtuk, hogy Huszárnál mit jelent egy ilyen elszámolás.
Pofonok, rúgások, csonttörések és egyéb ilyen kedves megnyugtató dolgok.
Közben rám is sor került.
A tárgyalóteremben hat tiszt ült. Az elnök egy markánsarcú százados.
Ahogy körülnézek, az ügyészi széken rég nem látott ismerős ül: egy volt pécsi városházi tisztviselő, egykori osztálytársam.
Majdnem köszönök neki: — Szervusz.
Szerencsére az utolsó pillanatban észbekapok. Most nagyon messzire estünk egymástól. Ő hadbírószázados, én munkaszolgálatos. Ég és föld.
Dr. Berze-Nagy százados, egykori iskolatársam szemrebbenéssel sem árulta el, hogy felismert. Pedig ha külsőm nagyon meg is változott, nevemről feltétlenül fel kellett ismernie.
A vezető hadbíró kérdéseire előadtam, hogy vitéz Pappot nem ismerem, vele soha bajom nem volt. Én Friedrichtől vettem fel kétszáz márkát, amiről bont is adtam. Hogy a bonnal mi történt ezután, nem tudom, illetve csak Friedrichtől hallottam.
A vezető százados megszólalt:
— Kinek van a tanú vallomásához hozzászólni valója?
Dr. Berze-Nagy hadbíró-százados, a tárgyalás ügyésze felteszi az első kérdést:
— Tudta-e, hogy bonozni nem szabad?
— Igen.
— Akkor miért tette?
Hej, doktor úr, hej, aljegyző úr, hej, de megfelelnék neked úgy magyarosan a pécsi Korzó-kávéházban.
— Mert nem kaptunk enni. A századparancsnok emiatt letartóztatásba is került.
A vezető hadbíró idegesen kopogtat a ceruzájával.
— Ezt tudjuk. Elmehet.

Még néhány tanúvallomás következik, aztán mindnyájunkat behívnak.
A főtörzsőrmester védője, szemüveges, szeplős, kis sváb zászlós nagy beszédet mond. Nem annyira védőbeszédet, mint vádbeszédet a zsidók, mi ellenünk, akik berántottuk a bonozással a ma született bárányhoz hasonló, ártatlan főtörzsőrmestert.
— ... de ha bűnösnek mondják ki védencemet, akkor ítéljék el a munkaszolgálatosokat is a bonozás miatt, — fejezi be a sváb zászlós beszédét.
Dr. Berze-Nagy százados közbeszól:
— Ez nem tartozik a hadbíróság elé. Ez fegyelmi vétség. A századparancsnok illetékes ebben.
Fellélekzem. Megúsztuk. Az egykori iskolatárs, úgy látszik, mégis emlékszik rám.
Jól van, aljegyző úr, ezt én sem felejtem el.
Vitéz Pappot egyébként lefokozásra és nyolchónapi börtönre ítélték. Az ítélet szerint bajtársi lopásban is bűnösnek találták.
Az ítélet után Huszár „keret" így szólt hozzám:
— Na, látom, maga és Halász nem bántották a főtörzsőrmestert, de Friedrich megemlegeti ezt a napot.
Igy is történt.
Ezt a napot egyébként nemcsak Friedrich emlegette meg a 109/26. század tagjai közül.

Igazságszolgáltatás — Miltényi módra

Amikor a vonat a Szeim-folyóhoz ért, át kellett szállnunk. A folyónál a szokott kép fogadott. Bábeli nyelvzavar, ordítozás, a kiéhezett, agyonhajszolt orosz foglyok kergetése. Mellettük a szenvedésben és nélkülözésben sorstársaik, a munkaszolgálatosok.
Ahogy közeledtünk a csoporthoz, valami különöset, ijesztőt láttunk.
Bajtársaink rettenetesen megváltozva, összevert arccal, öklömnyi daganatokkal fogadnak bennünket.
Ott áll köztük a mindig vidám Messinger, neki nemcsak az arca, hanem az egész feje kétszer akkorára dagadt, viszont a szeme alig látszik.
Olyan ez az ember, mint egy óriás sárgadinnye, melybe játékoskedvű gyerekek szénnel két kis szemet rajzoltak.
És ott van a mindig elegáns Korda, akinek duzzadt feje

veteksik Messingerével, de lehet, hogy mindkettőn túltesz Gerő, akinek a változatosság kedvéért a száját is palacsintává lapították.

— Mi történt veletek, fiúk? — érdeklődünk.

Messinger szeretne felelni, de szájából csak artikulátlan hang tör elő.

Helyette Módos Laci szólal meg:

— Hagyjátok őket, nem tudnak beszélni. Annyira összeverték és fojtogatták őket, hogy hetekig nem fognak magukhoz térni.

— De mégis, miért?

— Miért? Istenem. Többek közt azért, mert zsidók vagyunk.

A hajánál fogva előráncigált ok egyébként az volt, hogy a személyirányítón, röviden: a Szián állítólag eltűnt egy ezredesnek egy konzervje. Az ezredes betelefonált a századparancsnoknak, aki magához hívatta a Szián dolgozókat és megkérdezte, mit tudnak a konzervről. A fiúk kijelentették, hogy ők nem is látták a konzervet.

Rózsa Mihály hadnagy erre a legudvariasabban csak ennyit mondott:

— Jól van, én most elmegyek, egy óra múlva visszajövök, addig gondolkozhatnak az ügyön.

És felhúzta kesztyűjét. Ebben a Debrecen melletti kis tanítóban nagy színész veszett el. Minden mozdulatát kiszámította és minden pillantását lemérte, minden szava a nyilvánosságnak szólt. Most is pontosan kiszámította a hatást és nyugodtan, vissza sem nézve elment. Még be sem tette maga mögött az ajtót, a keret, élén Gál tizedessel, nekirohant a fiúknak és agyba-főbe verték őket.

— Mi az, hogy verés? Ilyet még nem láttatok! — izgult közbe a kis Hoffmann, a pesti lóversenyek örök szerelmese.

— És mit szólt Rózsa hadnagy, amikor visszajött? — érdeklődtünk.

Gerő a dagadt fejével és palacsintává pofozott szájával elkezdett röhögni. Kísérteties látvány volt, amint ez a deformálódott száj röhögött.

— A hadnagy úr pont egy óra múlva visszajött és mint aki semmit sem vett észre, csak annyit kérdezett: „Na, megvan a konzerv?" Mi megint csak azt feleltük, hogy a konzervről nem tudunk semmit, mire a legszelídebb hangon jegyezte meg: „Kár, majd ismét visszanézek" — és ezzel ismét a keretre hagyott bennünket. A keret pedig pihent erővel újból nekünk esett és addig vert, amíg ájultan össze nem estünk.

— Igen, gyerekek, ez történt. Otthon most nagyon csúnya világ jár felettünk, — fejezték be a fiúk a beszámolót.

Közben Huszár is elbúcsúzott társaitól és intett, hogy szálljunk fel a vonatra. Az összevert fiúk láttára csak annyit szólt:

— Jó zrí lehetett. Kár, hogy nem voltam ott.

Nehéz szívvel ültünk fel a vonatra, amely percről-percre közelebb vitt bennünket Konotophoz, Rózsa hadnagyhoz és tizenhat pribékjéhez. Tudtuk, hogy ki vagyunk szolgáltatva ennek a gyilkos, könyörtelen, bitang bandának.

Megérkeztünk. A körletben siralmas látvány fogadott.

Alig néhány ember maradt otthon. Aki csak tehette, inkább kiment a hidegbe a legnehezebb munkára, minthogy tétlenül várja a rúgások és pofonok újabb özönét.

Most tényleg csak az maradt otthon, aki súlyos beteg volt. Vértesnek, az orvosszigorlóból előléptetett századorvosnak mostanában nem sok dolga akadt a szimulánsokkal. Hogy ki volt súlyos beteg és ki szimuláns, azt különben is nehéz volt eldönteni. Ahhoz komolyabb, hozzáértőbb és főleg lelkiismeretesebb orvosra lett volna szükség, mint a sokszor hebehurgya Vértes.

Az otthon maradt betegek közt volt egy Friedmann nevű asztalossegéd, akit éjjel úgy összevertek ezek a pribékek, hogy vért hányt. Ez a különben is tüdőbeteg szerencsétlen fiú sohasem tudta kiheverni a rettenetes verést és néhány hónap múlva egy tábori kórházban meghalt.

Ő is egyike volt annak a sok tízezernek, akiknek haláláról ez a szűkszavú értesítés érkezett:

„Végelgyengülésben meghalt..."

Valami igazság volt is ebben. Tényleg végelgyengülésben pusztultak el ezek a tízezrek. Végelgyengülésben, mert nem bírták tovább az éhezést, a didergést, a veréseket, a kínzásokat, mert gyengébbek voltak, mint a Rózsa Mihály-féle tömeggyilkosok.

Pedig ez a Rózsa Mihály tanítónak készült, sőt az is volt. Vajjon mire taníthatta a gyermekeket az ilyen fenevad?

Megérkezésünk után néhány órával lehívták a keretszobába Friedrichet.

Húsz perc múlva tántorogva, vérző arccal jött vissza.

Hozzá siettünk.

— Hagyjatok, semmi az egész, katonadolog, — legyintett, aztán remegő kézzel cigarettát erőszakolt a szájába.

Néhány szippantás után, kissé megnyugodva, csak ennyit mondott:

— Azért civilben másképp végződött volna ez a kis eset.

Ezt elhittük neki. Friedrich közel kétméteres bikaerős óriás volt. Nem szeretnék annak a keretlegénynek a bőrében lenni, akit Friedrich itthon megtalál. Nem hiszem, hogy ez esetben

néptörvényszék elé kerül az ügy. Legfeljebb a Rókusba — a keretlegény. Tizennégy napon túl gyógyuló külsérelmi nyomokkal.

Amikor már elszívta a cigarettát, megkérdeztük, mi történt?

— Semmi. Huszár és Kápuszta, az a másik briganti nekem estek, a többiek meg segítettek nekik. Az eredményt úgyis látjátok. Egyébként a hadnagy parancsára este két órára kikötnek.

— Miért?

— Mert Huszár szerint fegyelmezetlenül viselkedtem az úton.

— De az nem igaz!

Friedrich felnevetett:

— Számít most ez? Hát a tegnapi konzerv igaz volt? Fenét. Előráncigált okok ezek, gyerekek, hogy ez a szadista állat kitölthesse a kedvét. Hogy az én Istenem verje meg a hadnagy urat.

Este kikötötték Friedrichet.

Orvosi vizsgálat nélkül, ami szabályellenes volt. Egyébként az orvosi vizsgálat úgysem segített volna rajta. Friedrich ugyanis véletlenül egészséges volt, mint a makk. De lehetett volna szívbajos is, a megfélemlített Vértes úgysem mert volna szót emelni a kikötés ellen.

A kétórás kemény kikötést Friedrich strammul állta végig. Viselkedése még a komisz Gál tizedesnek is imponált és amikor levették a kötélről, cigarettával kínálta meg.

Azt majdnem elfelejtettem mondani, hogy a kikötés előtt a keret ismét véresre verte Friedrichet, akinek nagy bűne volt. Ő jelentette fel az előbbi keretet Seprényi főhadnagynál.

Ezért kapta a verést és a kikötést.

A keret, úgy látszik, már ezzel a paranccsal jött Konotopba. Friedrichet el kellett intézni, mert Miltényi szerint „becsületes magyar embereket buktatott le".

Miltényi úr csak egyről feledkezett meg. Az ilyen magyarok, mint ő és cinkosai juttatták az országot ide, ahová süllyedt. Nekik köszönhetjük ezt a hülye és céltalan, vesztett háborút egy olyan szövetséges mellett, amely az egész történelem során csak bajt és szenvedést hozott ránk.

Ezek a Miltényik sodorták az országot az 1944 március 19-i katasztrófába, az ő hitványságuknak köszönheti a jobb sorsot érdemlő magyar nép, hogy a művelt nyugat az utolsó években mint becstelen csatlósállamot tartotta számon.

És ennek a Miltényinek és gaz, mindenre kapható cinkosainak köszönhette elsősorban a magyar zsidóság, hogy hatvankétezren soha nem tértek vissza Oroszországból...

Egyébként ez este a keret megelégedett Friedrich „kikészítésével" és így csak két-három embert pofoztak meg, akik véletlenül útjukba akadtak, azt is inkább csak szórakozásból.

Vacsora után Gazdag dr., aki nagyon ügyesen az új keret és a századparancsnok kegyeibe is be tudott furakodni, bejött a szobába:

— Fiúk, itt az új levelezőlap. Ezentúl nyomtatott lapot is írhatunk. Címezzétek meg, reggel elküldjük.

Aztán kiosztotta a lapokat. Amikor elolvastuk a szöveget, néhányan hangosan felnevettünk. A lap-szövege nagyon aktuális volt. Különösen azok számára, akik betagadt fejüket borogatták. Így hangzott:

„Ezen a levelezőlapon mást nem szabad közölni!

Egészséges vagyok és jól érzem magam.

Ich bin gesund und es geht mir gut."

A szöveg még vagy négyféle nyelven szerepelt a sárga lapon, hogyha a hozzátartozó esetleg kételkedne a híradás valóságában olasz, szerb, tót és orosz nyelven is elolvashassa.

Csak éppen írnunk nem lehetett semmit. Mert néhány meleg, megnyugtató sor: az már sok lenne a hozzátartozóknak. Annyit nem érdemelnek meg. Elégedjenek meg azzal, hogy kapnak egy nyomtatványt, amin olvashatják:

„Egészséges vagyok és jól érzem magam."

Sőt: „Ich bin gesund und es geht mir gut."

Igen: „es geht mir gut."

Nekik legyen mondva egy életen át. Miltényi úrnak és a többieknek. Ők éljenek ilyen körülmények között és miközben feldagadt fejüket borogatják, ők írják haza: „es geht mir gut."

Tragédia a Donnál

A kerekekkel, melyek a győzelemért forogtak, valami baj történt.

A kerekek, a győzelem kerekei akadozni kezdtek.

Már nem forogtak olyan büszkén, gőgösen.

Olykor kihagytak, akadoztak, megálltak.

1943 január 13-án a kerekek visszafelé kezdtek forogni.

Ekkor törték át az oroszok a Don vonalát, melyet Voronyezsnél és Korotojaknál a magyar hadsereg védelmezett. Itt készültek a németek döntő csapást mérni az orosz haderőre, hogy elvágják a kaukázusi olajtól és az utánpótlástól.

Mindent pontosan előkészítettek. A német és magyar csapatok hosszú hónapokon át befészkelték magukat a Don előtti állásokba, hatalmas tartalékok álltak Kurszkban, elfoglalták Timet, Sztarioszkolt és várták a döntő roham megindulását. Charkov

szilárdan német kézen volt és a német és magyar hírmagyarázók már Moszkva és Leningrád közeli elestéről regéltek.

Minden elő volt készítve.

A csapatok álltak és vártak. Csak közben egy kicsit fáztak. A hőmérő időközben ugyanis 42—45 Celsiust mutatott.

A honvédek közben egy kicsit megfagytak. Kinek a keze, kinek a lába fagyott le. Volt olyan is, akinek keze is, lába is.

Erre nem számított a magyar vezérkar.

Mert ők nem fáztak. Ők perzsaszőnyeges, kandallós kastélyokban laktak.

Fázni és megfagyni csak a Kovács Jánosok, a Nagy Istvánok, a Gölöncsér Péterek és a többi száz és ezer névtelen magyar parasztok szoktak.

Mert ők nem laktak kastélyokban. Nekik nem jutott a kandalló melegéből. A perzsaszőnyegek puhaságából.

Legtöbbjüknek a téli báránybéléses ujjasból sem jutott.

Rossz volt az utánpótlás, kevés a teherautó és a kevésből is sok kellett a vezérkari tisztikonyha ellátására.

És még valami történt.

Budapesten a honvédelmi minisztériumban elhatározták, hogy kiküldik a váltást.

A friss katonaság el is indult, mindent vittek magukkal, csak ép fegyvert nem.

A honvédelmi minisztérium illetékes osztályán úgy gondolták, hogy majd a leváltandó katonaság átadja nekik a fegyvert. Igy olcsóbb a mulatság.

Igen, így olcsóbb lett a mulatság.

Csak éppen 150.000 magyar vére öntözte a Don habjait.

Az orosz hadsereg ugyanis — véletlenül — pont a fegyvercsere napján indította meg offenzíváját.

Igy történt.

A többi már nem érdekes, a többi, a részletek a háború történetírói számára maradnak.

A honvédelmi miniszteri székben Nagybaconi Nagy Vilmos ült, igazi katona és igazi magyar ember. De hiába adta ki rendeleteit, minden belefulladt a közönybe és a sváb származású, vagy a német mételytől átitatott tisztikar szabotálásába.

Mit tehetett ő ezer és ezer akadály ellen? A legénységi zsoldot felemelte, ezt ki kellett fizetni. Szigorú parancsot adott ki az emberséges bánásmód érdekében, intézkedett, hogy a munkaszolgálatosok emberi körülmények között éljenek és dolgozzanak. De a parancsok és rendeletek annyit vesztettek erejükből, amilyen messzire volt a front a fővárostól.

Már pedig ekkor még igen messze volt.

Odakint csak mint „zsidóbérenc hazaárulót" emlegették a honvédelmi minisztert.

Nem az egyszerű honvédek, ó nem! Inkább a tisztikar.

És ki vállalja most a felelősséget? Az ár ellen kétségbeesetten küzdő honvédelmi miniszter, vagy a szabotálók végtelen sora?

Felelősség! Jobbnak látták nem keresni, nem kutatni, inkább egyszerűen leírták a veszteséget. Elvégre a magyar föld fiai pusztultak, az ő kékre fagyott holttestük borította a Don csontkemény partjait, az ő jajkiáltásuk halt el a szikrázó, idegen csillagok alatt az éjszakában, a magyar föld fiai vándoroltak éhezve és lázasan a dermesztő januári napokon és az ártatlanul kiontott vér nem kiáltott az égre.

A vér is megfagyott és rózsaszín jégkéregként borította az útszéli árkok kőkemény partjait.

Magyar vér volt ez és mit érdekelte a germán téboly magyar egyenruhába bújtatott megszállottjait. Az „új Európáért" omlott ki ez a vér, — írták hetekkel később az újságok, amikor nem lehetett tovább titkolni a szörnyű katasztrófát s így sikerült megtalálni a magyarázatot, mentséget, sikerült e hazug lepellel letakarni a vádoló csontujjakat.

A magyarosított nevek és ékes tiszti gallérok mögött megbújó hazaárulók tehát leírták a veszteséget és az irányított, gúzsbakötött sajtóban cikkek jelentek meg, melyek elmondták, hogy a magyar 2. hadsereg, mint az „utóvédek utóvédje" utolsónak szakadt el a Dontól. E furcsa és groteszk dicsőség még arra is jó volt, hogy egyesek szépen csillogó német és magyar kitüntetésekhez jussanak, domború mellük így egyre hasonlóbbá vált a túldíszített karácsonyfához.

A döbbenet csak néhány napig tartott, azután folyt tovább a véres és bűnös cirkusz. Mert a vezérkar, ha sok mindenhez nem is értett, egyet nagynehezen megtanult. És ez az volt, hogy a magyar katona a világ legjobb katonája, nem kérdez semmit, csak megy, ha kell, a meddő tömeghalálba. Csupa Jánosokból állt ez a magyar hadsereg, talán róluk írta Ady Endre ezeket a sorokat:

„Bajban van a messze város,
Gyürkőzni kell a halállal:
Gyürkőzz János, rohanj János!"

A százötvenezer halottról senki sem cikkezett.

Talán azért nem, mert erről Kelly Anna nem tudott volna énekelni, vagy féltek, hogy a pesti kávéházakban megkeseredik a hangos jókedv, megecetesedik a bor, elhalványodik a villany-

fény, ha végtelen sorokban elmasíroznak a halott századok, ezredek, hadosztályok, az egész halott 2. hadsereg...

Lehet, hogy ezért hallgattak erről olyan mélységesen.

Vagy talán csak azért, mert rossz propagandának bizonyult volna.

Nem kutatom, nem is érdekes.

A tényen változtatni nem lehet.

A halott magyarokat feltámasztani úgysem lehet.

Az „elszakadó mozdulat" és ami mögötte van

Mi Konotopon talán egy hét múlva eszméltünk rá, hogy a Donnál történt valami.

Először csak suttogó beszédet hallottunk holmi áttörésről, nagy visszavonulásról, aztán megjelentek maguk a visszavonulók.

Uram Istenem, milyen állapotban!

Fegyver nélkül, pokróc nélkül, minden nélkül.

Rongyosok voltak és tetvesek. Éhesek és kimerültek.

Az utcán egy százados megszólított:

— Fiam, hol ehetnék valamit? Két napja egy falatot sem láttam.

A százados rongyos volt és a szakálla legalább egy hetes.

— Itt a közelben van a hadtest tisztikonyhája, — feleltem.

— A fene a jó dolgukat! — köpött nagyot a rongyos százados, — oda így talán be sem engednek. Mást nem tudsz ajánlani?

— De igen, jöjjön be hozzánk a zsidókonyhára, — mondottam az utolsó szót kissé megnyomva.

— Oda már inkább...

A szakács elé tett egy csajka gulyást, leszelt saját kenyeréből egy nagy karéjt és a rongyos százados az utoló falatig megette az egészet.

Amikor elment, csak ennyit mondott:

— Az Isten fizesse meg nektek. Higyjétek el, nem csak ti lettetek szerencsétlenek ebben az átkozott háborúban. Hogy már egyszer rakásra pusztulna minden sváb, ne csak mindig az én szerencsétlen fajtám.

És jöttek a többiek.

A fagyottlábúak, a csonkoltkezűek, jöttek az éhesek, a rongyosak, a tetvesek.

Megteltek a konotopi kaszárnyák, kórházak, magánházak,

már az utcák is tele voltak szállástkereső, lerongyolódott honvédekkel.

Ezrével hevertek a piszkos, tetves szalmán és a szemük tele volt a múlt napok borzalmaival. Ha kérdeztük őket, mi történt, apatikus keserűséggel feleltek:

— Megnyomott a muszka, a nemjóját neki. Keserves volt nagyon.

— Mégis mi történt?

— Ne kérdezze, örüljön, hogy nem volt ott. De most már megyünk haza, az a fontos.

Ezzel a hazamenetellel vigasztalták magukat, ez tartotta bennük a lelket.

Hogy máskép is lehet, hogy a hazamenetelből nem lesz semmi, arra gondolni sem merték, csak egyre hajtogatták:

— Megyünk haza. Elég volt. Most már úgyis vége lesz a háborúnak.

Szegény együgyű rohanj-Jánosok...

És jöttek a doni munkaszolgálatosok hírmondói.

Mert a többség — az ott maradt. A többség — az nem jött vissza.

Nem az oroszok, nem a tél, hanem tébolyult parancsnokaik ölték meg őket.

Voltak, akiket aknamezőkre hajtottak. Igy pusztult el a monori századok nagy része. Voltak, akiket a Don jeges hullámaiba kergettek és voltak, akiket csak egyszerűen lelőttek.

Különösen a visszavonulók hullottak rakásra. Élelem nélkül, meleg téli ruha nélkül és fegyvertelenül indultak el és nekik ellenségük volt a magyar, a német is.

Egy marosvásárhelyi ügyvéd, dr. Szántó Lipót az öccsével bandukolt a havas országúton.

Két honvéddel találkoztak.

Az egyik felemelte a puskáját és a puskatussal szó nélkül fejbecsapta a fiatalembert.

Aztán tovább ment a két honvéd, mint akik jól végezték dolgukat.

Az ügyvéd élesztgetni próbálta öccsét. A testvére akkor már halott volt.

Levette hátizsákját, fogta a lapátját és elásta egyetlen testvérét.

A sírját nem jelölte meg, halotti imát nem mondott felette.

Csak éppen azóta hófehér hajjal járkál a marosvásárhelyi ügyvéd, aki egyébként harminchét éves. És nem tud többé imádkozni. Ott a doni országúton, az öccse sírjánál kihullott agyából minden gyermekkori imádság.

Igy történt.

Nem tettem hozzá semmit, nem vettem el belőle semmit.

Több mint negyvenezer magyar munkaszolgálatos pusztult el a Donnál és a doni visszavonulásnál.

Konotopon négy munkaszolgálatos holttestét találtuk meg.

Mind a négyet fegyver golyója ölte meg.

Százötvenezer magyar honvéd és negyvenezernél több munkaszolgálatos halála fejezte be a doni epizódot.

Mindnyájukat a közös ellenség, a német militarizmus ölte meg.

Mindnyájuk haláláért az uszítók felelősek.

A Jánosokért is és a gyilkosokká uszított Jánosok által megölt negyvenezer munkaszolgálatos haláláért egyaránt.

Mert a Jánosok, akik meghúzták a ravaszt, csak másodsorban felelősek a gyilkosságokért.

A főbűnösök az uszítók, akik a százötvenezer halott magyar életéért is számot kell, hogy adjanak.

Mert egyszer a Don véres hullámai Budapestre is ki fognak csapni.

És akkor jön a nagy tetemrehívás.

Egyszer, talán nem is sokára, a doni halott honvédek és a negyvenezernyi megölt munkaszolgálatos testvéri kézszorítással felkelnek az orosz földekről és elindulnak Budapest felé. A rohanj-Jánosok akkor már tudni fogják, hogy kár volt a rohanásért, kár a meddő halálért és kár a megölt negyvenezer testvérért.

Amint múltak a napok, mind sűrűbben özönlöttek a menekülők. Az áradat napról-napra nőtt és akik jöttek, egyre rongyosabbak, éhesebbek és tetvesebbek voltak.

A szovjet haderő pedig feltartóztathatatlanul nyomult előre.

Igaz, komoly ellenállásba nem is ütköztek sehol.

A németek már Voronyezsnél sorsára hagyták a magyar hadsereget, mely ebbe bele is pusztult és most mindenütt „tervszerűen folytatta elszakadó mozdulatait".

Mert a németeket nem verték meg. Legalább is Göbbels propagandaminiszter szerint nem. Ő adományozta az újságírásnak ezt az új szakkifejezést: „Elszakadó mozdulatok."

Ezek az „elszakadó mozdulatok" takarták be a folytonos német és magyar visszavonulásokat. A laikus olvasó azt hihette, hogy ezek a tervszerű elszakadó mozdulatok nagy stratégiai sikereket jelentenek.

De akik kinn voltak a fronton, látták, tudták, hogy mi is rejtőzik e kifejezés mögött.

Mert mi láttuk a fagyott visszavonulók ezreit, hallottuk a sebesültek jajkiáltásait, éreztük azt a nagy riadalmat, ami egy ilyen „elszakadó mozdulattal" jár.

Konotopon, a megszálló parancsnokság csodakastélyában is idegeskedni kezdtek a vezérkari urak.

Pedig itt még egyelőre nem volt baj.

A tisztikonyhán remek menűt állítottak össze naponta. Az egyik ebédkártyát emlékül lemásoltam. Ime itt van:

„Erőleves
Rántott borjúláb francia mártással
Burgonya- és rizskörítés
Dióstorta
Fekéte
Bor"

Ez az ételsor 1943 január 22-én volt a konotopi tisztikonyha étrendjén.

Ugyanakkor a visszaözönlő katonák napok óta rendes ételt, sőt kenyeret is alig kaptak.

De azért mégis idegesek lettek a vezérkari urak. Kezdték tárgyalni a továbbutazás lehetőségeit és a szállácsináló részleg már el is indult Konotopról.

Mert tűzkereszt ide, tűzkereszt oda: Konotop kezdett a fronthoz közeledni, illetőleg a front közeledett Konotophoz.

Orosz otthonban

Ezekben a napokban akadt először alkalmam egy orosz család hajlékába bekopogtatni.

A híradólaktanyával szemközt lakott Erdész őrmester mosónője, ide mentem át egy nyaláb piszkos fehérneművel a hónom alatt.

Fogyatékos orosz nyelvtudásommal ráköszöntöttem a népes családra:

— Zdrasztutye!

A mosónő, 40—45 év körüli, fáradt arcú, fejkendős asszony, akit a sok gyermekszülés és az utolsó keserves esztendő idő előtt megöregített, barátságosan visszaköszönt:

— Zdrasztutye, pan!

Aztán átvette a ruhát és szappant, amit hoztam és székkel kínált.

Leülve, először is körülnéztem az egyszerű, de tiszta kis szobában.

Akárcsak egy alföldi falu zsellérlakásában lennék. Kevés bútor, nagy asztal, a sarokban a Mária-kép helyett ódon ikon, alatta apró örökmécses és sok gyerek.

És kevés kenyér.

De azért a kevésből is került elém kéretlenül egy karéjjal, a fazékban főtt krumpliból egy tányérral, megfürdetve némi zsírral és hiába szabódtam, ha nem akartam megsérteni, ennem kellett.

Közben öt gyermekszempár figyelte mozdulataimat és az asszony egyre beszélt, amiből én csak a visszatérő refraint értettem meg:

— Vojna nye dobre.

Igen, a háború nem jó.

Neked, szegény ötgyermekes mosónőnek, akinek a férjét a németek „elzabrálták" és nekem, aki idegen országban gyilkos szadistáknak vagyok kiszolgáltatva, legalább is nem.

És így a zsíros krumplitól teli szájjal magam is rákontráztam:

— Mamka, vojna nye dobre.

Háborúban a bajban lévők kevés szóból is megértik egymást.

És a néhány szó köztünk is ledöntötte a nyelvhatárok sorompóit és megindult a „beszélgetés". Persze kissé döcögve ment, hiszen egyikünk sem értette a másik nyelvét, csak annyit éreztünk, hogy ők is, én is egy nyomasztó hatalom rettenetes súlya alatt vergődünk és megvolt a kölcsönös bizalom.

— Honnan van a krumpli és a zsír? — mutogattam az ételekre. — Bazárból?

— Nyet bazár, bazár dorágó, — magyarázta az asszony. Nagynehezen megértettem, hogy a férje hozta még a „vojna" előtt.

— Nem zabrálták el a németek?

Ravasz mosollyal ingatta a fejét. Megértettem, hogy elrejtették valahová, mert élni kell neki és az öt gyereknek. De megkérdeztem, hogy honnan hozta a férje a háború előtt?

— Kolhoz, — magyarázta, — kolhoz robot.

Tehát a férje kolhozban dolgozott. Onnan került a krumpli, a zsír, a liszt. És mi került még a kolhozból, — szerettem volna megtudni.

Nagynehezen megértette és kis darabka füstölt szalonnavéget hozott elő. Mutatta. Aztán cukrot. Széles mozdulat:

— Minden kolhoz. Kolhoz jó!

Az asztalfiókból családi fénykép kerül elő. A most sovány, sápadt gyerekek kövéren mosolyogtak a képen, az asszony évekkel fiatalabbnak tűnt és közöttük elégedetten trónolt a családfő, mint akinek rendben van a szénája.

Minden oka meg is volt rá. Volt szalonna, tojás, liszt, cukor, bizonyára hús is akadt, a gyerekek kövérek voltak, az asszony erős.

Azután még egyéb fényképek is előkerültek. Fiatal pár megilletődött mosollyal az arcán, a gyerekek, amikor még egészen

aprók voltak, a férfi ünnepélyesen, polgári ruháján valami kitüntetéssel.

— Sok robot, — magyarázta az asszony, azért kapta a kitüntetést.

Nézegettem a képeket, de az idő lejárt, mennem kellett. Amikor elbúcsúztam, úgy éreztem, hogy jóbaráttól köszönök el:

— Dászvidánya!

És most már az öt gyerek kórusa is felelt:

— Dászvidánya, pan!

Megelevenedik a pokol

A századnál is érezhető volt a nagy idegesség. Főleg a századparancsnok és a keretlegények sorában.

Mi nem idegeskedtünk. Mi nem féltünk az orosz offenzívától.

Mi már régen tudtuk, hogy nekünk ki az ellenségünk, kitől kell félnünk.

Nem hiába volt tanító Rózsa hadnagy, erre nagyszerűen megtanított bennünket.

Igaz, tizenhat tanító segített neki ebben. Tizenhat „oktató" verte belénk a tudományt.

És itt a „verte belénk" kifejezés szószerint értendő.

Ez a tizenhat „oktató úr", nem hiába Miltényi ezredes személyesen válogatta ki őket, valóban haramiának bizonyult. Rózsa hadnagy egykori nevelőde, Rózsa Sándor sem dicsekedhetett jobban összeválogatott zsiványokkal.

Amit ezek velünk műveltek, rosszabb volt, mintha naponta 2—3 embert megöltek volna közülünk.

Hol este, hol éjjel toppantak be szobáinkba és kezdődött a hadd-el-hadd.

— Bakancsvizit, — harsogta az alacsonytermetű, mutálóhangú Gál tizedes és pribékjeivel végignézték a hólétől cuppogó bakancsokat.

— Miért nem fényesítetted ki?

— Este hat óráig dolgoztunk és még mindig vizes — dadogta ijedten a kiválasztott.

Huszár, Kapusza, vagy a behemót Szabó tizedes már zuhogtatták is a pofonokat és hajították nagy ívben ki az udvarra a bakancsokat.

És a 40—42 fokos hidegben egy szál ingben, alsónadrágban, mezítelen lábbal lezavarták a szerencsétlent az udvarra a bakancsért.

De a műsoruk nemcsak ebből az egy számból állott.

A Rózsa hadnagy vezetése alatt álló trupp változatos műsorral dolgozott.

Volt este, amikor borotválási vizitet tartottak.

Bejöttek a szobába, elől Gál, a zsebbenturkáló tizedes, aki megkövetelte, hogy a csak tisztnek járó „vigyázz"-t kiáltsák beléptekor és utána a díszes vezérkar, a „halálbrigád", ahogy mi akasztófahumorral elneveztük, az embereket sorba állították és megkezdődött az arcvizit.

— Ni, ez megint nincs megborotválva! — harsant Gál tizedes hangja és a pofonok máris csattogva zúdultak az áldozatra.

De annak sem volt kegyelem, aki frissen volt borotválva.

— Ni, a zsidó úgy kinyalta magát, mintha a korzón lenne, — röhögött Szabó tizedes és csak úgy tréfából két olyan pofont kent le neki, hogy orrán-száján megindult a vére.

És ez így ment napról-napra, éjszakáról-éjszakára.

Olyan már véletlenül sem akadt, aki pofonok nélkül megúszta volna ezeket a napokat.

Gazdag Gyula dr. természetesen nem kapott pofonokat. Ő továbbra is megmaradt századvezetőnek. Igaz, hűségesen kiszolgálta a keretet. Talán túlságos hűséggel. Egyelőre azonban jól élt. Nem dolgozott és neki nem fájtak azok a pofonok, amiket mások kaptak.

Igy éltünk és már mindenre el voltunk készülve.

Akik kinn dolgoztak, minden alkalmat megragadtak, hogy minél kevesebbet kelljen a körletben tartózkodniok. Inkább túlóráztak a munkahelyen és kinn is aludtak. Lemondtak a vacsoráról, csakhogy ne kelljen hazajönniök. „Haza", ahol veréssel várták őket.

Rózsa Mihály hadnagy mindezt nyugodtan végignézte. Ő senkit meg nem ütött, mindenkivel egyforma hűvös udvariassággal bánt, csak mint a nagy rendezők, a kulisszák mögül dirigálta együttesét.

Mert az mindenki előtt világos volt, hogy a verések, a pofonok, a rúgások értelmi szerzője Rózsa Mihály hadnagy.

A sok verés és kínzás közt vergődve éltünk, amikor egy este ránk köszöntött a borzalom. Soha nem is álmodtuk volna, hogy ilyesmi is létezik.

Este hét óra felé járt az idő, amikor az egyik keret berohant a szobába:

— Riadó!

Egymásra néztünk, nem tudtuk mire vélni, hogy miért rendeltek el riadót.

De a keretlegény már rendelkezett:

— Nem hallottátok? Riadó van! Öt perc alatt mindenki útrakészen legyen!

A szobaparancsnok tért magához elsőnek.

— A szerelvényeket összecsomagolni! Egy-kettő!

Gyors, kapkodó mozdulatokkal mindenki csomagolni kezdett, közben megindultak a találgatások.

— Az oroszok Konotopnál vannak.

Volt, aki jólértesültségére hivatkozva már arról beszélt, hogy az oroszok benyomultak Konotopba.

A józanabbak azonban megjegyezték:

— Marhák, akkor hallanánk az ágyúdörgést.

Ezt mindnyájan beláttuk, így csomagolás közben újabb találgatások indultak meg:

— Kimegyünk a frontra.

— Új szállást csinálunk a keleti megszálló parancsnokságnak.

Gulyás, akit bizonyos célzatossággal az „okos szabónak" neveztünk, megszólalt:

— Talán hazamegyünk.

Természetesen gyorsan lehurrogták. Nem azért hoztak ki bennünket, hogy alig három hónap múlva hazavigyenek. Ilyesmi tényleg csak ilyen „okos szabó"-nak juthat az eszébe.

Közben régen letelt az öt perc. Még a leglassúbb is rég elkészült és teljes felszereléssel vártuk az indulási parancsot, mely azonban még mindig váratott magára.

Egyikünk kinyitotta az ajtót és ki akart menni.

A szoba előtt szuronyos őr állott.

— Vissza! — parancsolta kemény hangon.

Nem értettük az egészet, de már kezdett nem tetszeni a helyzet.

Valaki, már nem tudom, hogy ki volt, bedobott egy szót az általános zűrzavarba:

— Hipis!

Ez magyarul azt jelenti: motozás.

A bedobott szónak irtózatos hatása volt. Mint az őrültek szedtük le magunkról a hátizsákokat, gyorsan kiszedtük belőle a cigarettát, dohányt, élelmet és főleg a pénzt. Igyekeztünk mindent elrejteni. Ép a legnagyobb munkában voltunk, amikor a folyosóról beszólt az őr:

— No, mi lesz, még mindig nem készültek el? Egy perc alatt mindenki sorakozzon, mert különben!...

Nem folytatta. Úgyis tudtuk, hogy a különben szó után mi következik.

Gyorsan újból felvettük a szerelvényeket és elindultunk bizonytalan sorsunk felé.

Leérve az udvarra, a kapu felé akartunk menni, de az egyik keret az udvar hátsó részére mutatott:

— Nem oda Buda, a keretszobába az egész.

Most már tudtuk, hogy „hipis" következik.

Pedig Ukrajnában nem sok jóval biztatott az ilyen motozás. Ez mindig verést és kifosztást jelentett.

Most is így volt.

Most azonban az egész olyan embertelenül, kegyetlenül folyt le, hogyha hangosfilmre vették volna fel, minden néző rendezői túlzásról beszélt vona.

Az egész századot beterelték a keretszobák előtti terembe, ahol ez a kétszáz ember egymás hegyén-hátán szorongott. A nehéz hátizsákok a kényelmetlen állásban még jobban nyomták a vállunkat és mindehhez hozzájárult a koromsötétség.

Nem láttunk senkit és semmit. Még a közvetlen szomszédunkat sem.

Közben a terem egyik sarkából pofonok, ütések csattanása és az ezeket követő jajkiáltások hangzottak.

— Ne bántson, az Isten szerelméért, hagyjon már!

— Jaj a szemem!

— Megölnek, segítség!

Az utolsó szavakat Rubinyi dr. sikoltotta, az ő hangját megismertem.

Aztán megszólalt Gál tizedes fura hangja is:

— Ha nem mondjátok meg, ki tépte össze a négy húszpengőst, megdögöltök mindnyájan!

A felelet néma csönd volt.

Senki sem tudta miről van szó. De ha tudtuk volna, akkor sem feleltünk volna.

Gál tizedes most már ordított:

— Úgy? Hallgattok, piszok bagázs!? Csípőre! Térdhajlítás! Egy-kettő, egy-kettő...!

És elkezdődött a világ legkegyetlenebb csuklóztatása. Olyan, amihez foghatót soha nem tapasztaltunk.

Harminc-negyvenkilós csomagokkal jó negyedóráig tartott ez a rettenetes csuklóztatás, amit a változatosság kedvéért egy-egy feküdj-jel fűszerezett a tizedes.

Már csurgott rólunk a verejték. Mindnyájan olyanok voltunk, mint a halottak.

Irgalom azonban nem volt.

Aki egy pillanatra megállt, a következő szempillantás alatt már érezhette arcán a kegyetlen ostorcsapásokat.

A keret ugyanis közben már ostorral vert bennünket.

Szakadt a hús, ropogott a csont, fröccsent a vér...

De nekik mindez nem volt elég.

— Hajrá, üsd, nem apád!

— Csak a fejét, hogy meg ne sántuljon!

Ilyen és ehhez hasonló felkiáltásokkal biztatták egymást a keretlegények.

Egyszerre megjelent a hadnagy.

— Emberek, — mondotta, mint akinek semmiről halvány sejtelme sincs, — akinél magyar pénz van, az jelentkezzék. Aki önként jelentkezik, az enyhe büntetést fog kapni.

A felszólításra egy váciutcai szabó, Held Imre jelentkezett:

— Hadnagy úr, nekem van négyszáz pengőm.

— Jól van, jöjjön be. Ez szép, hogy bevallotta.

Held Imre az enyhe büntetés reményében megkönnyebbült szívvel szedte elő a kabát bélésébe varrott négy darab százpengőst.

Az enyhe büntetés egyelőre abból állt, hogy Heldet századparancsnoki kihallgatás helyett Gál tizedes és Józsa szakaszvezető egy kis „barátságos eszmecserére" áthívták a keretszobába.

A barátságos eszmecserének az lett a következménye, hogy Held három napig nem volt kivonuló állapotban.

A keret az „enyhe büntetést" úgy értelmezte, hogy a szabót félholtra verték.

Bennünket pedig, hogy ne unatkozzunk, csípőre tett kézzel guggoló állásba parancsoltak. A hátizsák, pokróc, télikabát természetesen rajtunk.

— Megmondjátok, hogy ki tépte el a négy húszpengőst, — üvöltött a tizedes.

Néhányan válaszoltak:

— Nem is tudjuk, miről van szó.

A tizedes felhördült:

— Nem tudjátok, miről van szó? No, megálljatok! Berky, Huszár, Kapuszta, rajta, utánam!

És ezzel a tizedes a három másik pribékkel ránk ugrott. A szó szoros értelmében a fejünkön, a vállunkon nyargaltak végig, közben valami ostorral, ahol érték bennünket, ütötték-verték.

Irtózatos volt. Több ennél. Maga a megelevenedett pokol. A középkori spanyol inkvizíció híres vallatói most nagyon szégyelhették magukat. Rózsa hadnagy pribékjei rajtuk is túltettek.

És ez így ment hosszú, végtelen perceken át.

Már azt hittem, végem van, nem bírom tovább. A tüdőm sípolni kezdett, a szívem úgy zakatolt, mint egy ócska pesti kék-taxi motorja, amikor a vaksötétben a nevemet kiáltotta valaki:

— Zsadányi, a hadnagy úrhoz!

Feltápászkodtam. Remegő lábaim nehezen engedelmeskedtek, de igyekeztem átfurakodni a guggoló, kínlódó testek között.

Az agyamban kánkánt táncoltak a gondolatok. Egyet biztosan tudtam, hogy bajba kerültem. Kitudódott a bon-ügy. Valaki elárult. És féltem, most utólag is megvallom, irtózatosan féltem. Az elkövetkező percektől, a kínzásoktól. Mert nem vagyok hős. Utálom a fizikai fájdalmat. Lehet, hogy gyáva vagyok. Nem tudom. Nem születhet mindenki hősnek. A világ nagyon unalmas lenne, ha csupa hősből állana. A legtöbb ember gyáva, akárcsak én.

A hadnagy szobája előtt valaki, az egyik keret meglökött:

– Na, beljebb!

Bebuktam az ajtón. A sötétség után a villanyfényben úszó szoba egy pillanatra elkápráztatta a szemem. Alig láttam valamit. Minden összefolyt előttem. Végre erőt vettem magamon és igyekeztem a szobában lévő alakokat szemügyre venni.

Az íróasztalnál Rózsa hadnagy ült, mellette, mint a kétségbeesés megtestesült szobra, Rubinyi dr. csámpáskodott, az asztal előtt Józsa szakaszvezető állt kezében revolverrel.

Rubinyi dr. rám meresztette a szemét, két kezét széttárta és hallgatásából megértettem, hogy azt akarja mondani:

– Én nem tehetek róla...

Most már mindent tudtam. Ez a szerencsétlen tanár árult el. Szegényen annyira látszott az állati félelem, hogy nem is tudtam haragudni rá.

Sőt, most az utolsó pillanatban elszállt az én félelmem is. Nyugodtan mindenre elkészülve és semmivel sem törődve vártam sorsomat.

Rózsa hadnagy már meg is szólalt:

– Maga ellen panasz van. Rubinyi dr. azt állítja, hogy maga bonra szerzett neki pénzt. Igaz ez?

Egy pillanatig sem haboztam. A tanár vallomásával szemben őrültség lett volna tagadni.

– Igaz, beismerem, – feleltem.

A hadnagy rám nézett.

– Ezt szeretem. Mindenesetre enyhítő körülménynek fogom betudni töredelmes vallomását.

Nyeltem egyet. Ismertem a hadnagy szisztémáját, bár utólag megvallom, hogy velem szemben korrektül járt el.

– Kitől vette fel a pénzt? – hangzott a következő kérdés.

Megdermedtem. Most mitévő legyek? Hirtelen elhatároztam magam, lesz, ami lesz, nem árulom el Erdész őrmestert, akitől csak jót kaptam.

– Hadnagy úr, alázatosan kérem, – feleltem, – engedje meg, hogy erre a kérdésre megtagadjam a választ.

Rózsa Mihály hadnagy felcsattant:

– Megbolondult? Azt ajánlom, beszéljen, mert baj lesz.

– Kérem, én a pénzt egy becsületes keresztény honvédtől kaptam, aki ezzel jót akart tenni. Ha már én beleestem a bajba, miért rántsak be egy másikat is, – válaszoltam.

A hadnagy meglepődött, de arcán látszott, hogy válaszom tetszett neki.

– Jól van, elvégre ez már nem az én dolgom, majd holnap az I. B.-nél úgyis kiszedik magából, – felelte, aztán a szakaszvezetőhöz fordult:

– Elvihetik és nem kell bántani.

Igy ezen az éjszakán én azon kevesek közé tartoztam, aki további verés nélkül úszta meg az ügyet.

Nem volt azonban ilyen szerencséje Kellner József bajtársamnak, egy kis óbudai fűszeresnek. Őt is Rubinyi dr. árulta be. De őt előbb a keretszobába vezették.

A keretszobában rettenetesen összeverték. Amikor már vérében fetrengett, bevallotta, hogy Gellért szakaszvezetőtől kapott hatezer márkát, amit néhány bajtársa között széjjelosztott.

Gellért szakaszvezető volt a Szeim-folyónál az Élő rakodóparancsnoka. Durva, erőszakos, kíméletlen fráter. Egyszer én is kaptam tőle egy hatalmas pofont. Nem sajnáltam, hogy most ő is bajba került.

Másnap letartóztatták. Rövid vallatás után már nem volt olyan nagy legény. Amikor lefokozták és találkoztam vele, majdnem előre szalutált.

Másnap szívszorongva ballagtunk az I. B. felé Kellner Józseffel, akinek arcán még élénken látszottak a tegnapi harmadfokú vallatás nyomai. A legrosszabbra is el voltunk készülve.

Ez egyszer kellemesen csalódtunk.

Az I. B.-nél kivételesen nem bántottak. Sőt a kihallgatás alatt egy karpaszományos tizedes két csomag cigarettát adott el.

Ennél nagyobb szenzáció nem akadt mostanában. Két musz, aki verés nélkül úszta meg az I. B. kihallgatását.

– Nagyon rosszul mehet már a németeknek, ha titeket nem vertek meg az I. B.-nél, – fogadott a mindenből tréfát csináló Gerő Imre.

Gerőnek ezúttal igaza volt.

A németeknek kezdett rosszul menni.

A kerekek, a büszke porosz kerekek visszafelé forogtak.

Néhány rövid nap és Konotop felett is megjelentek a Raták és a Stormovikok.

Átestünk a tűzkeresztségen.

Borzalmas bombazáport kaptunk.

A bombázásnak azonban volt egy jó oldala is. A nagyszájú keret csöndes lett. A bombázás napján még a mindennapos pofo-

zásról is megfeledkeztek. Igaz, ez sem előtte, sem utána többé nem fordult elő. Ahhoz, hogy erről elfelejtkezzenek, orosz repülőknek kellett jönniök.

Konotopot hajnalban futva hagytuk el.

A bősz vitéz, Rózsa Mihály hadnagy annyira félt, úgy sietett, hogy még az ennivalót sem engedte magunkkal vinni.

Ő és a keretlegények azonban vittek magukkal ennivalót.

Igy éhesen, egy falat élelem nélkül hagytuk el Konotopot.

Felperzselt földön

Konotopból nyitott tehervonaton utaztunk el. Nyitott tehervonaton nyáron Magyarországon döcögni kellemes utazás lehet, de Ukrajnában február elején, amikor a csípős téli szél csontig hatol, nem a legidillikusabb élmények közé tartozik. Az út szerencsére csak estig tartott.

Sosztkára értünk. A kis város teljes sötétségben fogadott bennünket. Leszállás után percekig topogtunk, amíg a hidegtől elhaló tagjainkba visszatért a vérkeringés.

A sötétben elindultunk szállást keresni. Rózsa hadnagy úr ezúttal először produkálta magát mint szálláscsináló. Lakatlan, üres házba tereltek be valamennyiünket. A háznak egyetlen ép ablaka sem volt. Viszont ajtaja sem. Ezzel szemben huzat volt. És sötétség. Mert villany szintén nem volt. Gyertyát gyújtani pedig halálbüntetés terhe mellett tilos volt.

Igy sötétségben helyezkedtünk el a szennyes szobák foghíjas, girbe-gurba kövezetén, úgy-ahogy. A hőmérő, ha lett volna, 30 fokot mutatott volna. Azzal azonban, hogy hőmérőnk nem volt, semmivel sem fáztunk kevésbbé.

De, mint minden éjszaka, ez is elmúlott. Nagynehezen feltápászkodtunk és víz után néztünk. Természetesen víz sem volt. Sőt reggeli sem. Az Konotopon maradt. Természetesen csak nekünk nem volt. Rózsa hadnagy úr azért nem maradt éhesen. Igy hát nyugodtan indulást parancsolt.

Es elindultunk a nagy sétára az ukrán hómezőkön, a sokezer kilométeres, céltalan úton...

Mentünk mint a fegyencek, csak ép a darée hiányzott rólunk, de fegyőreink elől, oldalt, mindenütt velünk voltak.

Igen, a fegyőrök ott haladtak mellettünk és gondoskodtak arról, hogy ne unatkozzunk. Hol az egyik, hol a másik, de valamelyikük mindig ütött, vert bennünket. Nem ökölllel. Bottal. Esetleg puskatussal. Es mindezt a hadnagy szemeláttára, aki ilyenkor vaknak és süketnek tettette magát.

Rózsa hadnagy úr, ha akarta, sok mindent nem látott meg.
Igy például azt sem, hogy a Konotopról szánkón magunkkal ho-
zott Klein Istvánt, aki agyhártyagyulladásban, 41° lázban, eszmé-
letlenül feküdt, Huszár és Kapuszta oktató urak bottal verték.
— Csak a fejét, hogy meg ne sántuljon, — biztatták egymást
és kíméletlenül verték az ájultan fekvő beteget.
A két haramia nem tehet arról, hogy Klein István nem halt
meg az úton. Ők igazán megtették a magukét.
Napokig a hóval borított országutat róttuk. A csomagok
egyre kisebbek lettek. Holmink egy részét elhajítottuk, egy ré-
szét a falvakban elcseréltük némi élelemért, mert különben fel-
fordultuk volna az éhségtől. A nehéz hátizsákokat egyébként
sem birtuk volna a sokszáz kilométeres úton.
A kis ukrán falvak, melyekben egy-egy éjszakára meghál-
tunk, egyek voltak kifosztottságukban, a nyomorban. A németek
itt is hírükhöz méltó, alapos munkát végeztek. Elvitték a tehén
alól a borjút, a gazda feje alól az utolsó párnát. De elvitték az
asszonyokat, lányokat, a munkabíró férfiakat is. Egyáltalán min-
dent elvittek, ami elvihető volt. Talán, ha elég vagonjuk lett volna,
még az áldott fekete ukrán földet is elrabolták volna.
A falvakban mindenütt ablaktalan, üres, kifosztott iskolák-
ban szálltunk meg, azaz, ha fedetlen pajta akadt, akkor ott. Ren-
des szállásra még véletlenül sem vezetett volna bennünket Rózsa
hadnagy úr. Ugy látszik, félt attól, hogy akkor nem fogunk
eleget fagyoskodni...
Igy jártunk, botladoztunk a kietlen, havas, véget nem érő
ukrán országutakon és aludtunk az ablaktalan falusi iskolákban,
ahol még nemrég okosszemű ukrán gyermekek tanulták az ábécét.
Ezek a kifosztott, nyomorúságos kis falvak még egyben ha-
sonlítottak egymáshoz. Akármilyen nyomorban, nincstelenség-
ben éltek, számunkra mindig akadt egy-egy falat kenyerük, kis
főtt krumplijuk, néhány kanál meleg levesük.
Mert ha el is raboltak tőlük mindent a németek, egyet nem
vehettek el: melegen érző, kitárulva adakozó, nyílt szívüket. Ez,
úgy látszik, nem kellett a németeknek. Ők szív nélkül csinálták
a háborút. Olyan is volt az ő háborújuk. Háború asszonyok,
lányok, gyermekek, védtelen aggok ellen...
Ahogy mentünk rogyadozó lábakkal, éhesen és fázva az ukrán
hómezőkön, a saját nyomorúságunk mellett is sok mindent meg-
láttunk. Láttuk a lángszórókkal felperzselt ukrán falvakat, ahol
a leégett házak közt egy-egy kémény, mint égbe kiáltó mementó hir-
dette: itt egykor boldog család élt, asszony gyereket szült, férfi
földet művelt, családot alapított, amíg nem jött a germán gyil-
kos és mindent el nem pusztított...

És ezek a romfalvak és romvárosok egymást követték a végtelenbe vesző ukrán utak mentén.

Egy ilyen romfaluban félig eszelős, korán megöregedett asszony keresgélt, kapirgált az üszkös romok között. Egyikünk, aki jól beszélt ruszinul, megszólította:

— Anyuska, mit keresgélsz itt?

Az asszony ráemelte ködborította szemét és mint szűkölő nőstény azt felelte:

— A kicsi lányomat!... Olyan szép volt!... Még csak kétéves!... De már annyit beszélt...

— De anyuska, itt már nincs senki.

— Az nem lehet! Itt kell lenni! A kezemből tépte ki egy német katona. Nézd, nekem is a fejemre vágott, — mutatott halántékára, melyen hosszú forradás éktelenkedett, — és mire magamhoz tértem, már sehol sem találtam. Hát csak nem vitte el, vagy ölte meg az én kis ártatlan Marjusámat az a német katona?

Azóta álmatlan éjszakákon sokszor felkísért bennem ez a romfalu és a gyerekét kereső anya.

De azóta még egyet biztosan tudtam és éreztem.

Ha van Isten az égben és igazság a földön, akkor Németország nem kerülhet ki győztesen a háborúból, melyet ilyen állati barbársággal folytatott anyák és ártatlan gyermekek ellen.

És akkor annak is tudatára ébredtem, hogy ha a bosszú, a leszámolás rettenetes is lesz, az orosz nép, az orosz katona soha nem fog ilyen értelmetlen, állati kegyetlenkedést elkövetni, mint amilyet a német fasiszta gyilkosok Ukrajnában és Oroszországban véghezvittek. Ilyenre csak a „művelt“ német civilizáció képes.

Az első halott

Kosilovkán, egy nagyobb ukrán faluban, melyet a háború könyörtelen szele némileg megkímélt, hosszabb időt töltöttünk.

Kosilovka két okból volt nevezetes állomás számunkra. Itt találkoztunk először a hírhedt 101-es utászokkal és itt temettük el a század első halottját, Lefkovics Lászlót.

Szerencsétlen bajtársunk a polgári életben kifutó volt. Erősen rövidlátó, rosszul öltözött, már rongyokban bevonult beteges fiú volt. A munkát és különösen a hideget nehezen bírta.

Ez a szerencsétlen Lefkovics már rég szálka volt a keret szemében. Külső megjelenése is olyan volt, amelybe könnyen bele lehetett kötni. És a keret egyetlen alkalmat sem mulasztott el.

Kosilovka felé menet szegény Lefkovics megkapta az ukrán betegséget. Minduntalan elfogta a hasmenés és szegény a nadrágjába csinált. Ez az önfeledtség nem a legjobb nevelésre vall, de az ukrán betegségnél a legjobb körökben is előfordul.

Gál tizedes azonban más véleményen volt.

— Na megállj, disznó, csak érkezzünk meg, megtanítlak tisztességre, — fenyegetődzött.

Amikor beérkeztünk Kosilovkára, Gazdag Gyula segítségével kiráncigálta vackáról a félholtan fekvő Lefkovics Lászlót.

A szegény, magával tehetetlen beteget a tizedes nagyon megverte. Egyesek szerint Gazdag is segített neki, de ezt nem merem határozottan állítani. Tény az, hogy Kosilovkában Gazdag is tevékeny szerepet kezdett játszani a verésekben.

És még egy szomorú tény: reggel nyolc órakor verte meg Gál tizedes Lefkovics Lászlót és délelőtt tíz órakor már halott volt. Hogy a verés miatt halt-e meg, vagy anélkül is elpusztult volna, nem tudom. Talán soha nem derül ki. Egy azonban biztos: a verés nem használ a betegnek.

Egy óra múlva már el is hantoltuk Lefkovics Lászlót, aki ott alussza örök álmát Kosilovkán, a csendes, békés, ukrán faluban...

Az előbbi fejezetekben már több ízben szólottam a századparancsnok hallgatólagos jóváhagyásával kifejlődött ú. n. „zsidó keret“-ről. Ez a néhány ember, élén Gazdag Gyulával, Kosilovkán valósággal kisegítő büntető-keretté képezte ki magát. Az ütlegelésben különösen Gazdag járt elől jó példával, de sokszor segített a keretnek Hámor Tibor, Bondi István és Goldstein Frigyes is.

Gazdag és Hámor esetében sem találok enyhítő körülményeket, noha ők valóban felsőbb kényszer hatása alatt ütöttek, míg a többiek csupán azért, hogy maguknak előnyöket szerezzenek. Gazdag és Hámor, a két gerinctelen, gyáva „bajtárs“ inkább vállalkozott a többiek ütlegelésére, minthogy megosszák velünk szomorú sorsunkat.

Kosilovkán egyébként egy üzlethelyiségben laktunk. Az üzlet egykor rőföskereskedőé lehetett és mi a mennyezetig érő polcokon aludtunk. Én a negyedik emeleten kaptam hálószobát, ahová esténként felmászni és onnan hajnalban magam letornászni külön művészet volt.

Az életünk itt még rosszabb volt, mint Konotopon.

A keret brutális és állandó verései — ha lehet — még fokozódtak, mert itt még attól sem kellett félniök, hogy a verések valamelyik jobbérzésű tiszt fülébe jutnak. Rajtunk kívül ugyanis csak a 101-es utászszázad állomásozott a faluban, ezek pedig még komiszabbak voltak, mint a mi keretlegényeink.

Munkánk itt is rettenetes volt, mert tulajdonképpen nem is volt munka, hanem céltalan robot.

Reggel öt órakor indultunk el a falutól 10—12 kilométer messzire eső útra, ahol a jeget csákányoztuk és az utat igyekeztünk a visszavonuló csapatok részére járhatóvá tenni. A baj azonban az ukrán időjárásban volt. Az utat borító jégpáncél, amint a nap kisütött, magától elolvadt és így mi reggel 9 órától délután 5 óráig bokáig érő vízben csákányoztuk — a vizet... És másnap kezdődött minden elölről. Éjjel a víz újból megfagyott és tegnapi munkánknak már nyoma sem látszott.

Ez a céltalan robot, ez a haszontalan munka több, mint egy hónapig tartott és közben a külvilágtól majdnem teljesen el voltunk zárva. Postát még nehezebben kaptunk, mint eddig. Ujsághoz egyáltalán nem jutottunk és a háborúról csak annyit tudtunk, hogy a magyar csapatok szünet nélkül folytatják állandó visszavonulásukat.

És még egyet tudtunk: azt, hogy így nem lehet sokáig élni. Ennél százszor jobb megdögölni valahol az árokparton...

Mert sorsunk napról-napra tűrhetetlenebbé vált.

Ruhánk lerongyolódott testünkről, fantasztikus színű foltokkal teletűzdelt rongyokban jártunk, fehérneműnket, — már ami megmaradt, — lassan megettük. Mert mindig éhesek voltunk. A kosztunk époly siralmas volt, mint az előző keret idején. A csontigható hideg és a hajszolt munka pedig megkövetelte, hogy együnk. Így cseréltek gazdát az alsónadrágok, ingek, hosszú harisnyák, hogy egy-egy darab kenyérré változva, legalább néhány órára csitítsák örökké elégedetlenkedő gyomrunkat.

Ezek az utolsó fehérneműek és a kosilovkai asszonyok mentettek meg bennünket az éhhaláltól.

Amit ezek az egyszerű, csupaszív parasztasszonyok velünk tettek, az több volt, mint jótékonyság. Mert könnyű jótékonyságot gyakorolni a terített asztal mellől, könnyű jónak lenni a dúslakodónak, de nehéz a kifosztottnak, a nincstelennek, a koldusnak.

És mégis ezek a koldus, ezerszer is kifosztott parasztasszonyok úgy adták oda sokszor utolsó falatjukat, mintha hozzájuk tartozók lettünk volna. Résztvevő szóval, sokszor könnyes símogatással ültettek az asztalhoz és egyre nógattak:

— Egyél pán, jószívvel adjuk.

Mi meg ott ültünk közöttük és ahogy ettük a vízben főtt krumplit, a tejeskását, a hallevest, arra gondoltunk, hogy egyszer szép lesz mégis az élet, mert a szívet, a szeretetet még a német lángszórókkal sem sikerült teljesen kiölni erről a földről.

Mert ezek a kosilovkai asszonyok nemcsak ételt adtak nekünk, hanem visszaadták haldokló hitünket az emberiségben, a jóságban, a felebaráti szeretetben.

A mi szemünkben ezek az egyszerű, fáradt, koldusbotra jutott parasztasszonyok anyánkat pótolták és most is csak úgy tudok rájuk visszagondolni, mint szentekre.

Emlékszem, hányszor surrantam be félve egy-egy ilyen kis félreeső parasztházba — mert ez szigorúan tilos volt számunkra — és hogy fogadtak ezek az asszonyok és a néhány otthon maradt öregember:

— Zdrasztutye, pan! — és már tolták is alánk a széket és hozták a levest, vagy ha más nem volt, a karéj sótalan, fekete kenyeret, mely korgó gyomrunknak mégis époly jól esett, mint egykor a finom, tejjel készült kalács.

És emlékszem hadaró, síros beszédükre, mely teli volt panasszal:

— Mindenünket elvitték a németek.

Igen, a németek, a gyűlölt közös ellenség, az örökké visszatérő panaszos refrén: ez kovácsolt bennünket össze, ez a közös sors volt a híd az orosz és ukrán parasztság és a magyar munkaszolgálatosok között. Ez a híd kapcsolt bennünket össze és ez a híd erősebbnek bizonyult a nácik minden propagandájánál.

Egyszer egy ukrán családnál olyan munkaszolgálatossal voltunk együtt, aki eléggé beszélte nyelvüket. Neki mondta a család feje, a hetvenesztendős paraszt:

— Mi nem esünk kétségbe. Elvihetik mindenünket, utolsó tehenünket, fiainkat, lányainkat, mi azért nem csüggedünk, mert tudjuk, hogy Oroszországot nem lehet legyőzni és tudjuk, hogy egyszer mindenért eljön a fizetés napja.

Kíváncsiak voltunk, mire alapítja az öreg e nagy bizakodását és ezért közbeszóltunk:

— 1917-ben is elvesztették a háborút.

Az öreg előbb nagyot sercintett fogai közül, mintha nyomatékot akarna adni annak, amit most fog mondani, aztán megszólalt:

— Látszik, hogy nem vagytok oroszok, különben nem beszélnétek, már bocsássatok meg, ilyen zöldeket. 1917-ben a cár háborúzott, most meg az orosz nép harcol a maga igazáért. Akkor egy rabszolgasorsban élő népet hajszoltak a frontra olyan cár zászlaja alatt, akitől mi csak féltünk, aki szemünkben csak rettegett zsarnok volt. Most Sztálin marsall hívott a háborúba és mi mentünk, mert Sztálin vér a vérünkből, mert Sztálin egyenlő az orosz földdel, az orosz házával...

Ahogy az öreg egyszerű paraszt ezeket a szavakat mondotta, szinte megnőtt szemünk láttára s a kis gerendás szoba szűk falai is kitágultak. S valahogy egyszerre elénk tárult a hatalmas Oroszország, hallottuk a Don habjainak zúgását, láttuk a kaukázusi

zusi hegyek ormait, szemünket szikráztatta a szibériai hómezők fehérsége és mindezen át, mindezen túl felragyogott a kétszázmilliós nemzet vezére: Sztálin!

Toronyi főhadnagy megjelenik a szinen

Kosilovkán az únt és meddő, hiábavaló robotban a kegyetlen verésekben egyhangúan múlottak a napok. Változatosság, különösebb élmény nem nagyon akadt számunkra. Legfeljebb az, hogy a keret egy-egy újabb és nagyobb disznósága még elfásultságunkból is felrázott. Ilyen izgalom hullámzott át a századon akkor is, amikor egy Huszár nevezetű újpesti fiút Gál tizedes és — szégyellem bevallani — két ú. n. „zsidókeret", Bondi István és Benner István annyira megvertek, hogy a szerencsétlen a verés után soha nem szedte magát össze és néhány hét múlva kórházban „végelgyengülésben" meghalt.

Az egyik nap találkoztunk a 101/10. nagykátai századdal. Ők is visszavonulóban voltak. A rongyos, agyonstrapált seregben találkoztam először Ukrajnában Zsolt Bélával, a legeurópaibb tollú magyar publicistával.

— Hogy bírod ezt, Béla? — érdeklődtem tőle, amikor már átestünk a találkozás első örömein.

— Sehogy és mégis, mert szeretnék egyszer hazakerülni. Szeretnék egyszer elszámolni azokkal az urakkal, akik bennünket magyar hadifogságra ítéltek...

Talán még sok mindent mondott volna Zsolt Béla, de büszke, barna paripáján odaugratott közénk egy markánsarcú, feketehajú főhadnagy:

— Nem a pesti kávéházban vagyunk, szerkesztő úr. Jó lesz, ha nem társalog, mert elveszem a kedvét. Maga meg takarodjon vissza a századához, — ripakodott rám.

A délceg főhadnagy dr. Toronyi Károly volt, Ukrajna egyik leghírhedtebb zsidógyilkosa, aki szószerint vette Murai Lipót alezredes parancsát: „Nálam az a jó századparancsnok, aki minél kevesebb zsidót hoz vissza".

Toronyi dr. kiváló minősítést nyerhetett, mert ő három donmenti századából összesen — írd és mondd — egy embert hozott vissza. Az egyetlen ember, aki megmenekült, dr. Gönczi, a budafoki zománcárugyár igazgatója volt, aki később, amikor nekem is szerencsém volt Toronyi dr. szárnyai alá kerülni, sokat mesélt a főhadnagy viselt dolgairól.

Akkor, hogy először láttam a paripán feszítő főhadnagyot, valami gyilkos düh fogott el ellene. Talán kevésbbé gyűlöltem volna őt is, a sánta, szadista Murai Lipót alezredest is, ha akkor a jövőbe látok.

Igen, jó lett volna akkor előre látni azt a verőfényes, szabad márciusi napot 1945-ben, amikor dr. Szabó Ferenc népbírósági ügyész szobájában ültem és a fegyőr sánta, öreg, borotválatlan arcú embert vezetett be. Talán rá sem néztem volna a kopottruhás emberre, ha dr. Szabó ügyész nem figyelmeztet:

— Úgy nézze ezt meg, hogy ez a hírhedt nagykátai hóhér.

— Murai?

— Igen.

Ránéztem az öregre, aki megdöntötte minden tömeggyilkosok rekordját, de szikrázó gyűlölet helyett csak mélységes undort éreztem.

És ugyanaznap még egy „úrral" volt alkalmam találkozni a budapesti népbíróság folyosóján.

Toronyi Károly főhadnagyot vezették velem szemközt a fegyőrök. Most nem ült büszke paripán, szeme sem csillogott oly hideg gúnnyal, szája körül sem ült fölényes gőg, csak a halálfélelem remegett borostás, fakó arcán.

Akkor azonban mindezt nem láttam előre, pedig egy ilyen látomás új erőt kölcsönzött volna nekünk, fásult, fáradt és mindenbe beletörődő raboknak.

De talán jó is volt így. Hiszen ha mindenki előre látott volna a jövőbe, mi lett volna akkor? Mi történik, ha ezek a gyilkosok is a jövőbe látnak...?

Akkor még mi, megmaradt néhányan sem jöttünk volna vissza. Nem engedték volna haza a tanúkat.

Ha néhányezren mégis hazajöttünk, az sem az ő érdemük. A véletlen műve és néhány becsületes századparancsnok érdeme ez. Mert nem mindenki volt olyan, mint Toronyi és a mi századparancsnokunk. Voltak emberséges emberek is, ha kevesen is.

Igy maradtunk meg néhányan, a nagy per megkínzott tanúi. És talán ennek köszönhető, hogy a történelem egyik legszégyenletesebb és legbarbárabb tömeggyilkossága mégsem marad teljesen megtorolatlanul.

A „szimuláns" meghal

Amíg mi Kosilovkán heteken át a legcéltalanabb és leghülyébb munkát végeztük, amit valaha hadvezetőség kiagyalhatott, addig az oroszok ismét léptek egyet. A németek is. Az oroszok előre. A németek hátra.

Igy mi is elszakadhattunk végre Kosilovkától. Uj utak, új százkilométerek, új nyomorúságos falvak és új szenvedések.

Mentünk, mert mennünk kellett, mentünk, mint megátkozott új bolygó az űrben, egyre fáradtabban, egyre fásultabban.

Ez a fásultság, ez a semmivel sem törődés már egész létünkre rányomta bélyegét. Ugy éltünk, mint a halálraítéltek, akiknek már minden mindegy. Talán azok is voltunk, csak nyíltan, hangosan nem mertük még bevallani magunknak.

Lassanként teljesen megfeledkeztünk arról, hogy egykor más életünk volt.

Irodalom, könyv, színház, nő, — de messzire esett tőlünk!

Egyszer menetelés közben valaki Márairól kezdett beszélni, de a harmadik mondatnál letorkolták:

— Márai? Marhaság! Azt mondd meg, mi lesz ebédre.

És ez majdnem mindig így volt. A főproblémánk az evés, a levélírás, a dohányzás volt.

Egyéb talán nem is érdekelt már bennünket. Még a nő sem. Egyik bajtársam meg is jegyezte:

— Barátom, én ha nőt látok, már csak egyre gondolok: mit kapok tőle enni.

Ezt olyan halálos komolysággal mondta, hogy azon sem csodálkoztunk volna, ha itt, Ukrajnában hirtelen feltűnik a pesti filmprimadonna, Karády Katalin és — sex-appeal ide, sex-appeal oda — így szólítaná meg a színésznőt:

— Mondja kérem, egy kis főtt krumplit nem kaphatnék?

És lelki fülünkkel szinte hallottuk Karády búgó hangját:

— Nyima! Nemetzki zabráli...

Igen, így éltünk. A gyomor problémája megölt minden más felmerülhető kérdést.

Már a háború sem izgatott bennünket.

És közben alig vettük észre, hogy lassan, máról-holnapra beköszöntött a tavasz. Szomorú, fekete, örömtelen, munkaszolgálatos tavasz.

Igy értünk Nowgorod-Swerinbe.

Itt is hetekig ugyanazt a munkát végeztük, mint Kosilovkán, azzal a különbséggel, hogy itt utólért bennünket a hadtest s az attól elmaradhatatlan tisztikonyha. Igy néhányan bekerültünk ide dolgozni, köztük magam is.

A tisztikonyhán még mindig a régi bőség uralkodott, amiből nekünk még maradék falat sem jutott.

Egyszer egy Halmi nevű bajtársam éhségében a földről felszedett egy darab kenyeret. A főszakács rettenetesen összeverte és Rózsa hadnagy büntetésből két órára kiköttette. Mindez egy falat kenyérért, mely a földön hevert és amelyet amúgy is ki-

söpörtek volna. Ha kutya ette volna meg, az nem lett volna baj, attól senki sem sajnálná. De munkaszolgálatosnak hulladék sem jár, a munkaszolgálatos dögöljön éhen.

A hadtest ideérkezésével megindult a szokott tatarozási munka is. A vezérkari tisztek részére, mint a multban, most sem volt semmi megfelelő. Gőzerővel dolgoztunk. Falakat bontottunk és falakat húztunk. Festés, üvegezés, fürdőszobacsempézés és a többi és a többi.

— Itt sem maradunk soká, — jegyezte meg Kassovitz, a földkerekség legpesszimistább rajzolója.

— Honnan veszed?

— Na, halljátok, ha a vezérkar berendezkedik, akkor jön a muszka.

Kassovitznak igaza volt.

Még el sem készültünk munkánkkal, az orosz hadvezetőség, mely nem tatarozási munkálatokkal volt elfoglalva, valahol északon ismét lépett egyet.

Másnap már hallottuk is a faluban az ágyúk moraját.

A vezérkar urai erre kiküldtek bennünket a falu végére az útat takarítani.

Mert a vezérkar udvarias emberekből állott: tisztára sepert úttal várták az orosz haderőt.

Mi ott álltunk az úton, az ágyúk tüze tőlünk néhány kilométerre villant fel, cigarettáztunk és féltünk. Ó, nem az orosz ágyúktól, hanem attól, hogy a keret észreveszi a cigarettázást.

Mert az ágyúgolyótól legfeljebb meg lehet halni. Munkaszolgálatosnak ez nem a legrosszabb. De ha a cigarettázást észreveszik, akkor kikötik az embert. Ez pedig nem a legkellemesebb dolgok közé tartozik.

Az utat nem tudtuk végigsöpörni. Délben megjött a parancs: visszavonulunk.

Igy az út seprését abbahagytuk. Nowgorod-Swerint azonban így is elfoglalták az oroszok.

Bár a félig elsöpört országúton talán kissé megpihentek, hogy jól kiröhögjék magukat. Hátha még tudták volna, hogy a seprési parancsot a Keleti Megszálló Parancsnokság maga adta ki. Akkor talán halálra röhögték volna magukat. Mint ahogy mi is napokig mulattunk ezen. Pedig könnyen a bőrünket is ott hagyhattuk volna azon a kis utcaseprésen.

Nowgorod-Swerinből hosszú napok fárasztó és egyhangú vándorlása után érkeztünk meg Sednevbe, egy mély völgyben fekvő, vadregényes faluba. Ilyen szép táj csak a dunántúli hegyek közt akad és mi nagyszerűen tudtunk volna gyönyörködni a sednevi táj szépségében —, más körülmények közt. De így?...

Sednevbe halottal érkeztünk.

A halott Forgách Bandi, a miskolci jazz-zongorista volt. Szegény fiú már eleve halálra volt ítélve. A nehéz, fárasztó munkát nem neki találták fel és a sokszáz kilométer teljesen kiszívta amúgy is kevéske életerejét. Ahogy közeledtünk Sednevbe, úgy fogyott az életereje, az utolsó napon már ketten vonszoltuk, aztán már így sem tudott tovább menni. Letettük az út szélére, hogy az utánunk jövő kocsik valamelyike felvegye.

Az egyik szekér fel is vette, csakhogy előzőleg Huszár és Kapuszta úgy megverte, hogy mire a kocsi beért Sednevbe, már halott volt.

Haláláért, ha eljön a számadás napja, a két gyilkoson kívül Rózsa Mihály hadnagy is felelni fog, mert végignézte és szó nélkül tűrte, hogy keretlegényei brutálisan agyonverték a „szimulánst".

Forgách Bandit nem egyedül temettük el. Még temetésére készülődtünk, sírját ástuk, miközben meghalt Reich László, a tüdőbajos vígszínházi jegyszedő is, aki mindig arról álmodozott, hogy egyszer a karzatról a földszintre kerül.

Reich Laci is elment csendben, mint amilyen csendes, igénytelen volt az egész élete.

Sűrű tavaszi eső hullott az égből, amikor a két halottat temettük. Úristen, de szomorú egy ilyen munkaszolgálatos temetés! Sem pap, sem kántor, sem hozzátartozó, csak fásult, néma, rongyos sereg. Itt nincs jajveszékelés, nincs sírás, nincs búcsúztató... Néhány lapát föld és kész...

Utána jöhet a munka, utána jöhet a vacsora.

Negyven pofon vigyázzban

Sednevben csak ép annyi időt töltöttünk, hogy két halottunkat eltemessük. Utána már jött az újabb indulási parancs. Irány: Kamka.

Újabb százkilométerek, újabb nyomorúságos falvak, rossz szállások, hideg, mert itt a tavasz is hideg. Azottan, csapzottan végre megérkeztünk vándorlásunk újabb állomáshelyére, Kamkára.

Ez egy nagyobb, a vasút mellett fekvő falu volt. Itt ismét összekerültünk a 101-es utászokkal.

Amikor megláttuk őket, elhűlt bennünk a vér: már tudtuk, hogy ismét mi vár ránk. Verés és szenvedés.

Az utászok közül is kivált állati szadizmusával egy delíriumos, iszákos honvéd, Maruly őrvezető. Ahol csak megfordult, mindenütt iszonyatot keltett. Réme volt a munkaszolgálatosoknak. Úgy ütötte-verte őket, hogy az már nem is volt emberi.

Magam egy ízben negyven pofont kaptam tőle. Ezt a negyven pofont vigyázzállásban kellett végigállnom.

A negyven pofon után felrepedt arcomról patakokban folyt a vér. Utána beküldött egy parasztházba, hogy mossam le a vért az arcomról.

A házban jajveszékelve fogadtak a jóságos ukrán asszonyok. Az ablakon keresztül végignézték a szadista őrvezető pofozását. Gyorsan meleg vizet adtak és lemosták arcomat. Aztán erőszakkal ennivalót tettek elém.

Negyven pofon még a legjobb étvágyú embernek is elveszi a kedvét az evéstől, így nekem sem volt nagy étvágyam. De megsérteni nem akartam őket, hát legyűrtem néhány falatot.

Az öreg parasztasszony ott ült velem szemben, az arcáról folytak a könnyek: úgy nézte, amint gyűröm magamba az ételt.

Amikor elbúcsúztam, a család feje, egy galambősz aggastyán, megáldott és homlokon csókolt.

Az öregasszony arcáról változatlanul peregtek le a könnyek és én már nem is éreztem a negyven pofon égő fájdalmát.

Ha éreztem valamit, az szégyenkezés volt az ilyen Marulyféle állatok miatt, akik magyarnak merik vallani magukat és soha el nem múló hála a névtelen orosz parasztok iránt, akik mindenütt és mindenkor szívből fakadó szeretettel és részvéttel fogadták a földjükre tévedt munkaszolgálatosokat.

Kamkán talán még értelmetlenebb és hülyébb munkát végeztettek velünk, mint eddig bárhol. Itt is az utakat kellett rendbehoznunk. Kora reggeltől késő estig kinn álltunk az országutakon és csináltuk a bogárhátú utakat.

Ennek a munkának még talán lett volna valami értelme, ha van hozzá megfelelő szerszámunk. De homokot lapáttal és fadöngölőkkel lerögzíteni: teljesen meddő munkának bizonyult. Amit estig megcsináltunk, azt reggelig a szél elvitte.

Olyan buta és értelmetlen munka volt, hogy néhány hét múlva maga a keret is belátta és aztán napokig, hetekig nem csináltunk egyebet, mint az országút szélén álltunk és vártuk, hogy mikor jön a magyar tisztikocsi, amikoris ész nélkül kezdtük hányni a homokot.

Hosszú heteken át lődörögtünk kinn az országúton, semmit sem csináltunk, de azért délig, még vasárnap is, ki kellett vonulnunk, nehogy egy napot pihenhessünk és tisztálkodhassunk.

Így nem volt csoda, ha rövidesen az egész század megtetvesedett.

Rettenetesen elszaporodtak ezek a mérges, csípő bestiák és most már éjszakai nyugalmunknak is vége szakadt.

Ezer- és ezerszámra nyüzsögtek rajtunk a tetvek és mi szint

tehetetlenek voltunk ellenük. Váltó fehérneműnk alig volt, csomagot csak egyszer küldhettek hazulról, annak is nagy része elveszett, szappant havi tíz dekát kaptunk és időt még vasárnap sem hagytak a tisztálkodásra.

Igy mindenen és mindenkin úrrá lett a tetű.

A tetű ellen semmit, vagy alig valamit tehettünk. Nem segített ezen már a századparancsnok által elrendelt ruhavasaltatás sem, hiszen ezeket a tetves rongydarabokat el kellett volna égetni, bennünket pedig tiszta ruhába és fehérneműbe öltöztetni. De erről szó sem lehetett.

A katonai raktárakban megrothadtak a bálákba rakott ruhák, az OMZsA hiába küldte vagonszámra a ruhákat részünkre, mi semmit sem kaptunk. Miért és kinek a hibájából, nem tudom.

Egy azonban biztos: a magyar hadvezetőség csak tessék-lássék tett valamit arra vonatkozólag, hogy bennünket ruhával és fehérneművel ellássanak. Sőt azt is megakadályozta, hogy hazulról ruhapótlást kapjunk.

Évente két ízben engedélyezték számunkra a csomagküldést, de ez a két csomag is a legtöbbször szőrén-szálán elsikkadt. Igy én is csak egy ízben kaptam meg hazulról a küldött csomagot.

Mindenki tudta, csak látszólag az illetékesek nem, hogy a tetű elterjedése okozza a legfélelmetesebb járvány keletkezését, a kiütéses tífuszt.

Vagy lehet, hogy tudták.

Ép ezért nem engedték, hogy ruhát és tiszta fehérneműt kapjunk.

Talán ezért kaptunk harminc deka szappan helyett tíz dekát.

Mert a tetű is öl.

És a fontos az volt, hogy minél többen pusztuljunk.

Hogy aztán a kiütéses tífusz nem áll meg a munkaszolgálatosnál, az ismét olyan kalkulációs hiba volt, amivel a vezetőség nem számolt...

Sajnos, ez már nem segített a kiütéses tífuszban elhullott tízezreken.

Tífusz

Már Kamkán kezdődött, csak nem tudtunk róla.

Először csak lappangva, elszórtan jelentkezett, mint aki csak látogatóba kopogtat be hozzánk.

Néhányan belázasodtak, étvágytalanoká váltak. Vértes, az orvosszigorló még nem ismerte fel a félelmetes vendéget.

Kamkán két halottat vitt magával.

Egy Lefkovics nevű pesti kifutót, aki öccsével együtt volt itt és aki csak a szentendrei katonaorvos lelkiismeretlensége folytán került ki Ukrajnába. Mert nemcsak orvosi, de laikus szemmel is első pillanatra meg lehetett állapitani: ennél a Lefkovicsnál Ukrajna egyenlő a halálos ítélettel.

A másik halott Weisz Béla, egy budai tanító volt, aki olyan csendben, észrevétlenül halt meg, mint amilyen csendben, szinte észrevétlenül élt közöttünk.

A két halottat eltemettük, Fábián, a széphangú kántor elénekelte a halotti búcsúztatót, de akkor még nem sejtettük, hogy a két halott csak megkezd egy hosszú menetet. Mint pusztító orkán söpört végig a tífusz az ukrajnai munkásszázadokon.

Kamkáról április elején indultunk tovább és első állomásunk a harminckét kilométerre eső Gorodjin volt, kis ukrán városka. Itt végre a századparancsnok stílszerű szállást keresett részünkre.

A városka börtönében szállásoltak el bennünket.

Ez aztán tényleg nekünk való szállás volt. Hiszen fegyencek voltunk, tehát valóban börtönben volt a helyünk.

Jellemző eddigi szállásainkra, hogy a gorodjini börtön volt eddigi legjobb szállásunk. Hogy az ablakon rács volt, az bennünket cseppet sem zavart. Még a cellák vasajtaja sem.

Ukrajnában, magyar hadifogságban voltunk: úgyis mindig rácsok közt éltünk.

Itt a börtönben halt meg irtózatos kínok közt Leichner János, a pesti Meteor-kávéház mellbeteg pincére, aki szmokingnadrágban és súlyos betegen jött ki Ukrajnába, ahol az egészségesek is rakásra haltak.

Szegény pesti pincér, mennyire vágyódott vissza a pesti kávéház füstös fala közé. Nem, neki itt kellett elpusztulnia a gorodjini börtönben, mert a bitang szentendrei főhadnagyorvos halálra ítélte őt is, gyógyíthatatlan betegségével és fényesre kopott szmokingnadrágjával kiküldte ide Ukrajnába, a hideg és tél országába.

Gorodjinból vargabetűt téve, ismét visszakanyarodtunk Sednevbe, ahol már két sírhalom jelezte, hogy egykor itt jártunk.

Sednevben ezúttal hosszabb tartózkodásra rendezkedtünk be és itt tört ki a századnál teljes erővel a ragály. Rövid néhány nap alatt annyira elhatalmasodott a században ez a félelmetes járvány, hogy rövidesen több mint hatvanan feküdtek súlyos betegen, 40—41 fokos lázzal.

Gyógyszer, orvos nem volt.

Vértes, a tapasztalatlan orvosszigorló megtett minden tőle telhetőt, orvosság nélkül azonban nála nagyobb tudású orvosok is tehetetlenek lettek volna.

Végre, amikor a járvány már ijesztő méreteket öltött, Rózsa

hadnagy, attól való félelmében, hogy a tífuszt a keretlegények is megkapják, intézkedett.

A másik munkásszázadtól kölcsönkért egy dr. Schwarcz nevű orvost, aki civilben a diósgyőri vasgyár főorvosa volt. Schwarcz dr. aztán erélyes kézzel igyekezett meggátolni a járvány továbbterjedését. Először is felkereste az átvonuló utászok főhadnagyorvosát, aki saját gyógyszereiből a legfontosabbakat rendelkezésére bocsátotta. Utána rávette a századparancsnokot, hogy a betegeket azonnal különítse el.

Két üres házban rendezték be a szükségkórházat és itt a földön leszórt szalmán feküdtek a súlyos, lázas betegek.

De ez is több volt a semminél.

Mert másutt, amint később megtudtuk, még rosszabb volt a helyzet.

Az intézkedés azonban már nem sokat segített. A legyengült, rosszul táplált, hónapokon át agyonsanyargatott emberek könnyű zsákmányul estek a tífuszos láznak.

Itt Majtényi nyitotta meg a szomorú sort. Róla senki sem tudta, hogy komolyan beteg. Őt mindenki szimulánsnak tartotta. Neki is meg kellett halnia, hogy bebizonyítsa, nem volt szimuláns.

Ugyanúgy járt egy pesti olajkereskedő, Halász is, akit mint „megrögzött szimulánst" a keret, sőt a zsidókeret is addig ütött és vert, amíg Sednevben ő is át nem költözött az elysiumi mezőkre.

Aztán meghalt a pesti aranyifjú, Kendi Pista is, aki hiába sóvárgott a dunaparti Negresco terrasza után. Őt is elintézték a tetűk és a láz, mellyel rossz szíve nem tudott megbirkózni.

És jöttek a többiek és nőttön-nőtt a szomorú halotti sereg.

Meghalt Schwarcz dr. is, a kölcsönkért orvos, aki addig gyógyította a többi beteget, míg őt is magával ragadta a ragály.

Sednevben a templom előtt egész kis temetőnk nőtt ki a fekete ukrán földből.

Szürke, virágtalan sírok, szürke, örömtelen emberek békés nyugvóhelye.

Előre megfontolt szándékkal

A kiütéses tífusz azonban nemcsak a mi századunkban szedte áldozatait, hanem mindenütt, ahol csak munkaszolgálatosok megfordultak.

Úgy terjedt a járvány, hogy amikor az illetékesek feleszméltek, már nem lehetett gátat vetni a pusztításnak. Pedig kis jóakarattal, előrelátással bizonyára meg lehetett volna akadályozni, hogy ilyen nagy mértékben szedje áldozatait.

Nem kellett volna más, mint gondoskodni arról, hogy a munkaszolgálatos is kaphasson hazulról rendszeresen csomagot, váltóruhát, fehérneműt, hogy tíz deka szappan helyett ő is a honvédeknek járó harminc dekában részesüljön és egy kicsit több időt hagyni neki a pihenésre, tisztálkodásra.

De minderről 1943-ban szó sem lehetett. Hiszen ez merőben ellenkezett volna a kitűzött céllal, hogy minél kevesebben kerüljünk haza. Ezt a célt pedig kiválóan szolgálta a kiütéses tífusz, hiszen így ezerszámra szabadulhattak meg tőlünk, anélkül, hogy fegyverhez kellett volna nyúlniok.

Pedig, ha létezik kitervelt, előre megfontolt szándékkal elkövetett tömeggyilkosság, akkor ez az volt! Mert amit a tífuszos betegekkel tettek és főleg az, amit gyógyulásuk érdekében nem tettek, több volt, mint gondatlanság, nemtörődömség; kegyetlen ravaszsággal kiagyalt tömeggyilkosság.

Hogy a tömeggyilkosság végrehajtásáért ki, vagy kik a felelősek, nem tudom. Ennek kutatása nem is az én feladatom, de remélem, lesznek, akik belenyúlnak ebbe a darázsfészekbe. Nem lehet és nem szabad megtörténnie, hogy azok, akiknek e pokoli tömeggyilkosság kitervelésében és végrehajtásában bárminemű szerepük is volt, továbbra is felemelt fejjel, mosolygó arccal élvezzék a szabad életet.

Azt azonban tudom, hogy nemcsak Ukrajnában és Oroszországban, a munkásszázadok parancsnokai között kell keresni a bűnösöket, hanem elsősorban valahol Budán, a hadügyminisztérium tájékán, mert a felbujtók, a tulajdonképpeni főbűnösök onnan kerültek ki. Onnan jöttek a bizalmas utasítások, titkos parancsok, hogy milyen eszközökkel bánjanak el velünk. A Muraik, Domonkosok, Molnár Tiborok, Toronyik, Keresztesek és Miltényik felülről jövő utasítások alapján merték azt tenni, amit éveken át velünk cselekedtek.

A kiütéses tífusz nem véletlenül szedett annyi áldozatot a munkaszolgálatosok sorából. Nem szeretném, ha félreértenének: nem detektívregénybe illő mérgezésekre gondolok. Erre és ehhez hasonló eszközökre velünk szemben nem volt szükségük. Tökéletesen elég volt olyan életkörülmények közé kényszeríteni bennünket, melyek lehetetlenné tették számunkra a rendszeres tisztálkodást. A piszok, a váltás nélküli fehérnemű pedig kitermelte a tetűt, s a tetű meghozta a tífuszt. A többi már ment magától.

A sírok ezerszámra szaporodtak Ukrajnában és Oroszországban, a századparancsnokok írnokai útján ezerszámra küldték haza a sztereotip jelentést: „végelgyengülésben meghalt".

A honvédelmi minisztérium urai pedig boldogan, a jólvégzett munka gyönyörűségével dörzsölték kezüket. Az eredmény még az ő várakozásaikat is túlszárnyalta.

A tífuszjárvány rohamos terjedése azzal fenyegette a magyar hadvezetőséget, hogy ha hamarosan nem tesz ellene valamit, a ragály nem áll meg a munkaszolgálatosoknál, hanem a honvédség alakulataira is átcsap. Ezért elhatározták, hogy a betegeket gyüjtőtáborba szállítják és ott szigorúan elkülönítve kezelik.

Több ilyen gyüjtőtábort állítottak fel. Ezek közt a leghírhedtebb a dorosicsi tábor volt.

A kis fehérorosz falu kolhozait, illetve azok raktárait alakították át szükségkórházakká. A szellős, sokszor tetőnélküli, vagy oldalfalnélküli raktárakban mint odadobott gabonazsákok hevertek 41—42 fokos lázban a betegek százai és ezrei.

Kevés orvos, még kevesebb gyógyszer és a legminimálisabb jóindulat: ez jellemezte a dorosicsi tábort.

Akik ott jártak és valami csoda folytán megmenekültek, borzalmakat meséltek erről a helyről.

Kétezerötszáz beteg feküdt itt állandóan a legléhetetlenebb körülmények között összezsúfolva. Nagy részük ott is pusztult. Sokszázan egyszerűen jobblétre szenderültek a hiányos kezelés, a kevés orvosság és nagyfokú lelkiismeretlenség miatt, ami az ott járt betegek egyöntetű vallomása szerint nemcsak a keretlegénység és a vezetőség részéről nyilvánult meg, hanem néhány elenyésző kivétellel a zsidó orvosok és ápolók részéről is.

Egy hűvös koramájusi éjszakán pedig valaki, vagy valakik felgyujtották a tábort, melynek akkor is több mint kétezer tífuszos „ápoltja" volt.

A tűz a korhadt, száraz fából épített táborban percek alatt elharapódzott és a lángnyelvek felszöktek a sötét éjszakában.

A lázas betegek közül a legtöbb mozdulni is képtelen volt, agóniájában talán nem is tudta, miről van szó, csak ösztönösen, állati félelmében kezdett sikoltozni, őrjöngeni. Voltak, akik egyszál ingben ugrottak ki a padlásablakokból, de a legtöbben tehetetlenül várták a tűzhalált.

Akik kiugrottak és nem törték lábukat vagy nyakukat, iszonyatos égési sebekkel őrjöngve futkostak a lángban álló táborban és az őrök, ahelyett, hogy segítettek volna, egész sorozatokat lőttek a szerencsétlenekre.

Leírhatatlanul borzalmas színjáték volt. Az élet grandguignolja. Aki rendezte, felmagasztalást érdemel. Felmagasztalást a kötélig.

A nérói színjátéknak több mint hatszáz halottja maradt.

De a kórháztábor fennállása alatt a halottak száma ezrekre rúgott.

Szándékosan foglalkoztam ilyen röviden a dorosicsi halálkórház döbbenetes borzalmaival, mert — szerencsére — én csak hallomásból tudom e szörnyűségeket. Ép ezért kerültem a nevek felsorolását is. A megmenekült betegek azonban nevekkel tudnak szolgálni, pontosan tudják, kinek a lelkén szárad a tábor felgyújtása és a sokezer beteg állatnál is rosszabb sorsa.

Hiszem és remélem, hogy egyszer lesz még valakinek alkalma ezt a szörnyűséget részletesen is megírni és eljön az az idő is, amikor a bűnösöknek, a parancs kiadójától a lövöldöző keretlegényeken át a hivatásukról és bajtársi érzésükről megfeledkezett munkaszolgálatos orvosokig, mindenkinek számot kell adnia, mennyiben járult hozzá a dorosicsi tömegsírok növekedéséhez.

És akkor ne jöjjön senki kegyelemért. Ne merje senki azt mondani, hogy „én csak parancsra cselekedtem" és ne merészeljen egyetlen munkaszolgálatos orvos vagy ápoló sem azzal mentegetődzni, „de kérem, hiszen én is zsidó vagyok".

Mert, sajnos, akadtak zsidók, akik hitvány haszonlesésből, apró előnyökért saját fajtájukat is feláldozták.

Dorosics!... Ezer és ezer megpihent, lázban, éhségtől, tűzben és golyóktól elpusztult bajtársaim, nyugodjatok békében. Haláltok, szenvedéstek nem marad megbosszúlatlan.

Az igazságos és ép azért irtózatos bosszúért küzdünk valamennyien, bármily kevesen is vagyunk, akik hazabotorkáltunk a számkivetésből, akik eljöttünk tanúskodni a nagy perben.

Így legyen!

Szabadság és rabság

Sednevben hat sírt hagytunk magunk mögött, aztán tovább vándoroltunk.

Új állomáshelyünk Csernyigov volt, egy valamikor virágzó egyetemi város, mely szintén áldozatul esett a náci barbarizmusnak.

Itt is volt két halottunk.

Itt új keretet és új tisztest is kaptunk, egy Latorczai nevű pesti rendőrből lett szakaszvezetőt, aki néhány hét múlva époly komisz bitangnak bizonyult és épúgy lopta élelmünket, mint elődе, a szadista Gál tizedes. A helyzet csak annyiban változott meg, hogy a nagy verések elmaradoztak. Rózsa Mihály hadnagy, illetve már főhadnagy, kezdett megszelídülni és Gazdagék is felhagytak a bajtársak ütlegelésével.

Szerencsére Latorczai alatt nem sokat szenvedtem, mert a februári bűnügyből kifolyólag elszállítottak Sztaradugba, egynéhányszáz kilométerrel északabbra fekvő fehérorosz községbe, ahol a hadbíróság vezetője, dr. Boross hadbírószázados Kellner Józseffel együtt előzetes letartóztatásba helyezett.

Két és fél hónapig ültünk a százados jóvoltából a katonai fogdában és ez a tíz hét volt munkaszolgálatom egyetlen olyan időszaka, amikor emberi körülmények között éltem. Tiszta, rendes katonai lakószoba, jó kincstári élelem, pihenés és semmi szidalmazás, semmi bántalom.

Foglárunk Földes Iván egyszerű vasmegyei kisbirtokos volt, aki minden tőle telhetőt elkövetett, hogy sorsunkat elviselhetőbbé tegye. Külön élelmet szerzett, ellátott bennünket cigarettával, olvasnivalóval, eljuttatta leveleinket haza, szóval többet tett értünk, mint eddig bárki.

A tisztek is tudták, hogy a munkaszolgálatosnak mennyivel rosszabb dolga van, mint egy fogolynak, mert dr. Boross hadbírószázados ezekkel a szavakkal helyezett bennünket szabadlábra:

— Remélem, a munkatábor fáradalmait sikerült egy kicsit kipihenniök a két és fél hónap alatt.

Hogy tényleg ez volt a szándéka a jóindulatú századosnak, azt biztosan nem tudom. De hogy Kellner Józseffel és velem nagy jót tett, az biztos és ezért hálával gondolok a sztaradugi fogdára, ahol két és fél hónapig majdnem embernek éreztem ismét magam és ahol ez idő alatt egyszer sem hallottam senkitől azt a szót, hogy „zsidó".

Pedig itt is katonák között voltam, de ezek a katonák emberek tudtak maradni.

Sajnos, a fogság elmúlott, de mi nem lettünk szabadok. Sőt. Most lettünk csak valójában rabok. Ezúttal a változatosság kedvéért a 9. könnyű hadosztályhoz beosztott 101/11-es nagykátai századhoz kerültem, ahol az előbbi héten váltották le Ukrajna egyik leghírhedtebb keretét, a Borzai őrmester vezetése alatt álló gyilkosokat. A régi garnitúrából azonban, sajnos, ott maradt Pálinkás János, a hírhedt pesti profibírkózó és ottmaradt a zászlóaljparancsnok, dr. Toronyi Károly főhadnagy is, akivel egyszer már összevetett rossz sorsom.

Toronyi főhadnagy személye megérdemli, hogy bővebben foglalkozzunk vele.

Ebben a furcsa emberben szinte kettős lélek lakozott. Bolondja volt a zenének, maga is meglehetősen képzett zongorista volt, reggelig el tudta hallgatni, ha a 11-es, vagy a 10-es századból néhány fiú muzsikált neki. A zenészekkel úgy bánt, mint a saját

fiaival, ami nem zárta ki, hogy muzsikálás után az egész századot a legvéresebben meg ne csuklóztassa. Itt aztán nem volt kivétel, még Müller Franci, kedvenc tangóharmonikása is velünk együtt csuklózott.

Toronyi főhadnagy egyébként Murai alezredes leghívebb cinkosa volt. 1942-ben a Donnál három századot egymaga pusztított el olyan raffinált kegyetlenkedéssel, amiért a népbíróságon kell számot adnia. (Azóta már el is nyerte méltó büntetését.)

Itt a századnál találkoztam ismét Zsolt Bélával, aki aznap jött ki a kórházból.

Ő is Toronyi áldozatai közé tartozott.

Zsolt Bélát Csatay honvédelmi miniszter hazasürgönyözte. A 10. század éppen elmenőben volt Sztaradugból, amikor a miniszter sürgönye megérkezett. Toronyi a vonatról szedte le Zsolt Bélát, akit Pálinkás János pribékjeivel úgy összeveretett, hogy hetekig élet-halál között lebegett a sztaradugi katonai kórházban.

Felgyógyulása után a 11. századhoz osztották be az írót, aki csak később, több mint egy hónap után tudott hazakerülni. Csatay megsejtette, hogy itt kinn valaki megakadályozza sürgönyileg küldött parancsának végrehajtását, s ezért repülőgépen egy csendőrszázadost küldött Zsolt Béláért, aki aztán Sztaradugból végre hazavitte a kiváló publicistát.

Toronyi főhadnagy az újságírókat általában utálta. Volt a századnál egy Szilágyi Dénes nevű újságíró, akit egyszer rajtakapott, amikor a „Magyar csillag" című folyóiratot olvasta. Ezért az ártatlan cselekedetért Szilágyit hat napon át, napi két órára kiköttette. Indok:

— Nem tűröm, hogy destruktív sajtót olvassanak.

Ugyanez a Toronyi, aki a Donnál három századot küldött a halálba és aki egy fiút sajátkezűleg lőtt agyon, szeptemberben máról-holnapra teljesen megváltozott. Többé egy rossz szava nem volt hozzánk, elbeszélgetett velünk és minden igyekezete arra irányult, hogy megkedveltesse magát századával.

A változás oka abban rejlik, hogy közben más szelek kezdtek fújdogálni a hadszíntereken és a világpolitikában. Toronyi, aki hazakészült, igyekezett magának alibit szerezni, mint ahogy a többi nyilas gyilkos is hasonlóképpen viselkedett már azokban a napokban.

Vándorlás — hátrafelé

A 11-es nagykátai század nagy része harminc éven aluli emberekből állott és itt a közösségi érzés, a bajtársiasság sokkal job-

ban kifejlődött, mint nálunk. Félévet töltöttem ennél a századnál és sok jóbarátra tettem szert közöttük.

Itt jöttem először össze a „finnekkel". Ezek felvidéki, magyarul alig, vagy rosszul beszélő zsidók voltak, akiket azért neveztünk „finn"-eknek, mert ha valaki megkérdezte tőlük, hová valók, így feleltek:

— Fin Munkács! — vagy: — Fin Máramarossziget.

Igy ragadt rájuk a „finn" jelző.

Ezek a „finnek" a bigottériáig vallásos, primitív gondolkozású, európai szemmel nézve talán műveletlen és néhány kivételtől eltekintve, meglehetősen ápolatlan emberek voltak, de bebizonyították, hogy igazi jó bajtársak. Természetesen nem velünk, pestiekkel szemben, akik tőlük idegenek és vallástalanok voltunk, hanem egymás között.

Mert ők külön világban éltek, a magukszabta külön zsidó Istenükkel.

De én azért megszerettem őket. Két dolgot csodáltam náluk. Az első: hatalmas munkabírásukat, amivel túltettek mindannyiunkon. A másik: a legnagyobb fájdalmat, szenvedést is zokszó nélkül tűrték.

Voltak, akik már három esztendeje éltek itt kinn és mindannyian minden hozzátartozóikat elvesztették, hiszen a Felvidéken kezdte Endre László a zsidók összeszedését. Káromkodni, átkozódni mégsem hallottuk őket, legfeljebb Mendelovits Zsiga, a máramarosszigeti zsidó cigányprímás káromkodott, ha nem volt dohánya, vagy sokat vesztett a kártyán. De a vallásos finnek, ha nagy csapás érte őket, legfeljebb még jobban összebujtak és még többet imádkoztak.

A 11-es századnál töltött hónapok egyébként az elmúlt évhez viszonyítva, lényegesen jobbak voltak. Itt a keret is rendesebb volt és főleg a 9. hadosztály vezetője, Németh Béla vezérőrnagy volt más, mint Miltényi. Németh Béla vezérőrnagy egy ízben előttünk hordott le a sárgaföldig egy Pintér István nevű pesti borbélysegédet, mert ok nélkül hajszolt bennünket.

Itt kerültünk össze a marcali századokkal is. Mintha csak érettségi találkozóra gyűltünk volna össze. Csupa régi ismerős, egykori pécsi diákéveim drága barátai borultak a nyakamba. Egy percre visszahozták az elmúlt ifjúság régi szép napjait. Ott volt Hell Bandi, csak arcáról hervadt le a régi vidámság, Politzer Józsi, a festékes, akinek édesatyja volt az elmúlt világháború első pécsi hősihalottja, Schwarcz Pista, a pécsi ruhakereskedő, Nyitrai Laci, a mohácsi Ornstein Vili és még sokan mások...

Csak a zeg-zugos pécsi utcák és a régi boldog élet hiányoztak az illuzió teljességéhez...

Egy szeptemberi napon kisírt szemű, fiatal orosz lányok csapatával találkoztunk. Fehérkendős arcukat felszántották a sűrűn pergő könnyek, kezükben kis batyut szorongattak és mentek a nagy útra. Mentek Németországba. Mert menniök kellett. Parancsszóra. Vitték őket zárt vagonokban a németek, akik, miután minden értéket elszállítottak Oroszországból, végül a fiatalságot is elhajtották.

A fehérkendős szomorú regiment ment ismeretlen sorsa felé, ment a német rabságba, ahol robot, éhség és gyalázat várt rájuk.

Ahogy találkoztunk velük, ahogy zokogó hozzátartozóik kikísérték őket az állomásra, már tudtuk, hogy sztaradugi napjaink meg vannak számolva. Mert már ismertük a németek módszereit. A veszélyeztetett területekről elhajtanak minden állatot, elvisznek minden gabonát és végül magukkal hurcolják a fiatalságot, hogy olcsó és jól kihasználható rabszolgákhoz jussanak.

Most is így volt. Még néhány nap és mi is megkaptuk a parancsot: Hátra!

Ujabb vagonírozás. Bobruiszk! Sztaradoro!

Sztaradoro az orosz haderő egyik katonai tábora volt. Még a régi világháborúban épült, de azóta a szovjet, mint mindent, ezt is modernizálta. Kitűnő fürdőt, hatalmas villanytelepet épített és ellátta a katonai tábort a modern higiénia minden vívmányával.

Itt, Sztaradoróban bekerültem a villanytelepre, amely most csak egész kis arányokban működött. A nagy dinamókat, az értékes gépeket elszállították a németek és csak egy kis cséplőgépszerű kazánt hagytak üzemben. Ezt tápláltuk mi öten éjjel-nappal hatalmas fahasábokkal.

A munka itt talán több volt, mint a századnál, de egy megfizethetetlen előnye volt: nem kellett a századnál lakni, ötünknek külön kis szobánk volt a villanytelepen és így emberibb körülmények közt éltünk. Egy ízben az egyik századosnak elromlott a rádiója és odaküldte hozzánk javítani. A rádiót az egyik villanyszerelő néhány perc alatt rendbehozta, de két napig ott tartotta. Igy két éjszaka alkalmunk volt rádiót hallgatni, ami nekünk olyan nagy élmény volt, hogy heteken át annak hatása alatt voltunk. Különösen az rázott meg, amikor Budapestről Kodály-muzsikát hallgattam és fent a priccsen fekve egy percre magam elé képzeltem a pesti Vigadó fényárban úszó termét.

Sztaradugban a 101/11- és 101/101es nagykátai századon kívül ott volt még a felvidéki 46-os század is. Ez a szerencsétlen század akkor már harmadik éve megszakítás nélkül Oroszországban vándorolt és nagy részük még az 1941-es felvidéki zsidótlanításnál elvesztette minden hozzátartozóját. És ők mégis valami

fanatikus hittel kitartottak, nem csüggedtek és a sűrű imádkozásban keresték vigaszt.

Mert ezek a felvidéki zsidók úgy imádkoztak, hogy az embernek szinte a megszállottság jutott eszébe. Ha imádkoztak, akkor nem érdekelte őket semmi a világon, csak hadarták az ősrégi imádságokat, melyek nekik mindent, talán még a szabadságot is pótolták. Önfeledt imádkozásuk egy ízben a mi századunknál is majdnem bajt okozott.

Volt a századnál egy Weinberger nevű rendkívül vallásos, hétgyermekes családapa, akit egyszer velem együtt őrségre állítottak. Az őrségen mi mindig csak egy veszélytől féltünk: hogy saját tisztünk valami szabálytalanságon rajtakap.

Igy érthető, hogy megijedtem, amikor megláttam Weinbergert, amint vállán a puskával elkezd imádkozni és mert nála az imádkozás sűrű testhajlítás nélkül elképzelhetetlen volt, egy perc múlva a puskával a vállán úgy hajladozott, mint egy keleti dervis. Rászóltam:

— Weinberger, hagyd abba.

Az imádságba mélyedt ember azonban rám sem hederített. Tovább mormogta imáját és hajladozott előre-hátra.

Egyszerre megláttam a zászlóst felénk közeledni. Mégegyszer rászóltam gyorsan:

— Vigyázz, Weinberger, jön a zászlós. — De beszélhettem annak!

A zászlós megállt Weinberger előtt. Várta, hogy az kérdezze a jelszót, de a jámbor zavartalanul tovább imádkozott.

Megrőkönyödve nézte a hajladozó embert a tiszt, végül rászólt:

— Ember, mi van magával?

Weinberger, aki nem szerette ha imájában zavarják, meg sem nézve, hogy ki az, aki rászólt, csak ennyit felelt:

— Pszt! — és tovább hadarta az imáját.

A zászlóst most már elöntötte az indulat.

— Ember, térjen észre.

Weinberger azonban nem hagyta magát zavartatni, ő csak tovább mormogta esti imáját.

Láttam, hogy baj lesz, tehát odaléptem a zászlóshoz.

— Zászlós úr, alázatosan jelentem, ez az ember most nagyobb úrral tárgyal, mint a zászlós úr. Ő most az Úristenhez fohászkodik és ilyenkor se nem hall, se nem lát.

A zászlós káromkodott egyet, aztán a humorosabb végéről fogta fel az ügyet.

— Mondja meg a szolgálatvezetőnek, hogy ezt az embert nem akarom többé őrségen látni.

Igy végződött Weinberger esete a zászlóssal és — az Úristennel.

Sztaradoróban sem maradtunk sokáig. Egyik nap Németi vezérőrnagy kiadta a parancsot, hogy a tábort tisztítsuk meg a lehulló falevelektől. Estig tartott a nagy munka. Még a honvédek is egész nap faleveleket szedtek.

Hajnalban megjött a parancs az általános visszavonulásra. Szerencse, hogy a faleveleket addigra már felszedtük.

Következő állomáshelyünk Lulinec volt, kis orosz-lengyel városka, ragyogó tiszta házakkal, európai nívójú kórházzal és egy olyan modern kaszárnyával, melyhez foghatót még sehol sem láttam. Hol volt ettől a magyar bakák kaszárnyája! Itt a legénységi szobákban hideg-meleg folyó víz volt, minden folyosón angol WC, külön tussolóterem, az alagsorban a legtökéletesebben felszerelt fürdő, gőzmosóda, fertőtlenítő és egy műtőteremhez hasonló ragyogású konyha, ahol 6000 embernek egyszerre lehetett gőzzel főzni.

Itt a magyar katonai kórházban mint kazánfűtő működtem. Talán az egész munkaszolgálat során nem élveztem annyi szabadságot, mint itt. A kórházban nem sok munkánk akadt. Öten végeztük a fűtést egy orosz munkással együtt, aki már tíz éve kezelte az épület központi fűtését. Igy aztán a munka oroszlánrészét néhány cigarettáért ő végezte.

Maga a század nem a városban volt elszállásolva, hanem egy tizenkét kilométerre fekvő faluban. Lulinecben csak harmincegyen voltunk dr. Toronyi főhadnagy parancsnoksága alatt, aki akkoriban változott meg teljesen és mindent ránk hagyott.

Ennek köszönhettem hogy egy ízben alkalmam volt megnézni egy katonai nyilvánosházat is. Egy szakaszvezető kíséretében látogattunk el a német Ortskommandó által fenntartott házba. A „szalonban" katona katona hátán tolongott, a füstöt vágni lehetett és a német és magyar katonák az izgalomtól vörösen arccal tolongtak a szalonból kivezető kis folyosó előtt.

Nőt egyet sem láttam.

Amint megtudtam, a hölgyek hatan voltak. Ez a hat örömtelen örömlány szolgálta ki a német és magyar garnizon nőre éhes férfiait.

Még annyi idejük sem volt, hogy egy-egy látogató után egy percre bejöjjenek a szobába. A katonák valósággal kitépték egymás kezéből a kilincset és a nők fáradtan és hajszoltan várták az újabb muszájölelést.

Két éve nem érintettem asszonytestet, de azért ebből a szállongfutó „szerelemből" nem kértem. Összenéztünk a szakaszvezetővel, megfordultunk és sietve kimentünk a friss levegőre.

Kint az utcán, mintha csak összebeszéltünk volna, egyszerre nagyot köptünk.

Az orosz előrenyomulás, melyet a németek most már, úgy látszik, sehol sem tudtak megállítani, Lulinecből is tovább sodort bennünket.

Újabb állomáshelyünk Bilin, egy Koveltől tizenhárom kilométernyire fekvő kis falu volt, ahol végleg elszakadtam a nagykátai 11-esektől, akiket pedig a félév alatt nagyon megszerettem.

Ennél a századnál ismertem meg Rajkai Palit, a legmelegebb szívű bajtársat, akit egy eltévedt golyó Budapesten ölt meg. Kertész Jancsit, a mindig dalrakész orvost, akinek soha nem adatott meg, hogy kisfiát, — aki már akkor született, amikor apja Oroszországban volt, — meglássa. A keret nagy részéről, főleg Forró őrmesterről és a hősi halált halt Maróczi szakaszvezetőről is csak jót mondhatok.

És más, jobb bajtárs volt a 11-esek Gazdag Gyulája is, egy Singer József nevű egyszerű pesti kereskedősegéd, aki mindig és mindenben csak bajtársai érdekeit tartotta szem előtt és aki soha nem vetemedett volna arra, hogy társaira, — ha parancsra is — kezet emeljen.

Így érthető, ha 1944 január 13-án fájó szívvel vettünk búcsút Kovelnél a 11-esektől, hogy visszatérjünk eredeti századunkhoz, a 109/26-osokhoz.

Ismét a régi századnál

Kovelből, mely az elkövetkező hetekben és hónapokban súlyos harcok színhelyévé vált, Kellner Józseffel, munkaszolgálatunk alatt először egyedül, kíséret nélkül utaztunk Breszt-Litovszkba, ahol századunk állomásozott.

A szépfekvésű, élénk város, ahol 1917-ben a hírhedt bresztlitovszki békét kötötték, most mint sebzett madár vergődött a német fasiszták járma alatt.

A századot hosszú keresés után a cigánysoron találtuk meg, ahol a Németországból idetelepített cigányok éltek.

Első benyomásunk eléggé kedvező volt, mert a régi századparancsnokot, Rózsa főhadnagyot már nem találtuk a századnál. Utóda, Páll zászlós, pesti postatiszt, jómodorú, előzékeny gentleman volt.

Sajnos, Latorczait még a miénknek mondhattuk és ő semmiben sem változott, bár Páll zászlós a tettlegességről leszoktatta.

A fiúk, még Gazdagék is, barátságosan fogadtak, hiszen rólunk már mindenki azt hitte, hogy rég meghaltunk.

Magánál a századnál is lényegesen megjavult a helyzet. Budapesten már rég nem Bartha volt a honvédelmi miniszter, az olasz földön amerikai és angol katonák masíroztak és Magyarországon mind többen kezdték belátni, hogy a németek elvesztették a háborút. Kizárólag ennek a kései felismerésnek tulajdoníthattuk, hogy a velünk szemben tanusított magatartás is lényegesen megváltozott és így sorsunk sokkal jobban ment. Cigarettát tíz naponkint vételeztünk, időnkint kis pálinkát, cukorkát is kaptunk és elmaradtak az első év borzalmai: a verések, a kínzások, sőt a kikötések is megritkultak, bár ezek a nyegle Szemlédy hadnagy műszaki parancsnok miatt később ismét megszaporodtak.

Breszt-Litovszkban a hatalmas és tönkrebombázott citadellán dolgoztunk és a tisztilakásokat tataroztuk.

Nem sokáig maradtam a századnál, hanem felhasználva az első kínálkozó alkalmat, a gépkocsizó századhoz vezényeltettem magam, ahol — keret nem lévén — sokkal nagyobb szabadságban éltünk.

Miedzerzicben, az első lengyel városban, ahol megfordultam, szinte békebeli élet folyt.

A piacon mindent lehetett kapni, persze méregdrága áron, sőt az üzletekben is akadt némi áru.

Miedzerzicben volt alkalmam először meglátni a gettót, illetőleg azt, ami a német és lengyel pusztítás után megmaradt belőle.

A 8000 lakosú lengyel városban 4200 zsidó volt. A zsidók nagy része, mint mindenütt, a szapora és szegény lengyel zsidók, önként külön városrészben éltek. Így a német gyilkosoknak nem nagy nehézségbe ütközött a gettók felállítása. Egyszerűen a zsidólakta városrészt elzárták a külvilágtól és megvolt a gettó, a halálraítéltek városrésze.

Mert az volt. Aki a deszkapalánkokon belül maradt, az halálra volt ítélve.

Ó, nem mindjárt! Először agyondolgoztatták, aztán, amikor már a hiányos táplálkozástól, az állati robottól teljesen leromlottak, akkor jött a kivégzés, a tömeghalál.

A gettó is, ahonnan téglát kellett hoznunk, ilyen kihalt romhalmaz volt.

Élőlénynek, életnek nyoma sem volt.

Mindenütt romok, pusztulás, enyészet.

Amit meghagytak a németek, azt elhurcolták a lengyel fasiszták. Mert a zsidókérdésben nagyszerűen egymásra találtak.

A lengyelek később nagyon mosakodtak emiatt. Mindent a németekre hárítottak és sűrű részvéttel emlegették a „szerencsétlen zsidókat".

Ez más akkor volt, amikor a lengyel fasiszták is torkig voltak a németekkel. Ekkor már annyira gyűlölték és utálták a német fasisztákat, hogy miattuk még a zsidókon is sajnálkozni tudtak.

Ha semmi mást nem ért el a német megszállás Lengyelországban, az antiszemitizmust megölte.

Igaz, hogy a zsidókat is.

Miedzersicből Kobrinba mentünk vissza a századhoz..

Itt egy Szneky nevű alezredes kívánságára bunkereket építettünk. A bunkerek szépen le voltak gyeptéglázva, zászlórúddal felszerelve. Ilyen „nett" bunkere talán az egész háborúban senkinek sem volt.

A bunkereknek csak ép egy hibájuk volt, a kutya sem használta, illetve csak a kutyák...

Az orosz offenziva mind erőteljesebbé vált, a német és magyar elszakadó mozdulatok mind sűrűbben követték egymást.

A kerekek most már egyre nagyobb fordulatszámmal forogtak hátrafelé.

Ezt ott kint már mindenki látta és tudta. Csak itthon nem?...

Itthon akkor Sztójay árulta az országot.

És vitéz Endre meg Baky László, ezek a bitang gyilkosok hurcolták hozzátartozóinkat a német vágóhidakra...

Újból nyakunkba szedtük a vándortarisznyát, de most már örömmel, szívesen, mert tudtuk, éreztük, hogy ez az út most már hazafelé vezet.

Hazafelé...

Huszonkét hónap után...

Úristen!

Nyáron kezdtük el a nagy visszavonulást. Bialu Podlarta, Miedzervic (s hol van a néhány hónap előtti boldog kis városka). Janow-Podlarta, ahol a részeg és gyáva Ágoston szakaszvezető miatt minden holmink elveszett, Varsó, ahol annyi borzalmat láttam egy röpke félóra alatt, hogy egy élet is kevés lesz ahhoz, hogy kihulljon emlékezetemből.

Varsó! A lángokban álló városban akkor verték le a lengyel felkelést. Ez a gyorsan fellobbanó, de semmiben sem kitartó, valami középkori lovagromantikában élő nemzet Varsóban ténylegnagyszerűt produkált. Olyat, amire csak egy ilyen, a háborút is bravúros verekedésnek tekintő nemzet képes. Néhány, eldugott fegyverrel, asszonyokkal, gyerekekkel felvették a harcot a tankokkal és ágyúkkal rendelkező németekkel. Mindenki harcolt. A nagymama és az unoka. Az erdőkből előbújó tiszt, a pincéből kimászott zsidó, a Krisztus keresztjét hordó pap, az állapotos asszony.

És szép volt ez a harc, talán ép azért volt oly szép, [illegible] reménytelennek látszott, mert tudták azok is, akik [illegible], hogy a győzelemre semmi reményük sincs.

Mégis harcoltak.

Mert élni akartak, mert szabadok akartak lenni.

A szabadságért pedig reménytelenül is érdemes harcolni.

És amikor a német túlerő legyűrte őket, amikor a német hangszórók megadásra szólították fel a lakosságot — sértetlen elvonulást ígérve nekik, kivánszorogtak az omladék közül, fegyvertelenül és kiszolgáltatottan, várva a sorsukat, ami elől kitérni úgysem tudtak.

Ekkor pedig a német SS legények százszámra terelték össze a csontig soványodott asszonyokat, gyerekeket, benzinnel leöntötték őket és utána foszforos golyókkal végigszántották...

Ezt láttam saját szememmel a lángokban álló Varsóban, ahol egy tévedéseiben is nagy és szerencsétlen nemzet a háború legszebb harcát vívta a szabadságért.

Varsóból több apró állomás után jött Rawa egyhónapos kényszerpihenővel és végre szeptember 22-én vagonírozás.

Útirány: Magyarország!

A többi már nem érdekes

Szeptember 22-én vagoníroztunk Sienkievicben és nemcsak mi, munkaszolgálatosok, hanem még a törzstisztek is aggódva várták a vonatindulást.

Otthonról egymásután jöttek a hírek: Kolozsvár elesett... az oroszok Makónál támadnak... Szeged az orosz ágyúk lőtávolában...

Féltünk, hogy a Lakatos-kormány olyan gyorsan teszi le a fegyvert, hogy mi német rabságban maradunk. Hogy az pedig ránk nézve mit jelentett volna, azzal nemcsak mi voltunk tisztában. Attól talán a törzstisztek még jobban féltek, mint mi.

Végre azonban megindult a vonat... Robogtunk a lengyel síkságon, elértük Szlovákiát és éjszaka anélkül, hogy észrevettük volna, megérkeztünk a magyar határra.

A többi már nem érdekes.

Minden eltörpül amellett, hogy ismét átléptük annak az országnak a határát, ahonnan fasiszta pribékek elhurcolták hozzátartozóinkat, ahol néhány hét múlva egy őrült csirkefogó a nyilakkal éktelenített kereszt jegyében rémuralmat teremtett, ahol zsidóvértől volt nedves a pesti utca...

Igen, a többi már nem érdekes. A hangsúly mégis azon van,

[illegible] Magyarországra értünk, mely mégis és csakazértis [illegible].

Megérkeztünk a határra. Magyarországon voltunk! A szemünknek ismerős bólintása. Érsekújvár, Komárom köszöntése.

De, riadt csodálkozás: mindenütt német őrszem az állomásokon.

Hát nem Magyarországon vagyunk?...

Az első szőlőszem íze, az első titokban elküldött képeslap haza: „Ismét magyar földről csókol..."

Irány: Orosháza!

Nem Budapest, nem haza. Szabadság nekünk nem jár....

Orosháza!...

De ez is mennyivel szebben hangzik, mint Darnica...

Egy hét pihenő, aztán megindul az orosz roham.

Ismét futunk, mint ahogy mi mindig hátramentünk.

Nagykőrös... Vecsés... Pécel...

És itt Dezséry zászlós jóvoltából egynapi eltávozás...

Haza!

Villamoson ülni! Jegyet váltani! Látni a Thököly-úti lakásom romjait... Aztán becsöngetni az új házba! Kapupénzt adni!... Rohanni fel az emeletre!...

Két hosszú, de még milyen hosszú év után feleséget megölelni...

Fürdőszoba!... Meleg víz! .. Tányérból, fehér abroszon enni!... Nem földön feküdni!...

És, jaj, másnap vissza a századhoz!...

Október 15!...

Horthy elvesett, dadogó ébredése!...

Szökés a munkatáborból!...

Nyilasok az utcán!...

Bujkálás!...

Pesiszenterzsébet! A lakás fürdőszobájában!...

Hallgatni a híreket a nyilasfenevadak gyilkosságairól!...

Remegni az elhagyott századért melyet Török hadnagy, saját életét veszélyeztetve, megmentett az elhurcolástól!...

És várni, remegve, félve várni a felszabadulást, amikor, ha romok közt is, de szabadon, bátran, kereflegények nélkül, sárgaszalag nélkül járhat az ismét emberré lett ember...

1945, a felszabadulás évében.

Vége.